

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

KELÂMÎ AÇIDAN RIZIK PROBLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Şuayip TÜRK

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ahmet CEYLAN

VAN-2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
I- Araştırmanın Amacı	1
II- Araştırmanın Önemi	1
III- Sınırlılıklar	2
IV- Yöntem	2
1. KAVRAM OLARAK RIZIK	3
1.1. LUGAT BAKIMINDAN RIZIK	3
1.2. ISTILAH BAKIMINDAN RIZIK	3
1.3. KURAN'DA RIZIK KAVRAMI	9
2. RIZIKLA İLGİLİ KELÂMÎ PROBLEMLER	12
2.1. RIZKIN TABİİ DAĞILIMI	12
2.2. RIZIK VE İKTİSAT İLİŞKİSİ	18
2.2.1. İKTİSADIN AHLÂKÎ BOYUTU	20
2.2.2. İKTİSADİ HAYAT	22
2.2.2.1. MU'TEZİLE'YE GÖRE FİYATLAR	22
2.2.2.2. EHL-İ SÜNNETE GÖRE FİYATLAR	25
2.3. RIZIK VE KADER İLİŞKİSİ	27
2.4. RIZKIN ARTMASI VE EKSİLMESİ	34
2.5. HARAMIN RIZIK OLUP OLMAMASI	43

3. RIZIK VE SOSYAL YAŞAM	49
3.1. FAKİRLİK VE RIZIK	49
3.1.1. FAKİR MÜ’MİNİN AHLAKI	54
3.1.2. RIZKA ŞÜKÜR	56
3.1.3. MÜ’MİNİN SERVET KARŞISINDAKİ KONUMU	57
3.2. SOSYAL YARDIMLAŞMA VE RIZIK	59
3.2.1. İNFAK YÖNTEMİ	59
3.3. RIZIK, EMEK VE TEVEKKÜL İLİŞKİSİ	66
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76
ÖZET	85
SUMMARY	86

ÖNSÖZ

Yüce Allah, insanoğlunu “en şerefli varlık” olarak yaratmış; buyruklarına uyup iradesini egemen kılmak ve yeryüzünü imar etmek üzere onu halife tayin etmiş; yerde ve gökte ne varsa her şeyi onun hizmetine sunmuştur. Yeryüzünde üzerine düşen görevleri yerine getirirken kendisine referans alması için iki temel kaynak sunmuştur. Bu temel kaynaklardan birincisi vahyin düzenlemiş olduğu ‘*Kuran*’; diğeri ise düşünmesini sağlayabileceği ‘*akıl*’dır.

Temel kaynağımız olan Kuran-ı Kerim, zaman ve mekân bakımından evrensel mesajlar içermektedir. O, belli bir zamanın veya dönemin meselelerine değil, kıyamete kadar çıkabilecek bütün meselelerin çözümünde başvurulabilecek temel iki kaynaktan birisidir. Çünkü Kuran- Kerim’de hayatın her alanıyla ilgili mesajlar, tavsiyeler, hükümler ve çözümler bulunmaktadır. Bu mesajların en önemli özelliği de anlaşılır olmaktır. Bizlere düşen ise bu mesajları anlamak, bunu yaparken çelişkiye düşmemektir.

Rızık konusu her devirde insanların zihnini meşgul eden bir konu olagelmıştır. Öncelikle nereden ve nasıl geldiklerini merak eden insanlar, sonradan hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan sebepler ile ilgili olarak fikir yürütmeye çalışmışlardır. Hz. Âdem zamanında yaratıcı telakkisi bütün berraklığı ile bilinirken daha sonraları bulanık bir hale geldiği için zaman-zaman yeni peygamberler aracılığı ile tekrar düzeltilmiştir. Ancak bu ilahi vahiylerle insanoğlu aydınlık bir zihne, sağlam bir görüşe kavuşmuştur. İnsanoğlu bu ilahi mesajlarla hayatın idamesi için gerekli olan maddî ve manevî sebeplerin (rızıkların) Allah tarafından kendilerine sunulduğu bilincine varmıştır.

Canlıların var olmaları için yaratılmış olmaya, yokluktan varlığa getirilmeye muhtaç oldukları açıktır. Ancak varlıklarını devam ettirmeleri için birçok sebebe muhtaçtırlar. Yani canlılar yaratılışlarında olduğu gibi hayatlarının idamesinde de kendi dışında bir varlığa muhtaçtır. Bu varlık, her şeyi yaratan ve ona uygun rızık veren Allah’tır.

Kâinat incelendiğinde görülmektedir ki; rızık elde etmek için gerekli olan imkân ve şartlar yaratıcı tarafından oluşturulmuştur. Toprağın, suyun, havanın ve

canlı bedenlerin rızkı üretmeye ve tüketmeye yönelik olarak programlandığı aşikârdır. Bu belirlenmiş olan programın yürütülmesinde ana ilkeleri bize vahiy bildirmiştir. Helal, haram, adalet, ekolojik döngü, emek, sermaye, infak gibi ana ilkelere sadık kalındığı takdirde bu programın sorunsuz yürüyeceği Kuran’da değişik vesilelerle vurgulanmıştır. Kuran, din ile ilgili değişmeyen temel hükümleri belirttikten ve hayatın temel kurallarını koyduktan sonra hayatın işleyişi noktasında herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır.

İşte tam da bu noktada insanın aklı ve iradesi devreye girmektedir. Akı ile düşünüp, düşüncesini iradesi ile salih amele dönüştüren insanoğlu müspet yönde çok önemli adımlar atmış olacaktır. Sadece kendi özel hayatının tanzim ve düzenine değil; toplumsal hayatı ilgilendiren sermayenin (rızkın) adaletli dağılımına, doğanın sağlıklı ürünler vermesine, zayıfların güçlüler karşısında korunmasına, kısacası; vahyin bütün ilkelerinin hayata hâkim olmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmalarım boyunca bana yardımcı olan, fikirleriyle beni yönlendiren, değerli görüşleriyle rehberlik yapan hocalarım Yrd. Doç. Ahmet CEYLAN’a, Prof. Dr. İsa YÜCEER’e, Yrd. Doç. Mehmet KUBAT’a ve emeği geçen bütün dost ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Şuayip TÜRK

VAN-2008

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.A.Ö.F.Y.	: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Bkz. bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren.
D.E.Ü.İ.F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
D.E.Ü.İ.F.Y.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
D.İ.B.Y.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
D.İ.R.Y.	: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları.
E.Ü. İ. F. D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
F.Ü. İ. F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Haz.	: Hazırlayan.
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı.
M.Ü.İ. F. D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
M.Ü.İ.F.V.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
s.	: Sayfa.
ss.	: Sayfa Sayısı.
Sad.	: Sadeleştiren.
Sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
S.D.Ü.İ.F.D.	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
S.Ü.İ.F.Y.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
Ş.İ.A.	: Şamil İslam Ansiklopedisi.
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.K.Y.	: Türk Dil Kurumu Yayınları.
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Tah.	: Tahkik Eden.
Terc.	: Tercüme Eden.
Trs.	: Tarihsiz.
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu.
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Vd.	: Ve Diğerleri.
v.s.	: Ve saire.
Yay.	: Yayını, Yayınları.
Y.y.	: Yayın Yeri Yok.

GİRİŞ

I.-Araştırmanın Amacı

Tarih boyunca insanoğlu rızkını merak etmiştir. İnsanın, yaşamı boyunca yiyeceği, içeceği ve kullanacağı bilimum faydalanacağı maddi manevi bütün değerlerin toplamının Tanrı tarafından önceden belirlenip belirlenmediği bir problem olarak hep tartışılmıştır. Bu problem klasik kelim kaynaklarında, o zamanın bilgi birikiminden faydalanılarak ele alınmıştır. Ancak daha sonraki tarihlerde rızık etrafında çok daha farklı bilgi ve problemler ortaya çıkmış bulunmaktadır. Günümüz bilgi birikiminden de yararlanılarak bu problemin yeniden ele alınması zarureti bulunmaktadır.

Kuran-ı Kerim’de de rızık problemi ile ilgili pek çok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde rızık, sözlük ve kavramsal açıdan çokça kullanılmıştır. Rızık olgusuna metafizik ve ekonomik açıdan değişik yaklaşımlarda bulunulmuştur. Kuran-ı Kerim’in bu yaklaşım tarzı bizim için de yol gösterici olacaktır. Zira İslam inanç esaslarına göre insan, anne rahmine düştüğü andan ölümüne kadar Allah’ın verdiği rızıktan faydalanmaktadır.

Araştırmamızın temel amacı; İslâmî terminolojide söz konusu edilen rızık kavramını tahlil etmek, Kuran-ı Kerim’de kullanım alanlarını belirlemek, kelâmî bir problem olarak rızık konusunda ortaya atılmış sorulara değişik kelim ekollerce verilen cevapları araştırmak ve rızık probleminin sosyolojik yönünü yeniden değerlendirmektir.

II- Araştırmanın Önemi

İnsan, varlığının devamını Allah’ın kendisine verdiği rızka borçludur. Mahlûkatın varlığı ve devamlılığı bir Rezzak’a işaret etmektedir. Dolayısıyla rızık bilinci, yaratıcı ve şükür bilinci ile sıkı bir ilişki içindedir. Buradan anlaşılmaktadır ki; yaşamın bütün boyutlarında insanoğlunu ilgilendiren bu kavram üzerinde çalışmak oldukça önemlidir.

Ayrıca günümüzde insanlar arasındaki gelir dağılımında meydana gelen bozulmalar, bir kısım insanların yokluk içinde kıvrılırken diğer bir kesiminin bolluk ve refah içerisinde yüzmesi, bütün bunların Allah'ın rızıkı yaratması, Allah'ın rahmet ve adaleti ile insanın gayret ve çabasıyla olan ilişkisinin mahiyetini araştırmak, kelam ilmi açısından büyük önem arz etmektedir.

III-Sınırlılıklar

Bu çalışmada kelam ekollerinin konuya bakış açıları değerlendirmeye çalışıldı. Bunun yanı sıra konunun geniş bir alanı kapsaması nedeni ile konunun özüne sadık kalmak şartıyla konuyla irtibatlı olarak birtakım bakış açılarına da yer verildi.

Kavramsal olarak tartışılan rızık konusunun, düşünce bağlamında sosyal yaşamda çok önemli bir rol oynadığından hareketle, bu anlayışın günlük yaşamdaki ferdî, toplumsal ve tabiatı ilgilendiren sonuçları üzerinde duruldu.

IV- Yöntem

Bu çalışmada kelami açıdan rızık problemi üç bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde rızık kavramı lügat ve ıstılah açısından incelenmiştir. Daha sonra âyetlerden yola çıkarak rızık kavramının Kuran'daki kullanım alanı tespit edilmiştir. İkinci bölümde ise konu ile ilgili ortaya çıkan problemler etrafında gerekli olacak bilgiler değerlendirilmiştir. Bu amaçla özellikle Eş'ariyye, Maturîdiyye ve Mu'tezilî kelam ekollerinin konu hakkındaki görüşleri derlenerek sonuca gidilmiştir. Üçüncü bölümde ise rızık sosyal yaşamdaki yeri üzerinde durulmuş, bununla bağlantılı olarak dinin fakirliğe yaklaşımı, servetin adaletli dağılımı ve sosyal barışın tesisi için yapılması gerekenler incelenmiştir.

1. KAVRAM OLARAK RIZIK

Bir konunun sağlıklı bir zemine oturması kullanılan kavram veya kavramlarla doğrudan ilgilidir. Kullanılan kavramların kapsamının belirlenmesi, konunun sınırlarının belirlenmesini ve diğer problemlerle ilişkili noktaların tespitini kolaylaştırmaktadır. Böylece konunun daha iyi anlaşılması sağlanmış olur. Bundan dolayı rızık lügat, ıstılah ve Kurandaki kullanım anlamlarının belirlenmesi yerinde olacaktır.

1.1. LUGAT BAKIMINDAN RIZIK

Rızık (er-Rızk, çoğulu el-Erzâk) kelimesi, ra-ze-ka kökünden türetilmiş bir isimdir. Sözlükte nasip, hisse, yenilen, içilen, giyilen, kendisinden faydalanılan şey, barınılacak yer, mesken gibi anlamlara gelir.¹ Arap dil bilimcileri rızık kelimesinin atâ ihsan, pay, şükür, yağmur ve yiyecek manasında kullanıldığını da tespit etmektedirler.² Rızık kelimesinin buradaki her bir manada ayrı-ayrı kullanıldığını göstermek için Kuran'dan deliller göstermişlerdir. Aynı kökten türeyen “er-Rezzak” kelimesi ise Allah'ın en güzel isimleri “el-esma-ü'l hüsna” dan biri olup bütün canlıları rızıklandıran, rızık veren anlamındadır.³

1.2. ISTILAH BAKIMINDAN RIZIK

Dinî bir terim olarak rızık, lügat manasından alınarak kelâm ilminde ifade ettiği anlamı belirlemek için kelimcilerin bu terimden ne anladıklarını tespit etmek gerekmektedir. Biz burada önemli düşünce farklılıklarına delalet eden bazı tanımları zikredeceğiz.

Rızık Ehl-i sünnet kelimcileri, “Kim helal veya haram bir şey yer içerse o, onun rızıkıdır”⁴. “İster helal olsun isterse haram, insanın yediği şey onun rızıkıdır”⁵.

¹ Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs bi Şerhi'l-Kâmûs*, Beyrut 1994, c. XIII, s. 162; Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî, *Kâmusu'l-muhit*, Müessesetü'r-Risale, 3. bs., Beyrut, 1993, s. 1144.

² Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît*, Beyrut 1979, s. 333; Hasan Sid el-Kermî, *el-Hâdî*, Beyrut, 1991, c. II, s. 160.

³ Hamid Ahmed Tahir el-Beşyûnî, *Esmâ'ul-Hüsna*, (Terc.: Mehmet Ali Kara, Hanifi Akın, Muhittin Korkmaz), Polen Yayınları, İstanbul, 2007, s. 152.

⁴ Abdulkâhir el-Bağdadî, *Usûlu'd-din*, Dâru'l-Kütübî'l- İlmiye, 3. bs., İstanbul, 1928, s. 144.

⁵ Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi: el-Bidaye fî usûli'd-din*, (Terc.: Bekir Topaloğlu), Ankara, 1992, s. 75.

“Haram olsun, helâl olsun canlıların gıdalandığı her şey onların rızkıdır”⁶. “İster helal olsun isterse haram, Allah’ın kişiye yemesi için verdiği şeydir”⁷. “Allah Teâlâ’nın canlıya, yemesi için verdiği şeydir ki, helali de haramı da kapsar”⁸. Şeklinde değişik tarifler yapmışlardır. Bu tanımlarda öne çıkan hususları şöyle sıralayabiliriz:

1-İlk tanımda yeme ile birlikte içme de rızkın kapsamına alınırken, diğerlerinde sadece yeme tabiri kullanılmıştır. Bu ya içmeyi yeme kapsamına aldıklarından, ya da onu tanımın dışında tutmak istediklerinden kaynaklanabilir. Bu ikincisi muhtemel olmakla birlikte içmeyi yeme kapsamında düşündükleri daha muhtemeldir. Örneğin küçük çocuklar da sütle beslenmektedirler ve bu da rızıklanma anlamına gelir. Bu yüzden biz de yeme-içmeyi birlikte düşünüyoruz. Nitekim başka bir tarifte rızık “Canlıların beslendiği gıdalar ve içecekler”⁹ şeklinde de tanımlanmıştır.

2-Bu tanımlarda rızık sadece yenilen-içilen şeylerden ibaret sayılmakta, bu suretle giyecekler ve kendisinden değişik yollarla yararlanılan diğer şeyler tanımın dışında bırakılmaktadır. Bu, dilde rızkın ağırlıklı olarak yenilen-içilen şeyler için kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

3-İlk iki tanımda sadece insan, rızıklandırma kapsamı içine alınırken, diğerlerinde insan dışındaki canlılar da bu kapsama dâhil edilmiştir. Bu, onların diğer canlıların rızıklanmadığı düşüncesinde olduklarından değil, Mutezile tarafından insanın rızık tartışma konusu yapıldığından ve rızkın kelam ilminin temel konularından insan fiilleri konusu içinde ele alındığından kaynaklanmaktadır. Ancak doğru bir tanımlama yapılacaksa umumiyet ifade eden bir kelimenin kullanılması daha uygundur. Zira diğer canlılar da rızık kapsamı içine girmektedir.

4-Bu tanımlarda helal ve haram kavramlarıyla meşruiyet konusuna da atıf yapılmıştır. Bu atıf şüphesiz ki haramı rızık saymayan Mutezilî düşüncüyü reddetmek için konulmaktadır. Mutezile tarafından rızık tanımlarına haram kaydının konulması,

⁶ Ebu Bekr Ahmed el-Beyhakî, *el-İtikad*, Beyrut, 1985, s. 113.

⁷ Adudu’d-din el-İcî, *el-Mevâkıf*, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, Trs., s. 320.

⁸ Sa’deddin Taftazânî, *Şerhu’l- Akâid*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 127; Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, Beyrut, 1996, s. 147.

⁹ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, Matba’atu’s-Sa’âdet, Kahire, 1907, c. VIII, s. 172; Kemaleddin el-Beyâzî, *İşârâtü’l-merâm min İbârâtü’l-İmam*, Kahire, 1949, s. 235; M. Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşafu ıstılâhâtü’l-fünûn*, İstanbul, 1984, c. I, s. 581.

rızkın diğer canlıları kapsayacak şekilde tanımla ile çelişmektedir. Zira helallik-haramlık mükellef insanla ilgili hükümlerdir. Dolayısıyla rızık bütün canlılar içinse bu kaydın konulmaması gerekir. Dolayısıyla Ehl-i sünnetin haram-helal kaydını koymaması umumiyet ifade etmesi içindir.

5-Son iki tanımda dikkat çeken bir husus da rızkın Allah’a nispet edilmesidir. Taftazânî, (Ö. 793/1390) rızkın Allah’a izâfe edilmesini tanımın önemli bir unsuru saymış ve diğer tariflerde rızkın Allah'a nispet edilmediğini söyleyerek eleştirmiştir.¹⁰ Bu da yegâne rızıklandırıcının (Rezzak) Allah olmasından ve Kur’ân’ın rızık kelimesini daima Allah’a nispet etmesinden kaynaklanmaktadır.

Rızkın sadece gıdalanılan şeyler olarak tanımlanması, bazı kelimacılar tarafından dar kapsamlı bulunmuştur. Bu yüzden tanıma, gıdalanma/yeme-içme kelimelerinin yerine daha genel bir anlamı ifade eden *faýdalanma* kelimesini koyarak tanımlamanın daha uygun olacağı kanaatine varmışlardır.

İmamü’l-Harameyn Cüveynî, (Ö. 478/1085) Ehl-i sünnet bilginlerinin tanımlarının sınırını genişletmek amacıyla rızık, sözlük anlamından hareketle faydalanılan şeyler olarak tarif etmiştir.¹¹ Buna göre faydalanılan şeyler rızkın kapsamına girer, ama kişinin sahip olup da faydalanmadığı şeyler rızık sayılmazlar. Taftazânî’nin, yukarıda kendisinden naklettiğimiz tanımdan farklı olarak *yeme* tabiri yerine *faýdalanma* ifadesini de kullandığı görülmüştür.¹² Bu ifadeyle tanımın kapsamını genişletmiş ve böylece yenilen şeylerin dışında faydalanılan diğer şeyleri de tarifi içine sokmuştur. İbn Haldun¹³, Kemaleddin Beyâzî¹⁴, İbrahim Bâcûrî¹⁵ gibi pek çok İslâm âlimi de bu fikre katılmıştır.

Rızık kavramının daha geniş bir anlam alanına sahip olması gerektiğini düşünen Gazâlî rızık dört gruba ayırarak tanımlamaya çalışmıştır:

1-Mazmun (garanti altına alınan) rızık: Diğer sebepler olmaksızın bünyenin hayatiyetini sağlayan gıda gibi şeylerdir. Cenab-ı Hak bu nevi rızık garanti etmiştir.

¹⁰ Taftazânî, *Şerhu’l- Akâid*, s. 127.

¹¹ Abdülmelik Cüveynî, *el-İrşâd*, Muessetu’l-Kutubi’s-Sakafiyye, 2. bs., Beyrut, 1992, s. 307.

¹² Sadeddin Taftazânî, *Şerhu’l- Makâsid*, Âlemu’l-Kütüb, 1. bs., Beyrut, 1988, c. IV, s. 318.

¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Terc.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 343.

¹⁴ Beyâzî, *İşârâtü’l-merâm min İbârâti’l-İmam*, s. 235.

¹⁵ İbrahim Bacûrî, *Şerhu Cevhereti’t-tevhid*, Dimaşk, 1972, s. 441.

2-Maksum (taksim edilmiş) rızık: Yiyecek, içecek ve giyeceklerden Allah'ın insanlara taksim edip Levh-i Mahfuz'da yazdığı şeylerdir. Bunların her biri yazıldığı şekilde, muayyen zamanlarda ve belirlenmiş miktarlarda verilir, artmaz, eksilmez, erken gelmez ve gecikmez.

3-Memluk (sahip olduğumuz) rızık: Dünya mallarından Allah'ın takdir ederek insanların mülkiyetine verdiği şeylerdir. Zira Allah'ın; “*Sizi rızıklandırıdığımız şeylerden infak edin*”¹⁶ emri, malik olduklarınızdan infak edin demektir.

4-Mev'ud (va'd edilen) rızık: Allah'ın müttakî kullarına takvalı olma şartıyla, helâl yoldan ve meşakkatsiz olarak vermeyi vaad ettiği rızıklardır. Nitekim “*Kim Allah'tan sakınırsa Allah ona bir kurtuluş yolu hazırlar ve ummadığı yerden rızıklandırır*”¹⁷ âyetinde bahsedilen rızık bu tür içerisinde değerlendirilir.¹⁸

Bunlardan sadece ilki için tevekkül etmek ve Hak Teala'ya güvenmek söz konusu olur. Zira ihtiyaç ve zaruret ölçüsünde her canlının rızıkını vereceğini Allah garantilemiştir.¹⁹

Görüldüğü gibi İmam Gazâlî, bedende kullanılarak veya depo edilerek vücudun kıvamını sağlayan şeyleri, sahip olduğumuz malları, yediğimiz, içtiğimiz ve giydığımız şeyleri ve bize va'd olunanları rızık kapsamı içine dâhil etmiştir. Bu bilgilerden anlaşılıyor ki sahip olduğumuz fakat istifade etmediğimiz, başkalarını da istifade ettirmediklerimiz şeyleri de göz önünde bulundurarak tarifi kapsamını daha geniş tutmuştur.

Ebu'l-Muin Nesefî de rızık kelimesinin bazen gıdalandığımız şeyler için, bazen de sahip olduğumuz şeyler için kullanıldığını söylemektedir.²⁰

Rızık sadece yenilen-içilen/faydalanılan şeyler olarak tanımlanmasına karşı çıkan kelimcilerden biri de Fahreddin Râzî'dir. Râzî, Allah'ın “*Sizi rızıklandırıdığımız şeylerden infak edin*”²¹ âyetiyle, rızıklandırıdğı şeylerden infak

¹⁶ Münafikûn, 63/10.

¹⁷ Talâk, 65/2–3.

¹⁸ Gazâlî, *Minhâcû'l-Âbidin* (Sirâcu't-talibin ile birlikte), Kahire, 1953, s. 88–97.

¹⁹ Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 226.

²⁰ Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille Fî Usûlî'd-Din*, (Tah.: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün), D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2003, c. II, s. 279.

²¹ Münafikûn, 63/10.

etmemizi emrettiğini, rızık yenilen şeyler olarak tarif edildiği takdirde yediğimiz şeylerin infakının bizden istenmiş olacağını, böyle bir infakın ise mümkün olmadığını ileri sürerek bu tanımın yanlış olduğunu söyler.²² Ona göre elde bulundurulmuş şeyler de rızık kapsamına alınmalıdır.

Elmalılı Hamdi Yazır da “*Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.*”²³ âyetindeki rızık kelimesinin maddi şeylerle beraber manevi şeyleri de içine aldığını, rızık tanımındaki yeme ifadesinin faydalanma ile açıklanarak içecek, giyecek, ilim, marifet, kudret, amel, evlat ve zevceye de şamil olduğunu, yani mutlak bir faydalanma ifade ettiğini söylemektedir. Fakat o da bütün bunlar için bilfiil faydalanmayı şart koşar ve bilfiil faydalanılmayan şeylerin rızık olmayacağını ifade eder.²⁴

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden rızık kavramının, hakiki manada yenilerek faydalanılan gıda maddeleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Rızık tabirinin, yemenin dışında faydalanılan şeyler için kullanılması ise mecazdır. Şihabeddin Mahmud Âlûsî (Ö. 1872) bunu şöyle ifade etmiştir: “Yiyerek istifade ettiğimiz şeylere rızık isminin verilmesi hakikat olup, sahip olduğumuz veya başkalarının istifade etmesi için infak ettiğimiz şeylere rızık isminin verilmesi ise mecazdır. Çünkü onlar, gerek bize gerekse infak ettiğimiz kimselere rızık olmak üzere verilmiştir.”²⁵

Bununla beraber, insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan zaruri gıdaya hakiki rızık, zaruri olmayan ihtiyaç maddelerine ise mecazi rızık adı verilebilir. Hakiki manada rızık, canlının yiyerek gıdalandığı şeylerdir. Nitekim Kuran’da bu manayı ifade eden âyetler mevcuttur. “*Anaların rızkını ve giyeceğini uygun bir şekilde sağlamak babaya aittir*”²⁶ ve “*Allah’ın sizi koruyucusu kılmış olduğu mallarınızı sefihlere vermeyin. Kendilerini onların gelirleriyle rızıklandırın ve giydirin*”²⁷ âyetlerinde, giyeceğin rızıktan ayrı olarak zikredilmesi, bu ikisinin ayrı şeyler olduğunu göstermektedir. Hatta cehennemliklerle cennetlikler arasında geçen

²²Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, (Terc.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, vd.), Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, c. II, s. 30.

²³Bakara, 2/3.

²⁴M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Kitabevi İstanbul, Trs., c. VII, s. 5230.

²⁵Şehabeddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu’l-maânî*, Daru’l- Fikr, Beyrut, Trs., c. I, s. 117.

²⁶Bakara, 2/233.

²⁷Nisa, 4/5.

bir konuşmayı anlatan “*Cehennemlikler cennetliklere, bize biraz su veya Allah'ın size verdiği rızıktan gönderin*”²⁸ âyetinde, suyun rızıktan ayrı olarak zikredilmesi de rızık isminin sadece yenilen şeyler için hakikat olarak kullanıldığını ifade eder. “*Biz o su ile kullara rızık olmak üzere bahçeler, biçilecek taneli ekinler, küme küme tomurcukları olan boylu hurma ağaçları yetiştirdik*”²⁹ âyeti de bu fikri desteklemektedir.

Sadece yenilen şeylerin rızka dâhil edilmesi ve başka şeylerin tanımının dışında bırakılması, tarifi biraz daraltıldığı fikrini vermektedir. Çünkü, rızkın hem lügat anlamı, hem bu konudaki âyet ve hadislerin ifadeleri ve hem de halkın bu kelimeyi mecâzi anlamda kullanışı (kullanım örfü) tarifi daha kapsamlı olabileceğini göstermektedir. Rızkın sözlükteki, kendisinden faydalanan şey, atâ ve pay şeklindeki tarifi esas alınrsa, yenilen içilen şeylerle beraber, kendilerinden diğer yollarla istifade edilen şeylerin de rızkın içine girmesi gerekir. Kuran'daki, “*Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler*”³⁰ âyeti sahip olduğumuz malların; “*Dünya dört kimsenindir. Bunlardan biri de Allah'ın kendisini mal ve ilimle rızıklandığı kimsedir*”³¹ hadis-i şerifi ise hem malların hem de ilim gibi manevi şeylerin; “*Allahım şeytanı, bizden ve bize rızık olarak vereceğin çocuktan uzaklaştır*”³² şeklindeki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duası ise çocukların, rızkın kapsamı içine girebileceğini göstermektedir.

Maddi şeylerin dışında manevi şeylere de rızık adı verilebileceği konusuna Kur'an, Hz. Şuayb'ın (a.s); “*Ey milletim! Rabbinden apaçık bir delilim olduğu ve bana güzel bir rızık verildiği halde O'na karşı gelebilir miyim?*”³³ Sözünü nakleden âyeti de işaret etmektedir. Çünkü burada güzel rızıktan maksat peygamberliktir.³⁴ Hatta insanın zevk aldığı, ruhen hoşlandığı ve huzur duyduğu şeyler de rızık konusu içinde değerlendirilebilir. Nitekim bir âyette, “*Yeryüzünde rengârenk şeyleri de*

²⁸ Araf, 7/50.

²⁹ Kâf, 50/9–11.

³⁰ Bakara, 2/3.

³¹ Muhammed b. İsa Tirmizi, *Es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Züh'd, 17.

³² Tirmizi, *Es-Sünen*, Nikâh, 8.

³³ Hûd, 11/88.

³⁴ Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Dâru'l- Kalem, Beyrut, 1969, c. II, s. 456.

Allah sizin için yaratmıştır”³⁵ buyrulmaktadır ki, böyle güzel manzaralar psikolojik tatmin vasıtalarıdır ve bunlar da mecazen rızık kapsamında kabul edilmelidir.

Anlaşılan o ki, Arapçada yenilen şeyler dışında faydalandığımız diğer maddi-manevi şeyler için rızık teriminin kullanılışı mecazdır. Rızka sebep olduğu için su, istifade etsek de etmesek de bize rızık olması için verilen mallar ve başkalarına infak ettiklerimiz mecâzen rızık olarak adlandırılmıştır. Yiyecek ve gıdalar bedenın rızık olduğu gibi; ilim ve marifet aklın rızıkıdır. İnsanın nasibi olduğu için bu gibi manevi şeylere de mecâzen rızık adı verilmiştir.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin rızık farklı şekillerde tanımlamalarının sebebi, onun dildeki kullanımıdır. Bazı kelimcilerin, insanın sadece beslendiği gıda maddelerini rızık saymaları, onun hakiki anlamını esas almalarından dolayıdır. Bazı kelimcilerin yeme-içmenin dışında başka yollarla insanın faydalandığı diğer şeyleri de rızık kapsamı içine sokmaları ise mecazi anlamını temel almalarından kaynaklanmaktadır.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Rızık üç kategoride ele alınabilir;

1- Hususi ve dar manasıyla insan bedeninin gücünü ve dolayısıyla hayatın devamını sağlayan gıdalardır.

2- Geniş anlamıyla, Allah’ın insana verdiği, yararlansın veya yararlanmasın insanın elinde bulundurduğu mal ve mülktür.

3- İktisadi anlamda da insan hayatının devamı için kullanılan, hatta insan elde etsin veya etmesin evrende potansiyel olarak bulunan, insanlığın istifadesine sunulabilecek mal ve kaynakların tamamına rızık adı verilebilir. Bu anlamda rızık iktisadi hayatın objesi olmakta ve iktisat ilmindeki kaynak teriminin ilahi boyutunu da içeren bir karşılığı olarak kullanılmış olmaktadır.

1.3. KURAN’DA RIZIK KAVRAMI

Rızık kelimesi Kur’ân’da; ister dünyevî olsun isterse uhrevî olsun, maddî ve manevî ihsanlar manasında kullanılmıştır. Meselâ; *“Onlara rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler.”*³⁶ âyetindeki rızık ile, Allah’ın insana dünyada bahşettiği

³⁵ Nahl, 16/13.

³⁶ Bakara, 2/3.

mal, amel, güç ve ilim gibi maddi-manevi şeyler kastedilmiştir.³⁷ “Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın, bilakis onlar Rab’leri katında diridirler. Allah’ın bol nimetinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklandırılır”³⁸ âyetinde ise sadece uhrevî ihسانlar anlatılmaktadır.

Rızık yağmur anlamında da kullanılır. Rızık yağmur manasına kullanılması ikisi arasındaki sebep-sonuç alâkasından dolayıdır. Yağmur rızka konu olan nesnelerin artışına sebep olduğu için ona mecaz olarak rızık da denir. Meselâ, “Rızığınız semadadır.”³⁹ âyetindeki rızık ile yağmurun kastedildiği söylenmektedir.⁴⁰ Nitekim “Allah’ın gökyüzünden rızık indirip ölmüş olan yeryüzünü onunla diriltmesinde akledenler için dersler vardır”⁴¹ âyetinde de yağmur hakkında rızık tabiri kullanılmıştır.⁴² Bu kullanım, aralarındaki sebebiyet ilişkisi nedeniyle. Araplar; “et-Temru fî ka’ri’l-bi’r/Hurma kuyunun dibindedir” derler. Hâlbuki gerçekte böyle değildir. Ancak hurma kuyunun dibindeki su ile sulanarak elde edildiği için böyle söylenmiştir. Yağmur da rızka sebep olduğu için ona rızık adı verilmiştir.⁴³

Rızık kelimesi Kur’ân’da yenilen şeyler için de kullanılmaktadır. Meselâ, mağarada uzun süre uyumuş olan Ashâb-ı Kehf uyandıktan sonra içlerinden birinin diğerlerine söylediği sözü nakleden “İçinizden birini şu gümüş paralarla şehre gönderin de baksın, yiyeceklerden en temizini hangisi ise size rızık (yiyecek) getirsin”⁴⁴ âyeti ile “Biz o su ile kullara rızık olmak üzere bahçeler, biçilecek taneli ekinler, küme küme tomurcukları olan boylu hurma ağaçları yetiştirdik”⁴⁵ âyetinde geçen rızık kelimeleri, sadece yenilen şeyler manasında kullanılmıştır.

Ragıp Isfahânî ile Fahreddin Razî, “Allah’ın verdiği rızka karşı şükür, O’nu yalanlamakla mı yerine getiriyorsunuz?”⁴⁶ âyetindeki rızık kelimesini pay/nasip manasına tefsir ederek “Siz nasibinizi yalanlamak için mi kullanıyorsunuz?” şeklinde

³⁷ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 192.

³⁸ Âl-i İmran, 3/169.

³⁹ Zâriyât, 51/22.

⁴⁰ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azim*, c. VI, s. 235.

⁴¹ Câsiye, 45/5.

⁴² Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs bi Şerhi’l-Kâmûs*, c. XIII, s. 162; el-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît*, s. 333.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, (Tah.: Ali Şîrî), Dâru İhyâi Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1992, c. X, s. 115.

⁴⁴ Kehf, 18/19.

⁴⁵ Kâf, 50/9–11.

⁴⁶ Vakıa, 56/82.

anlarlar.⁴⁷ Arapların Ezd kabilesi ise bu âyetteki rızık kelimesini şükür manasına yorumlamışlardır.⁴⁸ Buna göre âyetin anlamı “Siz şükrünüzü yalanlayarak mı yapıyorsunuz?” olmaktadır. Bu şekildeki mana için kendilerinin kullandığı; “Faaltü zâlîke limâ razaktenî/Bana teşekküründen dolayı bunu yaptım” sözünü delil olarak ileri sürerler.⁴⁹ İbn Manzûr ise, âyetteki rızık kelimesinin şükür manasına mecaz olarak kullanıldığını söylemektedir.⁵⁰ Buna göre âyetin manası “Rızıkınızın şükrünü yalanlayarak mı yapıyorsunuz?” olur.

Sözlükte nasip, hisse, yenilen, içilen, giyilen, kendisinden faydalanılan şey, barınılacak yer, mesken gibi anlamlara gelen rızık kavramı, ıstılahta en geniş anlamıyla, Allah’ın insana verdiği, yararlansın veya yararlanmasın insanın elinde bulundurduğu mal ve mülktür. Bununla beraber iktisadi anlamda da insan hayatının devamı için kullanılan, hatta insan elde etsin veya etmesin *evrende potansiyel olarak bulunan, insanlığın istifadesine sunulabilecek mal ve kaynakların tamamı rızıktır*. Rızka bu anlamın yüklenmiş olması onu iktisadi hayatın vazgeçilmez objesi haline getirmektedir. Rızık kavramı Kur’anı Kerimde ise yenilen şeyler, yağmur, nasip-hisse, maddi-manevi nimetler, dünyevî- uhrevî ihsanlar anlamında kullanılmıştır.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XXI, s. 259; Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Ğarîbi'l- Kuran*, Beyrut, Trs., s. 194.

⁴⁸ Fîruzâbâdî, *Kâmusu'l-muhit*, s. 1144.

⁴⁹ İbn Zekerîyya, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, Kahire, h.1366, c. II, s. 388.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, c. X, s. 115.

2. RIZIKLA İLGİLİ KELAMİ PROBLEMLER

Yaratıcının bize sunmuş olduğu rızıklar, ferdî ve toplumsal planda günlük yaşantımızın merkezinde yer almaktadır. Hayatımızın bu kadar içinde olan bir konuya karşı zihinler ilgisiz kalamamıştır. Konuyla ilgili oldukça fazla soru gündeme gelmiştir. Bu soruların ilki, rızıkların yaratılışına dairdir. Evreni ve dolayısıyla rızıkları Allah mı yaratmıştır? Yaratılmış veya bir şekilde var olmuş olan rızıkların canlılara dağılımı nasıl gerçekleşmektedir? Yaratan Allah ise, dağılımda zaman zaman görülen dengesizliklerin sebebi nedir? Rızıkların yaratılışını ve dağılımını irdeleyen bu tür sorular birbirini takip etmiştir.

Yaratılmış olan rızıklar bazı araçlar vasıtasıyla bizlere ulaşmaktadır. Doğada var olanın bize ulaşması bir emek sonucu gerçekleşmektedir. İnsanlar bu emeğe karşılık bir ücret takdir etmektedir. Bu noktada zihinlerde yine bir takım sorular canlanmıştır. Ücretin belirlenmesi (iktisadi hayat) insanların iradesiyle mi yoksa Allah'ın iradesiyle mi oluşmaktadır? Bunlardan hangisi fiyatların oluşumunun nedenidir? Soruları gündeme gelmiştir.

Rızkın önceden belirlenip belirlenmediği önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu noktada kader anlayışı büyük önem taşımaktadır. Rızığımız önceden belirlenmiş ise çalışmalarımız gereksiz midir? Tembel veya çalışkan olma durumumuza göre rızığımız da artma-eksilme olur mu? Sorularına tatmin edici cevaplar verilmesi gerekmektedir.

Bunların yanı sıra mülkiyetimiz altında olmayan, faydalanmamızın helal olmadığı rızıklar konusu kelimciler arasında tartışıla gelmiştir.

Bu sorulara verilecek cevaplar insanların yaratılışa, sosyal hayata, çalışmaya ilişkin düşünceleriyle birebir ilgilidir. Dolayısıyla kelam ilmi bu sorular üzerine düşünce üretmiş, insanlığı huzura kavuşturmayı amaç edinmiştir.

2.1. RIZKIN TABİİ DAĞILIMI

Her insanın olduğu gibi, medeniyetlerin de bir "aklı" vardır. Her insanın aklını kullanma kapasitesi, yöntemi, sistemi, verimi farklı olduğu gibi, medeniyetlerinki de farklıdır. Bir medeniyetin aklından söz etmek, onun "*Allah-*

insan-doğa" arasındaki öncelik-sonralık hiyerarşisini, bunlar arasındaki irtibat ve ilişkiyi, bu ilişkinin illet ve gayesini nasıl kurup tanımladığından söz etmektir.

İslam aklında bu ilişki "*Allah-insan-doğa*" şeklinde sıralanmaktadır. Dominant unsur "Allah"tır. Varlığın kaynağı, merkezi ve var edicisidir. Her yer ve her anda, şimdi ve burada olandır. Bu akılda yaratıcı ve yaratılan arasındaki ilişkiyi rızık bağlamında ele almak için aşağıdaki pasajları incelememiz yerinde olacaktır.

*"Allah her şeyin yaratıcısıdır."*⁵¹

*"Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır."*⁵²

*"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızık, yalnızca Allah'ın üzerinedir."*⁵³

*"Nice hayvanlar var ki, rızıkını (biriktirip de yanında) yüklenmiyor. Çünkü onların da sizin de rızıkınızı Allah veriyor. O, her şeyi iştir ve bilir."*⁵⁴

*"Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!"*⁵⁵

*"Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah'a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir."*⁵⁶

*"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."*⁵⁷

*"Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı? O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?"*⁵⁸

⁵¹ Enam, 6/102.

⁵² Zâriyât, 51/58.

⁵³ Hûd, 11/6.

⁵⁴ Ankebût, 29/60.

⁵⁵ Mümin, 40/64.

⁵⁶ Rum, 30/40.

⁵⁷ İsra, 17/70.

⁵⁸ Fatır, 35/3.

“Peki, Allah rızkını keserse, kimdir size rızık verecek olan? Hayır, onlar azgınlık ve nefretle direnip durdular”⁵⁹

“De ki: “Size göklerden ve yerden kim rızık verir?” De ki: “Allah. O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!”⁶⁰

“De ki: “Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “O halde Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?”⁶¹

“Orada hem sizin için, hem de sizin rızık vermediğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik.”⁶²

“Allah size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Öyleyken onlar batıla inanıyorlar da Allah’ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”⁶³

Zikrettiğimiz âyetlerin öz ifadesini Kadı Ebu Bekr Bakıllâni (Ö. 403/1013), şöyle belirtmiştir. O’na göre Allah yaratma, öldürme ve diriltmede tek ise, rızık dağıtmada da tektir.⁶⁴

Bu âyetlerde açıkça görüleceği üzere rızık vermek yaratıcı olmanın çok önemli bir özelliğidir. O her canlının rızkını vermektedir. Rızkın tabiat üzerindeki dağılımı bizatihi Allah tarafından eksiksiz olarak yaratılmıştır ve yaratılmaktadır. Birbirini tamamlar nitelikte gerçekleşmekte olan bu yaratılış mucizelerinin ekolojik döngüde sistemli bir şekilde gerçekleştiğini görebiliriz. Bu sistem tesadüfle açıklanamayacak kadar kusursuzdur.

Cenâb-ı Allah, *âdetullah* dediğimiz kanunların arkasına imtihan sırrı bozulmasın diye kendisini gizlemiştir. Ekolojik kanunlar incelendiğinde küçük büyük bütün canlıların yaratıcı tarafından rızıklandırıldığı anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Mülk, 67/21.

⁶⁰ Sebe, 34/24.

⁶¹ Yunus, 10/31.

⁶² Hicr, 15/20.

⁶³ Nahl, 16/72.

⁶⁴ Kadı Ebû Bekr Bakıllâni, *Kitabu’t-Temhîd*, (Tah.: İmâduddin Ahmed Haydar), Muessesetu’l-Kutubi’s-Sakâfiyye, Beyrut, 1987, s. 328.

Ekosistemdeki madde ve enerji nakli organizmalar arasında görülen besin zinciri yoluyla olur. Besin zinciri ekosistemdeki canlılardan birinin diğerini besin olarak alması sonucu oluşan bir zincirleme olaydır. Bazı canlılar doğal enerjiden faydalanarak ürettikleri maddeleri besin zinciri yoluyla diğer canlılara vermek suretiyle enerji akışını sağlarlar. Enerji akışı iki aşamada gerçekleşir. Birinci aşamada yeşil bitkiler güneş enerjisi ve fotosentez yoluyla kimyasal enerjiye dönüştürerek besinsel ürünlerde depolar. İkinci aşamada ise hayvanlar bu bitkileri ve birbirlerini yiyerek gerekli enerjiyi sağlarlar. Yani otoburlar, yeşil bitkileri yiyerek organik maddeyi alır ve bir kısmını enerji şeklinde kullanır, bir kısmını depolar. Etçiller ise otoburları ve birbirlerini yiyerek bu depolanmış organik maddeyi enerji üretimi, büyüme, gelişme ve üretimi için kullanır. Besin zincirinin son halkasını ayrıştırıcılar oluşturur. Bunlar canlı artıklarını ayrıştırarak organik maddeleri, mineralleri tekrar toprağa iade eder. Bu mineraller de yeşil bitkiler tarafından kullanılır. Böylece tabiattaki madde döngüsü devam eder.

Besin zincirine örnekler:

1. Ot- fare- tilki- dağ aslanı
2. Ot- çekirge- kurbağa- yılan- atmaca
3. Yonca- dana- insan

İnsan genellikle besin zincirinin son halkasıdır. Tabiatla birçok küçük besin zinciri birbiri içine geçmiş durumdadır. Besin zincirini oluşturan canlılar arasında bir denge vardır.⁶⁵

Ekolojik dengede görmüş olduğumuz bu mükemmel ahenk zaman-zaman bozulmaktadır. Doğal dengenin bozuluyor olmasının nedenini anlayabilmek için insanların yaratıcı anlayışlarını, bu anlayışın tabiata olan davranışlarını nasıl etkilediğini irdelememiz gerekmektedir.

Burada Sartre örneğinden hareketle yaratıcıyı inkâr eden aklın tabiata olan yaklaşımını ele alacağız. Bu yaklaşımın doğayı nasıl etkilediğine değineceğiz.

Sartre'ın genel olarak düşüncesine bakıldığında ekzistansialist inkârcılığın bayraktarlığını yaptığı görülür.⁶⁶ Sartre için hakiki varlık, insan tarafından

⁶⁵ <http://www.avgunu.net/sayfalar/data/orta.asp?syf=cevre04>, 04 Nisan 2007.

yaşanmakta olan dünyadan ibarettir. Sadece fenomenler hakiki gerçekliğe sahiptir. Sartre bilinmeyen, tecrübe edilmeyen, kendisini şuura vermeyen herhangi bir varlık sahasını kökünden reddetmiştir.⁶⁷

“Varlık nereden gelmektedir?” Sorusu Sartre’a göre tamamen saçmadır. Saf metafizik bir problem olan bu sorunun sorulabilmesi için dahi bir varlığın mevcudiyetini gerektirir. Bundan dolayı sorulan bu soru mantık dışı ve gereksizdir. Ona göre “niçin varlık vardır?” sorusunun cevabı ise gayet kolaydır. Zira cevaplanması gereken artık metafizik değil; ontolojidir. Varlık mevcuttur, çünkü şuur bunu gerektirir. Fenomen karakteri varlığa şuur vasıtasıyla kazandırılır. Sartre için hakiki varlık insan tarafından yaşanmakta olan dünyadan ibarettir. Varlık insan şuuru ile münasebetinde kendini açığa vurmakta, bir bilgi alakasının dışında tasavvur edilememektedir.⁶⁸

Mademki Tanrı yoktur. O halde insanın var oluşu yaratılış açısından nasıl mütalaa edilmelidir? Şayet yaratılmamışsa varlığından ve varlığındaki insan olma özünden nasıl bahsedecektir? Hürriyet mefhumu nasıl bir veçhe alacaktır? İnsan nasıl ve kimin önünde mesuldür? Onu idare eden, hayatına yön veren kurallar ne üzerine inşa edilecektir? İnsanın diğer insanlarla ve tabiatla olan münasebeti ne şekilde tanzim edilecektir?

Sartre’a göre insan, ancak kendini tam olarak bağımsız ve yalnız nitelendirdiği takdirde, insanlık şerefine temelini teşkil eden mutlak hürriyete bir imkân sahası bahşetmiş bulunacaktır.⁶⁹ Buna göre insan yaratıcıyı reddetmekle kendi varlığını ve özgürlüğünü ele geçirmiş olmaktadır.

Yaratıcının varlığına inanmayan insanlar Sartre örneğinde olduğu gibi dünyayı saçmalıklar yumağı olarak değerlendirecektir. Hayatı ciddiye almak işlenecek olan en büyük suçtur. Bu ciddiye alma durumu mutsuzluk ve hayal kırıklıklarımızın başlıca sebebidir. Doğmuş olduğumuz saçma ve öleceğimiz

⁶⁶ Kenan Gürsoy, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 3.

⁶⁷ A.g.e., s. 4-5.

⁶⁸ A.g.e., s. 80.

⁶⁹ A.g.e., s. 8.

saçmadır. Hayatta ne kazanılmış ne de kaybedilmiş herhangi bir şey yoktur. Saçmadan kurtuluş yoktur.⁷⁰

Sartre'ın inanç temellerini oluşturan bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, Tanrı'nın yokluğunun doğurduğu tam hürriyet insanın davranışlarında bir başıboşluk meydana getirmiştir. İnsanı yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekecek bir güç yoktur. Zira biz kesinlikle sadece insanların bulunduğu bir planda yer almaktayız. Dostoyevski "Tanrı mevcut değil ise, her şeye cevaz vardır" diye yazmıştı. Aslında Tanrı yoksa her şey serbesttir ve bunun neticesi olarak da insan terk edilmiştir, çünkü ne kendisinde ne de kendi dışında bağlanacak bir imkân bulabilmektedir.⁷¹

Sartre örneği ile belirttiğimiz bu düşünce doneleri insan ile doğa arasındaki tehdit edici boyutlara gelmiş olan ekolojik sorunların asıl kaynağını göstermektedir. Temelde asıl sorun epistemolojik bir bakış kaymasıdır. Yani tabiatı muteal, batinî boyutlarından soyutlayarak profan, seküler bir fiziki gerçekliğe indirgemektir.⁷² İslami bakış açısıyla "emanet" görülen tabiat saygı nesnesi olmaktan ziyade bir sömürü nesnesi olarak görülmeye başlanmıştır. Doğa Allah'ın "kullanım hakkı"nı insana verdiği bir rızıktır. Allah insanı kendisi için, doğayı insan için yaratmıştır. Dileyen bu emanete ihanet eder sonucuna katlanır, dileyen sadakat gösterir ödülüne nail olur.

İşte bu aklın '*prototipi*' olan Hz. Peygamber (s.a.v.), bunun için sık-sık Uhud dağına bir can dostu ziyarete gider gibi ziyaret ediyor ve buna şaşırınlara da şu açıklamayı yapıyordu: "*Evet, Uhud bir dağdır ama biz onu severiz o da bizi sever*"⁷³

İslam aklının, yağın yağmuru nasıl kendisiyle diyalojik bir ilişki kurulacak "bî-şuur bir mümin kardeş" olarak gördüğünü şu sahih rivayet ortaya koyar: "*Hz. Peygamber'le beraber mescitten çıkıyorduk. O sırada yağın sağanak yağmura doğru ilerledi ve elbisesini yağmura tuttu. Biz ne yaptığını sorduk. Dedi ki: "Onun Allah'la*

⁷⁰ Age, s. 87.

⁷¹ A.g.e., s. 95.

⁷² Özgür Koca, *Çevre Problemine Farklı Bir Bakış*, <http://fildisikule.org/w3c/articles/article10.html>, 08 Nisan 2007.

⁷³ Muhammed b. İsmâil El-Buhârî *El-Câmi'u's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992. Fezailu'l Medine, 6.; Ebu'l-Huseyn Muslim b. El-Haccac; *el-Câmi'u's-Sahih*, (Tah.: Muhammed Fuad Abdalbaki), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992. Hacc, 462.

*olan sözleşmesi benden daha yeni, yararlanıyorum.”*⁷⁴ Hatta daha da önemlisi Müslümanlar tabiatı “*Her nereye dönerseniz Allah’ın veçhesi oradadır*”⁷⁵ âyetinin işareti üzerine, Allah’a yakınlaşmada bir araç olarak görmüşler ve ona o nispette değer vermişlerdir. Taştan topraktan ibaret olan dağ, gökyüzünden inen yağmuru bu ruhla seven medeniyetin onu sömürmeye kalkması mümkün değildir.

Kendisini yaratan bir varlıktan müstağnî gören insanlık, Kuran’ın ifadesiyle azmış da azmıştır. “*İnsan azar da azar. Kendini yaratandan bağımsız görür*”⁷⁶ ‘Yaratıcı yoksa her şeye cevaz vardır’ diyerek havayı, suyu, toprağı sömürmüştür. “Sahip olunan” statüsündeki insan kendisini “sahip olan” olarak görmeye başlamıştır. İslam terbiyesine göre sahip oldukları için şükretmesi gereken, şükretmezse bunun hesabını verecek olan insandaki bu düşünce kayması onu ‘her şey benim’ noktasına getirmiştir. Kendi çıkarı için başka insanların ellerindekine göz dikmiştir. Seküler aklın meydana getirdiği bu davranış ahlakı, ekolojik ve toplumsal terörü koşar adım peşinden getirmiştir. Ekolojik terör ise bütün dünyayı dönüşü olmayan bir yola sokmuştur. Görünen, dünyanın ekolojik kıyamete doğru hızla yol aldığıdır. Bu akıl “açlık evrenseldir, rızık yetersizdir” diyerek ‘daha fazlasını iste’ mantığı ile hareket etmektedir. Tohumların genleriyle oynanmakta, eko sisteme hoyratça müdahale edilmekte, suni gübreyle toprak zorlanıp yoksullaştırılmaktadır. Milyonlarca ton tarımsal zehirle eko sistemin dengesi bozulmuş, daha fazlasını elde etmek isteyen insanın yediği, içtiği zehir olmuştur.

Din ve fırka taassubu karışmamış saf bilimsel bir bakış açısıyla, dinlerin çevreye yaklaşımları incelendiğinde, İslam dininin gerçekçi çözümler sunduğu açıkça görülecektir. Evrenin kötü gidişatının önüne geçebilecek, en azından yavaşlatacak temel önlem insanlığın ilahi vahye kulak vermesi olacaktır.

2.2. RIZIK VE İKTİSAT İLİŞKİSİ

Sözlükte tutumlu olma, tasarruf, biriktirme, arttırma, aşırılıklardan uzak durma, orta yolda olma, itidal üzere olma, uygun davranış ve hareket, ekonomik

⁷⁴ <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2003/haziran/23/shocaoglu.html>, 08 Nisan 2007.

⁷⁵ Bakara, 2/115.

⁷⁶ Alak, 96/6–7.

davranma manalarına gelen iktisat,⁷⁷ dinimizin önemle üzerinde durduğu ve teşvik ettiği güzel bir davranış biçimi, ahlâkî ve ekonomik bir güzelliştir.

Rızık, sosyal ve iktisadî hayatın merkezinde bulunan, bütün hayatî faaliyetleri örgütleyen bir konumdur.

İktisadî bilmek ve uygulamak gerek fert gerek toplum olarak; gerek dünyevî gerekse uhrevî açıdan; hayatımızın, maddî-manevî yükselişimizin, refah seviyemizin, rızıkımızın ve şükürümüzün vazgeçilmez davranışdır.

İnsan hayatının devam etmesi, yeme, içme, giyinme ve mesken edinmeye bağlıdır. Allah'a iman ve kulluk görevlerinin yerine getirilmesi de ancak bu ihtiyaçların yerine getirilmesiyle mümkün olur. Zaman içerisinde bu ihtiyaçların çeşitliliğine ve vasıflarının değişikliğe uğramasına rağmen, insanın bu ihtiyaçları, biyolojik ve fizyolojik yapısının gereği değişmemiştir. Zira insan, hayatını sürdürebilmek için yemeye, içmeye, sıcak ve soğğun tesirinden korunmak için örtünmeye ve barınmak için bir eve ihtiyaç duyar.⁷⁸

Kuran'ın insan karşısındaki tutumu, onun beşeri varlığının temel yönlerine ve faaliyet alanlarına ilişkindir. Bunlar da bireysel ve toplumsal ahlaki değerlerle örölü eylemlere dayanmaktadır. Kur'an, ruh ile beden arasındaki dengeyi gözetir. İnsanı maddi ve manevi diye iki alana bölmeden, onu bir bütün olarak ele alıp değerlendirir.⁷⁹ Bu nedenle Kuran'a göre bir toplum, her erkeğin, kadının ve çocuğun asgari ihtiyaçlarını karşılamalıdır. İnsanın maddi yönden ihtiyacı olan bu asgari ihtiyaçlar giderilmediği takdirde, açlık ve yokluk baş gösterir. Bu durumda asgari ihtiyaçlar olarak kabul ettiğimiz barınma ve giyinme gibi gıda dışı unsurlar da ihtiyaç kavramına dâhil edilmiş olur.⁸⁰

Kur'ân iktisatlı ve tutumlu olmayı, aşırılıklardan kaçınmayı ve orta yoldan gitmeyi teşvik eder:

“Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kuran'ı) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi

⁷⁷ <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA>, 29.05.2008.

⁷⁸ İmam Muhammed Şeybânî, *Kitabu'l-Kesb, İslam İktisadında Helal Kazanç*, (Terc.: Mustafa Bakır), Seha Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 36.

⁷⁹ Abdulgaffar Aslan, *Kuran Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003, s. 108.

⁸⁰ Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 112.

(yeraltı ve yerüstü servetlerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı). Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı, mutedil) bir zümre vardır; fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!”⁸¹

Bir diğer âyette ise; “Onları sağ salim karaya çıkardığımız zaman bir kısmı orta yolu tutarlar”⁸² buyrulmuştur.

“Yiyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz”⁸³ âyeti iktisadî kesin bir dil ile emretmekte, israftan kaçınmayı da açık biçimde yasaklamaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.v.) de, “İktisat eden, geçim derdi çekmez”⁸⁴ buyurmuştur.

İlk peygamberden itibaren bütün peygamberler, maddi hayatın, çalışıp kazanmanın ve üretimin de örneklerini vermişlerdir. Mesleklerin temelleri peygamberler tarafından atılmıştır. En eski meslekler tarım, ticaret, sanat (buna sanayi de eklenmiştir), işçilik ve memuriyettir. İlk insanlar avcılıkla, ziraatçılıkla geçiniyorlardı. Tefsirlerimizde Hız. Âdem’in ziraatçı da olduğu ve bunların temsilcisi bulunduğu belirtilmiştir. Hız. Yusuf’un üretim ve pazarlamaya, denk bütçe yapımına örnekler verdiği Yusuf suresinde bildirilmiştir.⁸⁵ Şuayb peygamberin ölçü ve tartıda hile yapan milletin hareketlerini önlemeye, ticaret ahlâkını yerleştirmeye çalıştığı ve peygamberlerini dinlemeyenlerin helak oldukları âyetlerle sabittir.⁸⁶ Dâvut peygamber ile oğlu Süleyman peygamberin ileri teknolojinin örneklerini verdiği ayrıca belirtilmiştir.⁸⁷ Kasas suresinde Hız. Musa’nın şahsında bir işçinin hem güçlü, kuvvetli, hem de güvenilir olması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁸

2.2.1. İKTİSADIN AHLÂKÎ BOYUTU

Kuran’a göre, iktisadî hayatın ahlaki problematiğini, insanın tabiatında sınırlı olan “mal”a sahip olmayı çok seven; onu kendi cinsinin fakir ve yoksul olanlarına

⁸¹ Maide, 5/66.

⁸² Lokman, 31/32.

⁸³ Araf, 7/31.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, c. I, s. 447.

⁸⁵ Yusuf, 12/54–55.

⁸⁶ Hûd, 11/85–86.

⁸⁷ Bkz. Enbiya, 21/80–81; Neml, 27/42–44; Sebe, 34/13.

⁸⁸ Kasas, 28/25–26–27.

vermekte cimri; harcamada ise, haddi aşarak israfa varan eğilimi ile diğer insanlara zulüm yapmaya, sömürmeye kalkan tavrı doğurduğu belirtilir.⁸⁹

Sabri Orman, Gazali'nin iktisadın ahlaki çerçevesini şu 7 maddede özetlediğini belirtmiştir:

a) İyi bir niyetle iktisadi hayatta yer almak: İnsan, çalışmasında helal kazancı sayesinde dilencilikten ve insanlara muhtaç olmaktan kurtulmayı, kazancı yoluyla dinini desteklemeyi, aile efradının ihtiyaçlarını karşılamayı ve topluma yardım etmeyi amaç edinmelidir.

b) Çalışan kişi, yaptığı işle bir farz-ı kifâyeyi yerine getirmeyi amaçlamalıdır: Çünkü toplum hayatı için vazgeçilmez işlerin yapılması, birer farz-ı kifayedir, yani sosyal görevdir. Hiçbir kimse, bu tür işleri üstlenmediği takdirde herkes zarar göreceği için, bunlar sosyal görevler arasında yer alır ve sorumluluk da herkese aittir.

c) Dünya çarşısı, ahiret çarşısına engel olmamalıdır. Ahiret çarşıları camilerdir.

d) Sadece bununla kalmamalı, işinin başında da Allah'ı anmaktan da geri durmamalıdır. Allah'ı unutmuş kişiler arasında onu zikretmek daha faziletlidir.

e) Çarşıya ve ticarete fazla düşkün olmamalıdır.

f) Sadece haramdan sakınmakla yetinmemeli, şüpheli şeylerden de sakınmalıdır. Kalbinde en küçük bir tereddüt ve sızı hissettiği hususlardan sakınmalıdır.

g) İş ilişkisinde bulunduğu herkesle, aralarında geçen işlemlerin takip ettiği seyri dikkatle kontrol etmelidir. Çünkü kendisi kontrol edilmektedir ve ilerde hesaba çekilecektir. Öyle ise, hesap gününde her işi ve sözü için sorulacak “neden” ve “niçin” sorularının cevaplarını şimdiden hazırlaması gerekir.⁹⁰

⁸⁹ Bkz. Fecr, 89/20; Nisa, 4/128; Şura, 42/27; Araf, 7/31.

⁹⁰ Sabri Orman, *Gazzali'nin İktisat Felsefesi*, İnsan yayınları, İstanbul, 1984, s. 109–110; Ayrıca bkz. Ebu's-Suud Mahmud, *İslami İktisadın Esasları*, (Çev.: Ali Özek), Fatih Matbaası, İstanbul, 1969, s. 12.

2.2.2. İKTİSADİ HAYAT

İktisadi hayat, geri plandaki bir takım karışık muamelelere rağmen, fiyatların artış ve düşüşlerinden veya başka bir ifadeyle pahalılık ve ucuzluktan ibarettir. Bunun öyle oluşu, insanın eşya ile ancak onun fiyatıyla veya değeriyle temasa geçmesinden dolayıdır. İnsanın kendisinden yararlanmak durumunda olduğu ve mülkiyetinde olmayan fakat sahip olması gereken eşya ile teması ancak fiyatlar aracılığı ile olmaktadır.

İslam kelimcileri, ekonomik hayatın işleyişindeki sözünü ettiğimiz bu önemli noktaya değindikten sonra, ekonominin hayata yansması demek olan fiyat hareketlerinin temelindeki sebebin ne olduğunu araştırmışlardır. Söz konusu bu araştırma sonunda karşımıza iki görüş çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; daha ziyade insanın rolünü ön plana alıp, Allah'ın kudretini de ihmal etmeyen Mu'tezile'nin görüşü olup ikincisi ise, Allah'ı, irade ve kudretiyle ön planda kabul edip, insana ikinci dereceden rol veren Ehl-i Sünnet'in görüşüdür.⁹¹

Öyleyse söz konusu bu fiyatın artışı, düşüşü yani pahalılık ve ucuzluk nasıl olmaktadır? Bu konudaki etkenler nelerdir? Şimdi bu konuyla ilgili mezheplerin görüşlerine göz atalım.

2.2.2.1. MU'TEZİLE'YE GÖRE FİYATLAR

Mutezile'den Kadı Abdülcebbar, iki çeşit fiyat tespit etmektedir:

- a. İnsanlar arasında, alışveriş esnasında vaki olan fiyat.
- b. Satılan şeyin karşılığı olan gerçek fiyat.⁹²

Kadı Abdülcebbar, fiyat artışlarına, Allah'ın ve sultanın veya devletin sebep olabileceğini bildirmektedir. Ona göre Allah, bir şeyi azaltıp ona ihtiyacı artırmakla fiyatları yükseltir veya aksi bir durumla fiyatları düşürür. Sultan ise, malum bir fiyatla satış yapmalarını tebaasına emretmekle fiyatlarda artış ve düşüş sağlar.⁹³

Buna göre Kadı Abdülcebbar, ekonomik hayatın işleyişinde, iki etken kabul etmiş olmaktadır: Allah ve devlet. O, ekonomik hayatın düzenlenmesinde, fiyatlar

⁹¹ Şerafettin Gölçük, *Kelami Açından Fiyat Artış ve Düşüşleri*, A.Ü.İ.F.D.,5,A.Ü. Basımevi, Erzurum, 1982, s. 25.

⁹² Kadı Abdülcebbar, Ebu'l Hasan, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1965, s. 788.

⁹³ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli'l- Hamse*, s. 788.

konusunda, Allah'ın kaza ve kaderini kabul ettiğini beyan etmekte ve ilave olarak kendilerinin yani Mutezile'nin, Hz. Peygamber (a.s.)'in zemmettiği Kaderiyye'den olamayacağını ileri sürmektedir.⁹⁴

Kadı Abdülcebbar'ın, fiyat dalgalanmalarında Allah'a izafe ettiği hususlar şunlardır:

a. Allah'ın belli bir vakitte ve belli bir bölgede, bir şeyi bollaştırması, yine yarattığı birtakım durumlar nedeniyle, belli bir mala olan talebi azaltması sebebiyle gerçekleşen ucuzluk.

b. Allah'ın veba gibi, canlıların ölümüne yol açan salgın hastalıkları yaratmak suretiyle mallara duyulan ihtiyacın azalmasından doğan ucuzluk.

c. Allah'ın, insanları, bir malın yerine kullanılabilen başka mallara muhtaç kılıp, satıcıya da, eldeki (asıl) mallarını ne pahasına olursa olsun, satmaktan başka çare bırakmamasından dolayı oluşan ucuzluk.

d. İlahi bir kanun yani inen bir afet sebebiyle bazı vakitlerde geçim kaynaklarının (hayvanların) telef olması sonucunda insanların, birtakım endişe ve korkudan dolayı bazı eşyalarını satmalarından dolayı ortaya çıkan ucuzluk.

e. Nüfusun artması veya azalması sonucunda meydana gelen ucuzluk veya pahalılık.

f. Allah'ın, insanların ihtiyaç duyduğu nesneleri azaltması veya bol olsa bile, ona ihtiyaç duyan nüfusu çoğaltması yani arz-talebin yüksek olmasından doğan pahalılık.

g. Allah'ın, insanların ihtiyaç duyduğu nesneye karşı, bu ihtiyaç ve isteklerini kuvvetlendirmesi sonucunda oluşan pahalılık.

h. Allah'ın, insanlarda bir nesneyi elde edememe korkusunu oluşturması sonucunda gerçekleşen pahalılık. Kısaca, eşyanın fiyatlarının oluşumu, Allah'ın yarattığı sebeplerden dolayı ise, Allah'a izafe edilir.⁹⁵

⁹⁴ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli'l- Hamse*, s. 789.

⁹⁵ Kadı Abdülcebbar, *el -Muğnî*, Kahire, 1965, c. XI, s. 57-58; Ayrıca Bkz. Nihat Falay, *İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1978, s. 50.

Yine Kadı Abdülcebbar’a göre, ammenin yararına olan; tüketiciyi korumak, esnafa zarar vermeyecek ve toplumsal düzeni bozmayacak şekilde, devlet idarecileri iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak ilkesine uygun olarak işlerin yürümesini amaçlayan ve bu ilkeye uygun güzel davranışlar geliştirenler tarafından eşyanın fiyatları belirlenebilir. Bunun sonucunda oluşan ucuzluğun hem bu insanlara, hem de Allah’a izafe edilmesi mümkündür.⁹⁶

Kadı Abdülcebbar, devletin ve mal sahibinin fiyatlara müdahalesini mümkün görmekte ve bunu çeşitli örneklerle delillendirmeye çalışmaktadır:

Söz gelimi, başkalarına büyük ölçüde bir zarara sebep olmamak kaydıyla insanlar, meşru kazanç sağlamaya yönelik olarak eşyanın fiyatlarını belirleyebilirler. Bu durum dine aykırı olmaz. Zira mal sahibi, satıcı, satacağı nesneler hakkında hüküm verme hakkına sahiptir. Onu uygun bir fiyata satabileceği gibi, genel düzeni bozmamak şartıyla, onu hiç satmayabilir de. Bu tür bir fiyat takdiri insana izafe edilebileceği gibi, bu davranışları mubah kılması ve satıcıları aynı gaye üzerinde toplaması bakımından, bu malların fiyatlarının Allah’a izafe edilmesi de mümkündür.

Ancak, Allah’ın yasakladığı ve haram kıldığı herhangi bir yoldan ucuzluk veya pahalılık oluştuysa, bunun Allah’a değil de insana izafe edilmesi gerekir. Nitekim fiyatların yükseltilmesi için bir kısım zalim kişi ve toplulukların, ihtiyaç sahiplerini öldürmek suretiyle mevcut belli malları azaltması ve kendi ellerindeki stokları satabilmek için, başkalarının ellerindeki malları satmalarına engel olmak istemeleri sonucunda oluşan ucuzluk sebeplerinin Allah’a değil, insanlara bağlanması gerekir.⁹⁷

Fiyat dalgalanmalarında kötü fiillerin faili Allah değil, insandır diyerek asıl dünya görüşüne paralel bir yaklaşım sergileyen Kadı Abdülcebbar, dolaylı da olsa insanın rolünü kabul etmek suretiyle insafı bir tutumu tercih etmiştir.⁹⁸

Onun bu konudaki görüşünü şu soruya verdiği kısa cevabında bulmak mümkündür. “Piyasa fiyatları, Allah’ın kaza ve kaderiyle midir?” sorusuna o, “kayıtsız şartsız evet” demektedir.⁹⁹

⁹⁶ Kadı Abdülcebbar, *el -Muğnî*, c. XI, s. 57-58.

⁹⁷ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli’l- Hamse*, s. 788.

⁹⁸ İlhami Güler, *İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 135.

Görüldüğü üzere O, piyasa fiyatlarının Allah'ın bir fiili olduğunu söylerken, insanlar tarafından fiyat mekanizmasının işleyişini bozan suni müdahaleleri ortadan kaldırmayı kendisine hedef olarak seçmektedir. Kısaca onun amacı, farklı kesimler arası dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik mükemmel bir fiyat sistemini tesis etmek olarak belirlenebilir.¹⁰⁰

2.2.2.2. EHL-İ SÜNNETE GÖRE FİYATLAR

Ehl-i Sünnet kelimcilerinin fiyatlar konusuna yaklaşımları, Mutezili kelimcilerinkinden farklıdır. Onların meseleye bakışları, genel anlayışları çerçevesindedir. Ehl-i Sünnet'e göre tek yaratıcı ve kâinattaki bütün hadiselerin tek düzenleyicisi vardır. O da Allah'tır. Fiyatların da fiilen ve gerçekten tanzim edicisi Allah'tır.¹⁰¹

Biz burada sırasıyla İbn Furek'in Eşari'ye nispet ettiği görüşleri, Bakillânî'nin detaylı açıklamaları ile Cüveyni ve Taftazani'nin konuyla ilgili olarak görüşlerine başvuracağız.

İbn Furek (Ö. 406/ 1015)'e göre Eşari, eşya fiyatlarında meydana gelen artış ve düşüşlerin sebeplerinin Allah olduğunu söylemektedir. O, bunu şöyle delillendirmektedir: “Allah, kalplerde mallara karşı arzu ve onların yokluğundan dolayı da yine kalplerde korku uyandırarak, malların fiyatlarının artmasını ve kalplerdeki bu korku ve arzuyu azaltarak, malların fiyatlarının düşmesini sağlar.” İşte bu durumda o, fiyatların sadece Allah tarafından belirlendiğini söylemektedir. Çünkü Allah'tan başka bu arzu ve korkuyu insanların kalplerine ilka edecek biri yoktur.¹⁰²

Bakillânî'ye göre ekonomik ihtiyaç diye bir şey yoktur. Arz, talep, bolluk ve kıtlık gibi hallerin, malların fiyatlarının pahalılığı ve ucuzluğu, Allah tarafından belirlenmektedir. Zira satın alma ihtiyacını ve malların inhisar altına alınması keyfiyetinin sebeplerini yaratan hep Allah'tır. Bunlar, malların bol veya az bulunması hadisesine bağlı şeyler değildir. İnsanları, ihtiyaçları olan yiyecekleri almaları hususunda motive eden Allah'tır.¹⁰³

⁹⁹ Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 81.

¹⁰⁰ Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 82.

¹⁰¹ Gölcük, *Kelami Açıdan Fiyat Artış ve Düşüşleri*, s. 28.

¹⁰² Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 82.

¹⁰³ Bakillânî, *Kitabu't- Temhid*, s. 330; M. Sait Yazıcıoğlu, *Kelam Ders Notları*, Ankara, 1998, s. 94.

Arz, talep, bolluk ve kıtlık gibi hallerin, malların fiyatlarını tespit edeceğini kabul etmek, Allah'tan başka müessir bir sebebin varlığını kabul etmek demektir. İnsanların ihtiyaçlarını yaratan Allah olmakla, her şeyin kaynağında O'nu görmek gerekmektedir. Allah, insanların ihtiyaçlarını yok edebilir ve azaltabilir. Böylece mallarda bir bolluk vücuda gelecektir. Bu durumda da ucuzluk söz konusu olacaktır. Veyahut ihtiyaçları halinde ihtiyaç duyulan maddeler azalacak, fiyatlar da o nispette artacaktır.¹⁰⁴

Bakıllâni, iktisadi hayatı, kaza ve kader çerçevesinde ele alırken önce insanın biyolojik yapısına inerek, ihtiyaç kavramıyla bu yapının sıkı ilişkisini ortaya koymaktadır. Daha sonra psikolojik yönden insanda mevcut arzu ve istek kavramlarının, bu biyolojik yapıyla ilgisini belirtmektedir. Bu tür bir yapıya sahip olan insanın, toplum düzeyinde sosyolojik ve sosyal psikolojik açıdan iktisadi hayatta oynadığı rolü belirtip iktisat anlayışını açıklamaktadır. Buna göre, insanın yapısında mevcut olan ihtiyaç ve istek duyguları, Bakıllâni iktisat anlayışının temelini oluşturmaktadır. Fiyatların artış ve düşüşünde, ekonomik faaliyette, insanın önce biyolojik sonra psikolojik ve daha sonra sosyolojik yapı ve ilişkileri önemli etkenlerdir.¹⁰⁵

İmamu'l Haremeyn el-Cüveynî de fiyat artış ve düşüşlerini, Allah'a bağlamakta, zaten insanın iradesine bağlı olan işlerin de nihaî planda Allah'ın eseri olduğu hükmünü bir daha tekrarlamaktadır. Ona göre, fiyatları bolluk, kıtlık, insanın mal edinme arzusu ve mallara olan talepleri çoğaltıp azaltması gibi, insanın irade ve ihtiyarı dışında kalan hususlar gibi meselelerde, insanın herhangi bir dahli söz konusu değildir. Cüveynî de diğer Ehli Sünnet âlimlerince üzerinde durulan fiyatlar meselesinde, Allah'ın tek yaratıcı olduğu hususunu kabul etmektedir.¹⁰⁶

Taftazânî ise fiyatı, “eşyanın kendisiyle satıldığı şeyin belirlenmesi” olarak tanımlanmaktadır. Ona göre eşyanın pahalı ya da ucuz olması, Allah'ın yarattığı birtakım sebeplere bağlıdır. Pahalılıkta ve ucuzlukta, kulun bir ihtiyarı yoktur. Zira

¹⁰⁴ Bakıllâni, *et- Temhid*, s. 330.

¹⁰⁵ Gölcük-Toprak, *Kelam*, s. 273.

¹⁰⁶ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşâd*, s. 367.

bir malın azalması ve ona talebin artması gibi hususlar, kulun gücü dâhilinde değildir. Bunların aksi de söz konusu olduğunda durum aynıdır.¹⁰⁷

Pahalılık ve ucuzlukta insanın ihtiyarı dâhilinde olan hususlar, yol güvenliğinin olmamasından korkma, kaçakçılık, satışları yasaklama, malları stok etme gibi hususlardır ki, İslam suni olarak fiyat artışına yol açan bu ekonomik faaliyetlere izin vermemektedir.¹⁰⁸

Fiyat artış ve düşüşleri, diğer bir deyişle ekonomik hayatın işleyişi, Mutezile'ye göre, bir yandan Allah Teala'nın, diğer yandan insanın ve devletin müdahalesiyle olurken; Ehl-i sünnet kelimcilerine göre, sözünü ettiğimiz meselede tek hüküm sahibi Allah'tır. Onların zımnen kabul ettikleri fakat açıkça beyan etmedikleri husus, insan ve devletin söz konusu meselede yetki sahibi olduklarıdır. Neticede insan irade ve kudretiyle, Allah'ın mülkünde, ilahi irade ve kudretin eseri olarak vardır.

Modern dünyada fiyatları belirleyen insanî unsurlar daha etkin olarak hayatımızda yer almaktadır. Örneğin, önceki zamanlarda bir ürüne karşı toplu protesto veya toplu yönlendirme mümkün değil iken bugün medya aracılığı ile insanlar organize olabilmektedir. Böylece söz konusu ürünlerin fiyatları direkt olarak etkilenmektedir. Önceleri kuraklık nedeniyle tamamen Allah'ın iradesi ile gerçekleşen fiyat artışları günümüzde güçlü devletlerin ellerindeki ürünü satmak amacıyla diğer devletlere o ürünün üretimini engellemeleri ile bir nevi kuraklık varmış gibi sonuç doğurmaktadır. İnsanın kendi iradesi ile gerçekleştirdiği bu eylemlerin sebebini Allah olarak göstermek bizi yanlış çıkarımlara götürecektir. Dolaylı olarak insanın iradesinin anlamsız olduğu söylenmiş olacaktır. Elbette kişinin arzu ve isteklerinin yaratıcısı Allah'tır. Ancak bu arzu ve istekleri O'nun emirleri doğrultusunda yönlendirecek olan insandır.

2.3. RIZIK VE KADER İLİŞKİSİ

Diğer canlılarda olduğu gibi kulun da rızıkını tayin eden Cenab-ı Hak'tır. Çünkü rızık, Allah'ın takdir ve iradesine göre uygun şekilde verilmektedir. Bu da

¹⁰⁷ Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 84.

¹⁰⁸ M.A. Manan, *İslam Ekonomisi*, (Terc.: Bahri Zengin –Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları., İstanbul, 1980, s. 299. Ayrıca Bkz. Celal Yeniçeri, *Ebu Hanife'nin Hayatı, Mali ve İktisadi Görüşleri*, M.Ü.İ.F.D., 4, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 264.

Allah'ın ilim ve irade sıfatlarıyla ilgili olup “Sıfat-ı Fiiliye” adı verilen “Tekvin sıfatı”nın bir tecellisidir.¹⁰⁹ Allah'ın zatına mahsus olan 99 isminden biri de “er-Rezzak” ismidir. Bu ismin gereği olarak, her canlının rızkını veren, onun elde edilme sebeplerini yaratan, azaltıp çoğaltan, ayrıca sahibine kadar ulaşmasını sağlayan mutlak tek varlık ancak O’dur.¹¹⁰

Her şeyin hazinelerinin Allah’ta olduğu ve ilâhî bilgiye göre, yani kader programına uygun bir şekilde gerekli tevziat yapıldığı, Kuran’la sabittir:

“O, dört gün içinde, yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti.”¹¹¹

Allah insanların rızıklarının azlık-çokluk bakımından farklı-farklı olmasını takdir etmiştir. Bu konuda Kuran’da şöyle buyrulmaktadır:

“...Dünya hayatında onların (insanların) mâîşetlerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için de kimini (n mâîşetini) derecelerle ötekine üstün (fazla) kıldık. (Ancak) Rabbinin rahmeti, onların biriktirdiklerinden (mâîşetlerinden) daha hayırlıdır.”¹¹²

“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah’a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta yazılıdır.”¹¹³

Buna göre yeryüzünde yaşayan insan ve hayvan gibi varlıklar dâhil yerin altına saklanan, denizin içinde ve dibinde, derinliğinde hayatını sürdüren, sayıya ve hesaba gelmez ne kadar canlı yaratık varsa, hepsinin rızkını Cenab-ı Hak tayin etmektedir. Onların rızıkla ilgili bütün ihtiyaçları O’nun bilgisi dâhilindedir. Zira Allah, yeryüzünde dolaşıp duran şu canlıların tümünün rızkını vermeyi kendi iradesiyle üzerine almıştır. Ayrıca bu varlıklara da kendi paylarına ayrılan rızık arayıp bulma imkânı vermiş ve bunları çeşitli şekillerde tanzim etmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁹ Fikret Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı Üzerine Bir İnceleme*, F.Ü.İ.F.D., Sayı: 1, Elif Ofset ve Matbaacılık, Elazığ, 1996, s. 158.

¹¹⁰ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 158.

¹¹¹ Fussilet, 41/10.

¹¹² Zuhuruf, 43/32.

¹¹³ Hud, 11/6.

¹¹⁴ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 160.

*“Katımızdan bir emirle her hikmetli işe o gecede hükmedilir. Çünkü biz, Rabbinin bir rahmeti olarak peygamberler göndermekteyiz. O, işitendir, bilendir.”*¹¹⁵

Zemahşeri (Ö. 538/1143), bu âyeti açıklarken şöyle demektedir: “Mübarek geceden maksat, ya kadir gecesı ya da Şaban ayının on beşinci gecesidir ki, Yüce Allah bu özel gecede, kullarının dünya ve ahiret menfaatine ve işlerine taalluk eden büyük hayırlar yaratmakta ve takdir etmektedir. İnsana verilen hayır, bereket ve iyiliklerden sadece Kur’an-ı Kerim’in oluşu yeter ve artar bile. Daha da önemli olanı bu gecede kulların rızıklarının ve ecellerinin ayrıntılarıyla tayin edilmeleridir. Diğer bütün işler de bu tasnife tabidir. Bu önemli olayların tamamı, Beraat kandilinde “Levh-i Mahfuz”da görünmeye başlar, Kadir gecesinde ise sona erer. Bu esnada rızıklarla ilgili ayrıntılı nüsha Mikail’e verilir.”¹¹⁶

Hız. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“Rızkını ve ecelini tamamlayıncaya kadar nefis ölmeyecektir, Allah’tan sakının ve talebi mücmel yapın. Helali alın, haramı terk edin.”*¹¹⁷

Bu hadiste ‘talebi mücmel yapın’ ifadesi talebinizi güzel bir şekilde yapın demektir. Yani rızkınızı ararken başkalarına eziyet vermeyin, başkalarının ellerindekine göz dikmeyin anlamını taşımaktadır.

İnsanın rızkının ezelde takdir edildiğini belirten Hız. Peygamber (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Sizin birinizin (yaratılışın başlangıcında) ana-baba maddeleri, kırk gün ana rahminde toplanır. Sonra o maddeler, o kadar zaman içinde katı bir kan pıhtısı halini alır. Sonra yine o kadar zaman içinde bir çiğnem ete dönüşür. Sonra yani dördüncü tekâmül devrinde bir melek gönderilir. Bu melek ona ruh üfürür ve ayrıca dört kelime ile yani rızkını, ecelini, amelini, şaki veya said olduğunu yazmakla emrolunur.”*¹¹⁸

¹¹⁵ Duhan, 44/4-6.

¹¹⁶ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c. III, s. 500-501.

¹¹⁷ Celâlu’d-din Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Camîus Sağır min Hadîsi’l-beşîri’n-nezir*, Daru’l-fikr, Beyrut, Trs., 1/121, Muhammed Abdurraûf Münâvî, *Feyzu’l-kadir*, Beyrut, 1416, 3/159; Ayrıca bkz. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, c. XVII, s. 245.

¹¹⁸ Ebû Abdullah İsmail el-Buhârî, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, (Terc.: Abdullah Fevzi Kocaer), Hüner Yayınları, Ankara, 2004, Bedü’l- Halk, 6.

Kuran-ı Kerim'e bakıldığında Allah'ın ilim, irade ve kudretinin mutlak oluşunu ifade eden âyetlerde, insana hiçbir hürriyet alanı bırakılmaksızın, her şeyin önceden belirlendiği şekilde meydana geldiğinin vurgulandığı görülmektedir. Buna karşılık insanın bütün yaptıklarından mesul tutularak hesaba çekileceğini beyan eden âyetler de göz ardı edilmemelidir. Bu durumla karşı karşıya kalan insanların zihinlerinde, kaçınılmaz olarak birtakım şüpheler uyanmaktadır. İnsanların bir kısmı kaderi "alın yazısı" olarak kabul ederek hayatın akışı içerisinde hiçbir yetki ve sorumlulukları yokmuş gibi hareket etmekte, böylece çalışıp çabalamaya gerek görmemektedir. Diğer taraftan insanların bir kısmı da, ilahi hâkimiyeti göz ardı ederek, kendilerinin her istediklerini yapabilecek güç ve kudrete sahip olduklarını düşünmekte, dolayısıyla hayatlarında kader anlayışına yer vermemektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında, insanların hayatlarının akışını ve yaşayış tarzlarını doğrudan etkileyen kader inancı, her gündemde yerini alan canlı meselelerden biri olma özelliğini korumaktadır.¹¹⁹

Meselenin açıklığa kavuşması için kader kelimesinin açıklanmasına ihtiyaç vardır. Sözlükte kader; "herhangi bir şeyin ölçüsü, miktarı, bir şeyin yer ve zamanını tayin etmek, güç yetirmek" anlamlarına geldiği gibi, "hüküm, takdir, şeref, tazyik ve tahmin" anlamlarına da gelmektedir.¹²⁰

İstılâhi olarak kader; "Allah'ın ezelden ebede kadar meydana gelecek olayların zamanını, yerini ve niteliklerini önceden bilmesi ve takdir etmesidir."¹²¹ Bir başka tarifte ise kader; "eşya ile alakalı olarak, o şeyleri bilfiil icat etmesidir."¹²² "Allah'ın iradelerini icradan, yani kazadan evvel, takdir etmesi, ölçmesi" manalarına gelir ve bu itibarla kelimedede esasen mevcut olan hüküm manasını ihtiva eder.¹²³

¹¹⁹ Sabri Yılmaz, "Elmalı'ya Göre Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri", *Günümüz İnanç Problemleri*, (İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu), Erzurum, 2001, s. 171.

¹²⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. V, s. 174; Mehmet Soysaldı, *Kuran'ın Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 174; Fikret Karaman, *Tevekkül, Kader ve Trafik Kazaları*, Diyanet Aylık Dergi, D.İ.B.Y., Ankara, 2001, s. 52; İrfan Abdülhamit, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akâid Esasları*, (Terc.: M. Saim Yeprem), Marifet Yayınları, İstanbul, 1981, s. 268.

¹²¹ Lütfi Şentürk, *Tevekkül ve Kader*, Diyanet Aylık Dergisi, 123, D.İ.B.Y., Ankara, 2001, s. 56; Ayrıca bkz. Mahmud Abbas Akkad, *Kuran Felsefesi*, (Terc.: Ahmet Demirci), Nur Yayınları, Ankara, 1975, s. 190.

¹²² Said Ramazan el-Butî, *İslam Akaidi*, (Terc.: Mehmet Yolcu-Hüseyin Altınalan), Madve Yayınları, İstanbul, 1986, s. 166.

¹²³ D. B. Macdonald, "Kader" Md., *İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1964, s. 41.

Elmalı'nın kader kelimesini, miktar ve ölçü anlamlarıyla ilgili olarak “sınır koyma” anlamında kullandığı görülmektedir. Elmalı'nın bunu destekleyen başka açıklamasını “halaka” fiilinin anlamlarından biri olarak ileri sürdüğünü “takdir” kelimesini tarif ederken görüyoruz. “Halaka” fiili iki anlamı ihtiva eder. Birisi takdir etmek, yani bütün ayrıntılarıyla eşyanın miktar ve mertebelerini tayin etmektir. Başka bir yerde de “takdir ilmi yönden bir sınırlama demektir” demektedir. Yazır'a göre Allah, her şey için ölçü takdir etmiş, bir sınır ve miktar tahsis etmiştir.¹²⁴

Allah Teala insanları yaratmış, onlara akıl, irade ve güç vermiştir. İnsan, aklıyla ve iradesi ile iyi olanı seçmek, kötü olandan sakınmak durumundadır. Ancak kader konusu, alın yazısı, yazgı anlamına taşınarak Kuran'daki kaderle ilgili âyetler, her şeyin önceden takdir edildiği ve insan hürriyeti olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁵ Ancak Kuran'daki diğer âyetleri de göz önünde bulundurduğumuz zaman, kader konusunun bu şekliyle işlenmediği görülecektir.¹²⁶

Kader lafzı Kuran'da 11 yerde geçmekte ve tümünde de ölçü anlamında kullanılmaktadır. Türkçedeki miktar sözcüğü de ölçü anlamındadır ve kader kökünden türetilmiştir. Allah her şeyi bir ölçüye göre yapıp yönetmektedir. “*Her şeyin hazineleri bizim katımızdadır. Biz onları ancak belli bir ölçü içinde indiririz.*”¹²⁷ “*Gökten su ölçüyle iner.*”¹²⁸ “*İnen suyun yeryüzünde vadilerde dolaşması bile ölçüyledir.*”¹²⁹ Tüm bu ölçüye bağlılıklar, kader kelimesi veya türevleri kullanılarak ifade edilmiştir. Bu ifadelerle önümüze konmuş olan kader kavramının temel amacı, insanın fiillerinin belirlenmiş olduğu değil, varlık ve oluşta keyfilik ve rastlantının olmadığını göstermektir.¹³⁰

Maturîdiye göre, Kuran'da hiçbir çelişki bulunmamaktadır. Kaderle ilgili bir kısım âyetler muhkem, bir kısmı da müteşâbih niteliği taşımaktadır ve ikinci grup âyetleri birincilerle uyumlu bir şekilde yorumlamak gerekmektedir.¹³¹

¹²⁴ Yılmaz, *Elmalı'ya Göre Kader İnancı*, s. 171.

¹²⁵ Bkz. Hüseyin Atay, *Kuran ve Hadiste İman Esasları*, D.İ.B.Y., Ankara, 1959, s. 80.

¹²⁶ Bkz. Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kuran* (Terc.: A. Açıkgeçen), Fecr Yayınları, Ankara, 1987, s. 156.

¹²⁷ Hicr, 15/21.

¹²⁸ Müminûn 23/18.

¹²⁹ Ra'd, 13/17.

¹³⁰ Sami Kocaoğlu, *Çağdaş İslam İlmihali*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 133.

¹³¹ Sönmez Kutlu, *İmam Maturîdi ve Maturîdilik*, Avrasya Yayınları, Ankara, 2003, s. 192.

Mutlak varlık Allah'tır. Ancak insan da bir varlıktır ve Allah'tan ayrı bir varlıktır. Şahsiyeti, aklı, iradesi bulunan, sorumlu olan bir varlık. İnsanı bu şekilde yaratan da Allah'tır. Kâinata yaratılan her varlığın kendisine has bir kaderi bulunmaktadır. İnsanın kaderi de iyilik ve kötülük işleyecek tarzda yaratılmış ve kendisine akıl ve irade verilmiş olmasıdır. İnsanın gayesi Allah tarafından tespit edilmiş olmasına rağmen, bu hedefin gerçekleştirilmesi kendisine bırakılmıştır. İnsanın aklı, iradesi ve tecrübesi ile gayeyi gerçekleştirebilecek imkânâ sahiptir. Amacı gerçekleştirip gerçekleştirmemekte insan serbest bırakılmıştır. Yani insana bu hürriyeti Allah vermiştir. İnsan Allah tarafından yaratılmış ancak kurulmamıştır.¹³²

Genel olarak ilâhî iradenin iki tecelli şekli olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi; hiçbir sebep ve şarta bağlı olmaksızın, baştan ve doğrudan doğruya ortaya çıktığı şeklidir. İlâhî iradenin bu tecelli şeklinde, Allah'ın Cebbar ismi hâkimdir. Dolayısıyla bu irade cebridir. Zorlayıcı olarak tecelli eden ilâhî iradenin, bu fiilleri kendisine taalluk ettiği kulların fiilleri de ıztırâridir. Böyle olduğu için, insanın bu fiilleri kendisine bir sorumluluk yüklememektedir.¹³³

İkincisi ise, ilâhî iradenin sebeplere şartlara ve kulun iradesine bağlı olarak hükmünü yürüten tecelli şeklidir. İlâhî iradenin bu yönünde mutlak bir zorlama değil, mükellef tutma söz konusudur. Bunun için de insana irade verilmiştir. Burada ilâhî irade insan iradesini takip etmektedir.¹³⁴

Bu da gösteriyor ki; insanın iradesi mutlak bir irade değil, mutlak olan iradeye uygun olma şartına bağlanan bir iradedir. Bu yüzden insanın ihtiyârı olan fiillerinde ne mutlak cebr, ne de mutlak tefviz vardır. İnsanın ne mecburiyet yönü ne de serbestlik yönü inkâr edilebilir. Mecburiyet yönü Allah'ın kudretinin, serbestiyet yönü de insan iradesinin şahididir.¹³⁵

Kader meselesinde insanın iradesini ilgilendiren nokta ile tabii ve kevnî hadiseleri ilgilendiren ciheti birbirinden ayırmak lazımdır. İnsanın dışındaki varlıkların mukadderatlarının tayin ve tespitinde bir mahzur yoktur. Ancak bu

¹³² Ahmet Akbulut, *Allah'ın Takdiri ve Kulun Tedbiri*, A.Ü.İ.F.D., Sayı 33, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1992, s. 130; Ayrıca Bkz., Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1982, s. 53.

¹³³ Yılmaz, *Elmalı'ya Göre Kader İnancı*, s. 173.

¹³⁴ A.g.e., s. 173.

¹³⁵ Bkz. Süleyman Toprak, *İbn Haldun'a Göre Allah'ın Sıfatları ve Kader*, S.Ü.İ.F.D., Sayı 2, S.Ü. Basımevi, Konya, 1986, s. 224; Muhammed Gazzali, *Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebevî Sünnet*, (Terc.: Ali Özek), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, s. 209.

mukadderat belirlenmesini insan fiiline teşmil edemeyiz. Çünkü insan sorumlu varlık olması itibarı ile diğer varlıklardan ayrılmaktadır. O halde sorumlu olması yönüyle diğer varlıklardan ayrılan insanın, sorumluluğu oranında hürriyeti olması ile de başkalarından ayrılması gerekir. Aksi halde insanın sorumluluğuna bir mana verilemez.¹³⁶

Allah insan cinsinin kaderini tayin etmiştir. Fakat yaptığından sorumlu olan ferdi, en az iki alternatiften birini seçip yapabilecek şekilde serbest bırakmıştır. Birey, Allah'ın insan için çizdiği sınırlar içinde, tercihinde hür ve sorumludur.¹³⁷ Rızık verilisinde sadece Allah'ın takdirinin yeterli olduğunu düşünmek yanlış olur. Rızıkların Allah tarafından takdir edilmesi, insanın çalışmasına, çaba sarf etmesine engel değildir. Rızıkları takdir eden ve yaratan Allah'tır. Ancak onu kesb edecek, kazanacak olan insandır. Zira kişiye ancak çalıştığı şey vardır. Dünyadaki rızıklar için çalışmak, çaba sarf etmek gerekir. Ancak ahirette rızıklar herhangi bir çaba ve gayret sarf etmeden hazır halde bulunur ve bu rızıklar ehil olan kimselere takdir edilir.¹³⁸

Kader kavramı toplum arasında, alın yazısı, yazgı anlamına taşınarak Kuran'daki kaderle ilgili âyetler, her şeyin önceden takdir edilmesiyle insana hürriyet kalmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Kuran'daki insana sorumluluk yükleyen âyetler incelendiğinde konunun bu şekliyle işlenmediği görülmektedir. Ölçü anlamı göz önüne alındığında insanın yaptıkları ölçüsünde kendisine rızık takdir edildiği söylenebilir. İlahi irade hükmünü bazen insanın şartlara ve iradesini kullanmasına göre yürütmektedir. İlahi iradenin bu şekilde tecelli etmesinde mükellef olma durumu vardır. Bazen de bu hüküm insana hiçbir hürriyet alanı bırakmaksızın cebri bir şekilde kendini göstermektedir. Bu noktada ise insan için mükellef olma durumu yoktur. O elinden geleni yapmış olmakla sorumludur.

¹³⁶ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 287; Ayrıca Bkz. İbrahim Eken, *Kader*, D.İ.B.Y., Ankara, 1963, s. 6; Ahmet Hilmi Filipeli, *Üss-i İslam*, (Adnan Bülent Baloglu-Halife Keskin), T.D.V.Y., Ankara, 1997, s. 48.

¹³⁷ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 288; Ayrıca Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1969, s. 158.

¹³⁸ Bkz. Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 1.

2.4. RIZKIN ARTMASI VE EKSİLMESİ

Rızık ve kader başlığı altında Yüce Yaratıcının mahlûkatın rızkını önceden takdir etmiş olduğunu gördük. Ancak bunun ardından takdir edilmiş olan rızkın artıp artmayacağı veya eksilip eksilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bu başlık altında öncelikle, rızkın bir takım sebeplere bağlı olarak artıp eksilebileceğini belirten ayetlerden yola çıkacağız.

Cenab-ı Allah tüm mahlûkatı yaratmış, bununla beraber hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli olan rızıkları da bunların istifadesine sunmuştur. Allah yarattıklarını bu rızıklardan faydalandırmakla birlikte, dilediğinin rızkını bollaştırmaya, dilediğinin rızkını da daraltmaya kadirdir.¹³⁹ Bunu daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki metinleri incelememiz gereklidir.

“Allah kullarından dilediği kimsenin rızkını genişletir ve dilediğine de kısar. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir”¹⁴⁰

“Deki; hakikaten Rabbim, kullarından kimin rızkını dilerse genişletir, kiminkini de dilerse daraltır. Ne harcarsanız O bunun ardından (daha iyisini) lütfeder. O rızıklandırılanların en hayırlısıdır.”¹⁴¹ Allah bu ayet ile infakın ardından fazlasıyla vermeyi garanti etmektedir. Geri verme bu dünyada olabileceği gibi ahirette de olabilir. İnfak eden kimse, bedelin tahakkuk etmesi şartını yerine getirmiş olur. O halde bu demektir ki, artık bedel ve karşılık mutlaka gerçekleşecektir.

“Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez”¹⁴² Yüce Allah insanlara verdiği *nimeti* ya da azabı, üstünlüğü ya da alçaklığı, onurluluğu ya da ezilmişliği, onlar, düşüncelerini davranışlarını ve pratik hayatlarını değiştirmedikçe değiştirmez. Yüce Allah onların şahısları ve davranışları açısından meydana getirdikleri değişiklikler doğrultusunda onların durumlarını değiştirir. Gerçi, Allah daha olmadan ne olacağını bilir. Ne var ki, onlara ilişkin hüküm, onların davranışlarına göre olacaktır

¹³⁹ Bkz. Bakara, 2/245; Ra'd, 13/37; İsrâ, 17/30; Kasas, 28/82; Ankebut, 29/62; Rum, 30/37; Sebe, 34/36-39; Zümer, 39/52; Şûra, 42/12-27.

¹⁴⁰ Ankebut, 29/62.

¹⁴¹ Sebe, 34/39.

¹⁴² Ra'd, 13/11.

Kuşkusuz bu, insana ağır sorumluluk yükleyen bir gerçektir. Yüce Allah'ın iradesi ve buna ilişkin yasası, insanlar hakkındaki iradesinin yine bu insanların davranışları yönünde gerçekleşmesi şeklindedir. İradesi bu konudaki yasasını, onların bu yasaya karşı takındıkları tavır uyarınca yürürlüğe koyması yönündedir Bu konuya değinen ayet gayet açıktır ve yoruma ihtiyaç bırakmamaktadır. Bu ayet yüklediği sorumluluğun yanında, insana verilen değeri de göstermektedir. Yüce Allah iradesini yürürlüğe koymayı insanın davranışlarına bağlamakla ona büyük bir değer vermiştir.

Rızkın artmasına etki eden davranışlardan birini de Hz. Nuh'un davetinde görmekteyiz. Hz. Nuh sesini duymak istemeyen, bunun için ilkel bir şekilde kulaklarını tıkayan kavmine şöyle seslenmiştir. *"Gelin, dedim, Rabbinizin sizi bağışlamasını isteyin. Çünkü o çok bağışlayıcıdır. Üzerinize gökten bol yağmur yağdırsın. Mallar ve oğullar vererek sizin imdadınıza koşsun. Sizin için bahçeler yapsın, ırmaklar akıtsın."*¹⁴³ Bu ifadelerle kavmine, bağışlanmalarını dilemelerinin ardından bağışlanacaklarını ve bir takım kazançlar sağlayacaklarını söylemiştir. Bu âyet Allah'tan bağışlanma dilemek ile bu rızklar arasında bir bağlantı kurmuştur.

Aynı bağlantıyı şu iki ayette de görmekteyiz. *"Ey milletim Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin ki size gökten bol bol yağmur göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın; suçlular olarak yüz çevirmeyin."*¹⁴⁴ *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz ve Rabbinizden bağışlanma dileyesiniz diye ben size O'nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim. Allah'a tövbe edin ki, belli bir süreye kadar sizi güzelce geçindirsin. Ve her layık olan kişiye hak ettiğini versin."*¹⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde Allah'tan sakınma ve rızık arasında ilişki vardır. *"Eğer şehirlerin halkı inanmış ve bize karşı gelmekten sakınmış olsalardı, onlara göğün ve yerin bolluklarını verirdik. Ama yalanladılar; bu yüzden onları, yaptıklarına karşılık suçüstü yakalayiverdik."*¹⁴⁶ Bir başka yerde de şöyle denir: *"Şayet kitap ehli inanıp karşı gelmekten sakınsalardı, kötülüklerini örterdik ve onları nimet cennetlerine koyardık. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine*

¹⁴³ Nuh, 71/10–12.

¹⁴⁴ Hud, 11/52.

¹⁴⁵ Hud, 11/2–3.

¹⁴⁶ A'raf, 7/96.

*indirilen Kuran'ı gereğince uygulasalardı, her yönden nimete ermiş olurlardı."*¹⁴⁷
Yine şu ayette aynı vurguyu yapmaktadır. *"Kim Allah'tan korkar ve günahlardan kaçınırsa, onun için bir çıkış yeri kılar ve onu ummadığı yerden rızıklandırır..."*¹⁴⁸

Kur'an-ı Kerimin değişik yerlerde dile getirdiği bu kural, sağlam temellere dayanan gerçek bir kuraldır. Asırlar boyunca yaşanan realite de bunu doğrulamaktadır. Ayetlerde görüldüğü üzere hem fert hem de toplumlar bu kurala uyduğu zaman çıkış yolu bulacak ve nimetlere kavuşacaktır.

Rızkın artmasının yollarından biri de hidayet üzere olmaktır. *"Şayet doğru yolda gitselerdi, onlara bol su verirdik."*¹⁴⁹ Ayeti bunu açıklamaktadır. Milletlerin ve toplumların Allah'a ulaştıran tek yolu izlemeleri ile toplum refahı ve bu refahı sağlayacak imkânlar arasında sıkı bir bağ vardır. Bu refah imkânlarının başında toplumların bol suya kavuşturulmaları gelir. Hayat her yörede suya bağlıdır. Bolluk ve refah suyun bereketli akışı ile gerçekleşir. Sanayileşmenin yaygınlaştığı, tarımın tek geçim ve refah kaynağı olmaktan çıktığı günümüzde bile bu böyledir. Yani su kalkınmadaki önemini hâlâ korumaktadır.

*"Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*¹⁵⁰ Bu ayetlerle Allah ve Rasülü için yapılan göçün hicret olduğu belirtilmektedir. Bol mal elde etmek, zorluklardan kurtulmak ya da hayatın herhangi bir nimetine kavuşmak için yapılan hicret geçersizdir. Ancak Allah yolunda hicret edenlerin kurtuluşa, rızka ve yeryüzünde bir genişliğe ulaşması mümkündür. Kuran hicretin ardından rızık ile insanları müjdelerken diğer taraftan hicret sırasındaki ölüm tehlikesine de dikkat çekmiştir. Bu gerçeklerin belirtilmiş olması Allah'a duyulan güven duygusunu geliştirmektedir.

Duanın da rızkın elde edilmesine sebep olduğunu şu ayetlerden anlamaktayız. *"Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de, (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara: Derdiniz*

¹⁴⁷ Maide, 5/65–66.

¹⁴⁸ Talâk, 65/2–3.

¹⁴⁹ Cin, 72/16.

¹⁵⁰ Nisa, 4/100.

nedir? Dedi. Şöyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır. Bunun üzerine Musa, onların yerine (davarlarını) sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi ve: Rabbim! Doğrusu bana indireceğin hayra (lütfuna) muhtacım, dedi. Derken, o iki kadından biri utana-utana yürüyerek ona geldi: Babam, dedi, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor. Musa, ona (Hz. Şuayb'a) gelip başından geçeni anlatınca O: Korkma, o zalim kavimden kurtuldun, dedi."¹⁵¹

İbn Kesir, 'Sonra gölgeye çekildi ve: Rabbim! Doğrusu bana indireceğin hayra (lütfuna) muhtacım, dedi.' Ayetini şu şekilde tefsir eder: Musa, Mısırdan gizlice çıkmıştı. Medyen'e ulaşınca gölgede oturdu. Karnı açlıktan sanki kırılıp geçmişti. Bu esnada yarım hurmaya bile ihtiyacı vardı. Musa Allah'ı yönelerek O'na dua etmiş, Allah da Musa'yı rızıklandırmıştı.¹⁵²

*"Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir! Diye bildirmişti."*¹⁵³ Ayeti şükür etmekle nimetin artması ve nankörlükle korkunç bir azaba uğranılacağını insanlara hatırlatmaktadır. Hiç kuşkusuz yüce Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükretme, insan ruhundaki ölçülerin doğruluğunun göstergesidir. İyi olan şükreder, çünkü bozulmamış fıtrata göre şükür onun doğal tepkisidir.

Nimete şükür yollarından birisi de şıarmadan, diğer insanlara karşı büyüklük taslamadan, bu nimeti baskı, kötülük ve bozgunculuk aracı olarak kullanmadan yüce Allah'ın, hoşnutluğunu göz önünde bulundurarak infak etmekle olur. Böylece insanlar hem bu nimetten hem de ona sahip olan kişiden memnun olur, ona yardımcı olurlar. Bu sayede toplumda yer alan fertlerin birbirleriyle olan ilişkileri sağlıklı bir yapıya kavuşur. Mal varlıkları her yönüyle güvencede olmak üzere gelişme imkânı bulur. Bunun gibi hayatın içinden daha birçok tabii ve gözle görülür sebebi sıralamak mümkündür.

Allah'ın nimetine karşı nankörlük etmek, ona karşı şükür görevini yerine getirmemekle olur. Ya da bu nimeti bahşedenin yüce Allah olduğunu inkâr etmekle, bu nimeti bilgiye, tecrübeye, kişisel emek ve çalışmaya bağlamakla olur Bu insan,

¹⁵¹ Kasas, 28/23-25.

¹⁵² İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azim*, c. VI, s. 237.

¹⁵³ İbrahim, 14/7.

yeteneklerinin Allah tarafından kendisine verildiğini unutmuştur Nankör kişi bu nimeti kötü emeller için kullanır. Şiddetli azap, ya nimetin tamamen giderilmesi ya da bilinçlerde etkilerinin silinmesi şeklinde olur. Nice nimetler vardır ki, bir felakete dönüşür. Ona sahip olan mutsuzluğa mahkûm olur. Ondan yoksun olanlar da kıskançlık duygusuna kapılırlar. Bu azap yüce Allah'ın dilemesine göre ya dünyada bir süre için ya da ahirete kadar ertelenebilir. Ama bu azap kesinlikle gerçekleşecektir.

Yine şu ayetler de nankörlüğün nasıl rızıktan mahrum edeceğini ifade etmektedir. *“Andolsun, Sebe kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı. (Onlara:) Rabbinizin rızından yeyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir memleket ve çok bağışlayan bir Rab! Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arîm selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik. Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız? Onların yurdu ile içlerini bereketlendirdiğimiz memleketler arasında, kolayca görünen nice kasabalar var ettik ve bunlar arasında yürümeyi konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri korkusuzca gezin dolaşın, dedik. Bunun üzerine: Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştı, dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları, ibret kıssaları haline getirdik ve onları büsbütün parçaladık. Şüphesiz bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır.”*¹⁵⁴

*“Allah size güven ve huzur içinde olan bir kasabayı misal verir: her taraftan oraya bolca rızık geliyordu. Ama Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler. Bu yüzden Allah onlara yaptıklarına karşılık açlık ve korku belasını tattırdı.”*¹⁵⁵

*“Dedi ki: Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan (cennetten) inin! Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve sıkıntıya düşmez. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun geçim darlığı vardır. Ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşır ederiz.”*¹⁵⁶ Ayetleri ise hidayete uyanların

¹⁵⁴ Sebe, 34/15–19.

¹⁵⁵ Nahl, 16/112.

¹⁵⁶ Taha, 20/123–124.

sıkıntı çekmeyeceğini, Allah'ı anmaktan yüz çevirenlerin ise geçim darlığı çekeceklerini belirtmektedir.

*“Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de lütfu, keremiyle muamele ederse Rabbim bana ikram etti der. Fakat ne vakit de onu deneyerek üzerine rızkını daraltırsa Rabbim bana ihanet etti, der.”*¹⁵⁷ Ayetleri de rızkın artması ve eksilmesinin bazen imtihan için olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Buraya kadar zikretmiş olduğumuz ayetlerden şu sonuçları çıkartabiliriz:

1. Allah bir kimsenin rızkını dilerse azaltır, dilerse çoğaltır.
2. İnfak etmek malın artmasına sebep olur.
3. Bir millet doğru yoldan ayrılmadıkça Allah, o milletin inanç ve yaşam kalitesini olumsuz yönde değiştirmez.
4. Allah'tan bağışlanma dilemek ve tövbe etmek rızkın bollaşmasına sebep olur.
5. Allah'tan korkmak ve günahlardan kaçmak (takva sahibi olmak) rızkın artmasına sebep olur.
6. Allah'ın indirdiği Kur'an ile amel etmek rızkın artmasına sebep olur.
7. Sırat-ı müstakim üzere olmak rızkın artmasına sebep olur.
8. Allah için yapılan hicret rızkın bollaşmasına sebep olur.
9. Rızkı verenin sadece Allah olduğunu bilerek O'na dua etmek rızkın artmasına sebep olur.
10. Nimetler karşısında şükretmek rızkın artmasına sebep olur.
11. Şükürden yüz çevirmek rızkın azalmasına sebep olur.
12. Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmek rızkın azalmasına ve korku içinde yaşamaya sebep olur.
13. Allah'ı anmaktan gafil olmak rızkın azalmasına sebep olur.
14. Allah kullarını imtihan etmek amacıyla kulun rızkını azaltıp, çoğaltabilir.

¹⁵⁷ Fecr, 89/15–16.

Konuyla ilgili olarak hadis kitaplarında da bazı deliller bulunmaktadır. Biz burada sırasıyla rızkın artıp eksilebileceğine yönelik rivayetlerden sonra, bunun mümkün olmadığına işaret eden rivayetleri ele alacağız.

*“Şüphesiz insan işlediği günahtan dolayı rızıktan mahrum edilir. Birrden/yapılan iyilikten başka bir şey ömrü uzatmaz. Kaderi de duadan başka bir şey geri çevirmez.”*¹⁵⁸

İbn Hibban’ın yorumuna göre, masiyet, rızkın tamamının geri dönmesine sebep olmadığı gibi Allah’ın insana takdir ettiği rızıktan da mahrum etmez. Ancak masiyet sahibi, işlediği günahın sonucunu düşündüğünde rızkın verdiği lezzet ve sefa, sıkıntıya dönüşür; ayrıca, dua kendisine takdir edilen hükmün sonucunu güzelleştirir. Böylece, takdir edilen sonucun elemi az hissettiği için sanki onu geri çevirmiş gibi olur. Birr/iyilik de hayatı güzelleştirir. Güzel yaşantıdan ve buna bağlı olarak yaşanan olumsuzlukların azlığından dolayı ömür adeta uzamış gibi olur.¹⁵⁹

Enes b. Malikten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kim ki; rızkının bereketlenmesi ve ömrünün uzaması kendini sevindirirse, o kimse akrabayı ziyaret etsin.”*¹⁶⁰

İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) *“Muhakkak ki; sıla-i rahim ömrü uzatır”* buyurmuştur.¹⁶¹

Hz. Ali, *“Allah dilediği şeyi mahveder, dilediğini de ispat eder.”*¹⁶² Âyetini okuyarak Peygamber (s.a.v.)’e bu âyetin manasını sormuştu. Peygamberimiz Hz. Ali’ye şöyle cevap vermişti: *“Bununla kastedilen, Allah rızası için sadakadır; ana-babaya iyiliktir; akrabayı ziyaret etmektir. Ya Ali bu hasletlerden her biri şikâyet*

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, (no. 22440, 22446, 22491); Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Sahihu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Hibbân*, Tah.: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1414/1993, c. III, s. 153, (no. 872); Hâkim, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh en-Niysâbü’rî, *el Müstedrek ala’s-Sahîhayn*, Tah.: Mustafa Abdulkadir, Atâ, Beyrut, 1411/1990, c. I, s. 670, (no. 1814); İbn Mâce, *Mukaddime* 10, Fiten 22.

Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel (Ö. 241–855), Nesâî (Ö. 303–915), İbn Mâce (Ö. 273–886), İbn Hibbân (Ö. 354–965) ve Hâkim (Ö. 405–1014), Sevbân (r.a.)’dan tahrir etmiştir. Hâkim rivayetin sahih olduğunu söylemiştir. Bûsîrî (Ö. 840–1436), Zevâid’inde hocası Ebu’l- Fadl el-Karâfî’den naklen hasen olduğunu belirtir. İbn Mâce, *Mukaddime* 10, no. 90, (1,35), Bûsîrî’nin Zevâid’deki notu.

¹⁵⁹ İbn Hibbân, *Sahih*, c. III, s. 153.

¹⁶⁰ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latîfî’z-Zebidî, *Sahi-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Tec.: Kamil Miras), Emel Matbaacılık, Ankara, Kitabu’l Buyû, c. VI, s. 364.

¹⁶¹ A.g.e., Kitabu’l Buyû, s. 365.

¹⁶² Ra’d, 13/39.

halinin mutluluğa dönmesine, ömrün uzamasına, fena kimselerle karşılaşmaktan uzaklaşmaya vesile olur.” demiştir. Bu sözleriyle O açıkça sadaka, ana-babaya iyilik ve sıla-i rahimin ömrü uzatması yoluyla rızkın artmasına vesile olduğunu bildirmiştir.¹⁶³

Hız. Peygamber (s.a.v.) ile Kureyş müşrikleri arasında geçen şu hadise de dua yoluyla rızkın artmasının veya azalmasının mümkün olduğuna işaret etmektedir. Kureyş müşriklerinin muhalefette çok ileri gitmeleri üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle dua etmişti: “Allah’ım Yusuf peygamberin kavmi aleyhine verdiği yedi yıl kıtlık gibi yedi yıl yokluk azabı vererek bana yardım et.” Bunun üzerine Kureyş’i şiddetli bir kıtlık yakalamıştı. Birçokları açlıktan kırıldı. Yer ile gök arasındaki hava tabakasını herkes (göz zaafından, kuraklığın şiddetinden) duman şekli gibi görüyordu. Bu şiddetli hal üzerine Kureyş reislerinden Ebû Süfyan Peygamberimize gelerek “Ya Muhammed, sen bize sıla-i rahim emrediyorsun. Kavmin ise açlıktan kırıldı. Artık onlar için dua etsen.” Dedi. Bunun üzerine peygamberimiz dua etti ve yokluk durumu ortadan kalktı.

İbn Mesud bu olayı anlattıktan sonra: “*Şimdi sen, göğün, açık bir duman çıkaracağı günü gözetle. Duman insanları bürüyecektir. Bu, elem verici bir azaptır. (İşte o zaman insanlar) Rabbimiz! Bizden azabı kaldı. Doğrusu biz artık inanıyoruz (derler). Nerede onlarda öğüt almak? Oysa kendilerine gerçeği açıklayan bir elçi gelmişti. Sonra ondan yüz çevirdiler ve bu, öğretilmiş bir deli! Dediler. Biz azabı birazcık kaldıracağız, ama siz yine (eski halinize) döneceksiniz.*”¹⁶⁴ Âyetlerini okuyarak şöyle demiştir: bu duman azabı ahiret azabı değildir. Eğer kesinleşmiş olan bir ahiret azabı olsaydı âyetlerde “Biz azabı birazcık kaldıracağız ama siz yine eski halinize döneceksiniz” buyrulmazdı.¹⁶⁵ Bu rivayetin içeriğinden anlamaktayız ki; bu belanın kalkması için kendisini ricaya gelenlere Peygamberimiz ilk önce sıla-i rahim yapmalarını tavsiye etmiştir.

Ortaya koyduğumuz üzere bazı hadisler, âyetlere mutabık olarak insanın rızkının sadaka, dua, iyilikler ve sıla-i rahim vb. gibi eylemlerle artabileceğini ifade etseler de; bazı hadisler de rızkın önceden tayin ve tespit edildiğini, bunun

¹⁶³ A.g.e., Kitabu’l Buyû, s. 366.

¹⁶⁴ Duhan, 44/10–15.

¹⁶⁵ Zebidî, *Sahi-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Duhan Suresi Tefsiri, c. XI, s. 166.

değişmesinin imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. Şimdi bu anlamdaki hadislerin sıhhat dereceleri üzerinde duracağız.

“*Muhakkak ki Allah, rızkı keserek azap etmez!*”¹⁶⁶

Taberânî (Ö. 360–970) bu manada Ebû Said’den merfû olarak şöyle bir nakilde bulunur. “*Rızkı masiyet noksanlaştırmaz, iyilik de artırmaz. Duayı terk etmek masiyettir.*”¹⁶⁷ Albanî bunun uydurma olduğunu söyler.¹⁶⁸

Ebû Nuaym da İbn Mes’ud’dan zayıf bir senetle¹⁶⁹ merfu olarak şöyle nakleder: “*Bir kimse başka bir kimseden daha fazla kazanıcı değildir. Allah teala hastalığı ve eceli yazmıştır, maişet ve ameli taksim etmiştir. Rızık da takdir edilmiştir. Hangi sîret üzere yürürse yürüsün, o, Âdemoğluna gelir; takva sahibinin takvası onu artırmaz; günahkârın günahı da onu azaltmaz. Kişi ile rızık arasında bir örtü/perde vardır, o, onu araştırır bulur.*”¹⁷⁰ Bu rivayeti Ebû Ali Abdurrahman b. Muhammed en-Neysaburi (Ö. ?) Fevâid’inde İbn Mes’ud’dan şu lafızla nakleder: “*Rızık kula herhangi bir yolla gelir, muttakinin takvası onu artırmaz.*”¹⁷¹ *günahkarın günahı onu azaltmaz, kişi ile rızık arsında bir perde vardır, rızık onu arar, bulur.*”¹⁷² İbnu’l-Cevzî (Ö. 597–1200) bunun sahih olmadığını söylemektedir.¹⁷³ Fettenî de uydurma olduğu görüşündedir.¹⁷⁴

Bunun aslı Beyhaki’de (Ö. 458–1065) merfû olarak şöyle geçmektedir: “*Ecelin kulu kendisine çektiği gibi rızık da insanı kendisine çeker.*”¹⁷⁵

Necmuddin el-Ğazzî (Ö. 1061–1650), rızkın artıp eksilmesi konusunda farklı gibi görünen bu iki taraflı delilleri şu şekilde yorumlamıştır. Yüce Allah’ın kul için takdir ettiği ecel, rızık veya bela bazen kesin olup, buna dua ve taat tesir etmez. Bazen de bir sıfata bağlı olup, dua ve taat tesir eder. Bunun böyle olması bizatihi kazadır. İki türlü kaza vardır: biri mübrem/kesinleşmiş, diğeri ise

¹⁶⁶ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, c. I, s. 279, (no. 735).

¹⁶⁷ Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, Tah.: Muhammed Şekûr Mahmud el-Hacc Emrir, *el-Mu’cemu’s-sağîr*, Beyrut, 1405, c. II, s. 21, (no. 708).

¹⁶⁸ Albanî, *es-Silsiletu’d-daîfa*, c. I, s. 330, (no. 181).

¹⁶⁹ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, c. I, s. 279, (no. 735).

¹⁷⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetu’l-evliyâ*, c. VI, s. 116.

¹⁷¹ İbnu’l-Cevzî, *El-İlelu’l-mutenâhiye*, c. II, s. 588, (no. 965).

¹⁷² Deylemî, *Firdevs*, c. II, s. 280, (no. 3296); Fettânî, *Tezkira*, c. I, s. 1533.

¹⁷³ İbnu’l-Cevzî, *El-İlelu’l-mutenâhiye*, c. II, s. 588, (no. 965).

¹⁷⁴ Fettânî, *Tezkira*, c. I, s. 1533.

¹⁷⁵ Ebu Bekr Ahmed el-Beyhakî, *Şu’abu’l-îmân*, Tah.: Muhammed es-Said Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1410, c. II, s. 71.

muallak/kesinleşmemiş/kesinleşmesi başka bir şeye bağlı olan kaza. Mübrem olan kazanın daha sonra mahvı/silinmesi veya ispatı/ sabitleştirilmesi söz konusu değildir. Muallâk olan kazanın ise Allah'ın bilgisi dâhilinde levh-i mahfuzda silinmesi veya sabitleştirilmesi mümkündür. Şu âyet buna işaret eder: “*Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana kitap O’nun katındadır*”¹⁷⁶. Böylece Ehl-i sünnet mezhebinin ‘ecel ve rızık tayin edilmiştir; her şey kaza ve kaderledir.’ İlkesinin ne anlama geldiği daha iyi anlaşılmış olmaktadır.¹⁷⁷

Nitekim aynı bakış açısı Gazzali’nin yaklaşımında da görülmektedir. Gazali’nin rızık dörde ayırdığını daha önce ifade edilmişti. O’nun tasnifine göre de *Mazmun* (garanti altına alınmış) rızık ve *Maksum* (taksim edilmiş) rızıklar Levh-i Mahfuz’da yazılmış olan rızıklardır. Bunların her biri yazıldığı şekilde, muayyen zamanlarda ve belirlenmiş miktarlarda verilir, artmaz, eksilmez, erken gelmez ve gecikmez.

Mev’ud (va’d edilen) rızıklar ise Allah'ın müttakî kullarına takva şartıyla, helâl yoldan ve meşakkatsiz olarak vermeyi vad ettiği rızıklardır. Nitekim “*Kim Allah’tan sakınırsa Allah ona bir kurtuluş yolu hazırlar ve ummadığı yerden rızıklandırır*”¹⁷⁸ âyetinde bahsedilen rızık bu tür içerisinde değerlendirilir.¹⁷⁹ Bu rızık türü artar ve eksilir.

Ayet ve hadislerle sabit olduğu üzere rızık artması ve eksilmesi mümkündür. Bunu Allah bazı şartlara bağlamıştır. Rızıkta artma ve eksilme olabileceğini kabul etmek İslam dinin kader, irade, emek ve tevekkül kavramlarını da anlamayı kolaylaştırmaktadır.

2.5. HARAMIN RIZIK OLUP OLMAMASI

Kelam mezhepleri arasında rızık hakkında tartışma konusu olan odak nokta, “haramın rızık olup olmadığıdır.” Çünkü Cenab-ı Hak haramı müminler için kat’i olarak yasaklamıştır. Ne var ki haram yiyerek yaşayanlar da bulunmaktadır. Bu nedenledir ki hemen konuya ilişkin bazı sorular gündeme gelmektedir. İşte Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasındaki görüş ayrılığı da bundan kaynaklanmaktadır. Bu iki

¹⁷⁶ Ra’d, 13/39.

¹⁷⁷ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, c. I, s. 281.

¹⁷⁸ Talâk, 65/2–3.

¹⁷⁹ Gazzalî, *Minhâcü’l-âbidin*, s. 88–97.

zıt görüş arasındaki farkın belirlenmesi için tarafların rızık nasıl tanımladığını yeniden hatırlamakta yarar vardır.¹⁸⁰

Ehl-i Sünnet'e göre rızık; "helal olsun, haram olsun insanın tükettiği ve onunla gıdalandığı şeydir."¹⁸¹ Haram da Allah'ın takdir ettiği rızıktır. Haram şeylerle kişinin beslenmesi, gıdalanması mümkündür.¹⁸²

Mutezile'ye göre rızık; "faydalanmaktan men olunmayan şeydir. Bu da ancak helal ile mümkün olur."¹⁸³

Bu ihtilafın temeli, rızık kavramının Allah'a nispet edilişinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Allah'tan başka rızık veren yoktur. Buna göre kul, haram yemekten ötürü zem ve cezaya müstahaktır. Oysaki Yüce Allah'a isnat edilen bir şey kötü olamaz. Onu işleyen kişi de zem ve cezaya müstahak olmamalıdır. Ehl-i Sünnet'in buna cevabı, kulun cezaya çarptırılması, yediği şeyin niteliğinden değil, kendi isteğiyle haramın sebeplerine başvurmuş olmasındandır.¹⁸⁴

Mutezile'nin haramın rızık olmadığı yolundaki iddiasını teyit ve ispat için ileri sürdüğü deliller şunlardır:

1. Mutezile, Kuran'daki şu âyeti delil göstererek haramın rızık olamayacağını iddia etmiştir: "*Onlar, gabya inanırlar, namaz kılar, kendilerine verdiğiniz mallardan Allah yolunda harcarlar.*"¹⁸⁵

Cenab-ı Hakk bu âyette infakta bulunanları övmüştür. Eğer haram rızık olsaydı, ondan yapılan infakın da övülmesi gerekirdi. Hâlbuki böyle bir şekli teşvik ve övgü caiz değildir.

2. Şayet haram da rızık sayılsaydı, hırsızın çalıntı maldan bile infak etmesi gerekirdi. Hatta bunu yapması zorunlu bir görev bile olacaktı. Çünkü Yüce Allah, sahip olduğumuz rızıktan infakta bulunmamızı emretmektedir:

¹⁸⁰ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 162.

¹⁸¹ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1966, s. 191.

¹⁸² Bkz. Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Terc.: Ethem Ruhi Fırlalı), Kalem Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 316.

¹⁸³ Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları Tevhid ve İlmi Kelam*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 373.

¹⁸⁴ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 162.

¹⁸⁵ Bakara, 2/3.

*“Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de, sadaka verip iyilerden olsam! Demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcadın.”*¹⁸⁶

Genel olarak Müslümanlar, gasp edilen maldan infakta bulunmanın caiz olmadığı kanaatine varmışlardır. Bu da haramın rızık olmadığını göstermektedir.¹⁸⁷

Cenab-ı Hak, Hz. Musa (a.s)’ın şahsında İsrailoğullarına yemeyi ve içmeyi emrederken helal rızık emretmiştir. *“Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: değneğinle taşa vur! Demiştik. Derhal (taştan) on iki kaynak fışkırdı. Her bölük, içeceği kaynağı bildi. (onlara): “Allah’ın rızıkından yiyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik”*¹⁸⁸ şeklindedir. Bu âyetle, Hz. Musa (a.s)’ın duasının kabul edildiği ve Cenab-ı Hakk’ın buna karşılık onu ve kavmini yormadan kudret helvası, bildircin ve temiz kaynak suyu ile rızıklandırıdıkları ve bunlardan yararlanmaları konusunda emrolundukları bildirilmektedir. Ayrıca gıdaların ancak su ile var olabileceğine dikkat çekilerek yiyecek ve içeceklerin kendilerine verildiği hatırlatılmaktadır. İşte Mu’tezile bu âyeti de delil göstererek ancak helal olan şeyin rızık olabileceğini söylemiştir. Zira “yiyiniz ve içiniz” emri “ibaha” içindir. Bu da rızıkın mübah olmasını gerektirir.¹⁸⁹

4. Yine Mu’tezile, Kur’an’da geçen; *“Rızkan hasena”*¹⁹⁰, *“Helâlen tayyiba”*¹⁹¹ ve *“Hayrü’r- Râzikin”*¹⁹² gibi kavramları ölçü alarak, haramın rızık olamayacağını ileri sürmüştür.

*“Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenleri, hiç şüphesiz Allah güzel rızıkla rızıklandıracaktır. Şüphesiz Allah, evet O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”*¹⁹³

Mutezile bu âyetin yorumunda da, rızık vermede sadece Allah’ın kudret sahibi olduğunu ifade etmiştir. O halde rızık alan, her zaman rızık verene karşı bir minnet borcu duyar. Yüce Allah, sadece rızık vermekle kalmamış, o rızıktan

¹⁸⁶ Münafikûn, 63/10.

¹⁸⁷ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 163.

¹⁸⁸ Bakara, 2/60.

¹⁸⁹ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 163.

¹⁹⁰ Bkz. Hac, 22/58.

¹⁹¹ Bkz. Maide, 5/88.

¹⁹² Bkz. Sebe, 34/39; Maide, 5/114.

¹⁹³ Bkz. Hacc, 22/58.

yararlanmak için, insana güç, kuvvet, sağlık ve sağlam duyular da vermiştir. İşte bütün bu imkânlar, rızkın meşru yollardan kazanılması için verilmiştir.¹⁹⁴

Bu esaslara göre haram olan bir şeyi yiyen kimse rızıklanmış sayılmamaktadır. Bu yaklaşımı esas aldığımız takdirde insanın dışındaki canlıların rızıklarını izah etmek de oldukça zordur. Zira bu anlayışa göre rızık sadece insanlara özgü kılınmaktadır.¹⁹⁵

Ehl-i Sünnet'e gelince onlar rızık tanımlarken, onlara göre kul, haram olanı yediği zaman o, kendisine rızık olur. Bu ister helal olsun ister haram olsun sonuç değişmez.¹⁹⁶ Zira her eşya Allah tarafından çirkin yaratılmamıştır.

Bu husus, sadece helal olanı rızık kabul edip de onu dar bir alan içinde ifade etmek isteyenlerin düşüncelerini reddetmektedir. Bu durumda Ehl-i Sünnet inancına göre, Allah'tan başka yaratıcı ve rızık veren yoktur. Rızık, sadece helal ile sınırlandırılmaz. Ehl-i Sünnet'in bu husustaki delilleri ise şunlardır:

1- *“Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size yerden ve gökten rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka Tanrı yoktur. Nasıl oluyor da (tevhiden küfre) çevriliyorsunuz?”*¹⁹⁷

Bu âyetten de anlaşılacağı üzere, Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Yerden ve gökten rızık veren O'dur. Eğer O vermezse diğer vasıtaların hepsi hükümsüz kalır. Nitekim bu âyet nazil olduğunda bir grup müşrike şöyle bir soru sorulmuştur: *“Yerde ve gökte canlılara ait rızık veren kimdir? “Allah” diye cevap vermek suretiyle ikrar etmişlerdir. Bu, tıpkı onlara “gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, elbette Allah'tır derler.*¹⁹⁸ Mealindeki âyetle yaptıkları itiraf ve ikrara benzemektedir.¹⁹⁹

2- Yine başka bir âyetle, yeryüzünde bütün canlıların rızığının Allah'a ait olduğu bildirilmektedir: *“Yeryüzünde yürüyen her canlının rızığı, yalnızca Allah'ın üzerindedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir. (Bunların) hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuzda)'dır.*²⁰⁰

¹⁹⁴ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 162–163.

¹⁹⁵ M. Sait Yazıcıoğlu, *İslam Dini Esasları*, A.Ü.A.Ö.F.Y., Eskişehir, 1998, s. 51.

¹⁹⁶ Bkz. M. Saim Yeprem, *Maturidî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, M.Ü.İ. F.V.Y., İstanbul, 1989, s. 93.

¹⁹⁷ Fatır, 35/3.

¹⁹⁸ Zümer, 39/38.

¹⁹⁹ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 164.

²⁰⁰ Hud, 11/6.

Bu Âyet-i Kerime'nin hükmüne göre ister helal olsun, ister haram olsun, herkesin kendi rızkını tüketmesi gerekir. Bir insanın rızkını yiyip tamamlaması veya başkasının rızkını yemiş olması tasavvur edilemez.²⁰¹

3- Yine Ehl-i Sünnet mensuplarına göre rızkın lügat anlamının temelinde, daha önce açıklandığı gibi haz, nasip ve pay gibi manalar da vardır. Bu durumda insan haram rızıktan yararlanınca bu, bir haz, nasip ve pay olmaktadır. Eğer haram insan için rızık kabul edilemezse ona ikinci bir rızık ismi aranması gerekirdi ki, bu da mümkün değildir.²⁰²

4- İnsanın huzur, güven ve varlık içinde olduğu dönemde de ikrar ve zaruret gibi hayati tehlike söz konusu olduğu hallerde de belli oranlarda rızık ihtiyacını duymaktadır. Bütün bu hallerde yine rızık veren veya haramı dahi geçici olarak mübah kılan ruhsatlar vardır. İşte bu örnekler de haramın rızık olduğunu göstermektedir.²⁰³

5- “Allah’ın size helal ve temiz olarak verdiği rızıktan yiyiniz”²⁰⁴ şeklindeki hükmün incelenmesinde de eğer haram, rızık olarak kabul edilmemiş olsaydı, helal rızkın yararlı olduğu zikredilmezdi.²⁰⁵

Şu halde Allah Teala'nın kuluna verdiği rızık, verdiği emir ya da yasağa göre helal veya haram olmaktadır. Yoksa bir kısım insanlara helal, bir kısmına haram rızık vermemektedir. O, sadece rızık vermektedir. Ama elde etmek için tutulan yola göre ya da bizatihi haram kılınmış olanı kullanan, haram yemiş olmaktadır. Yiyecek haram değildir ama hırsızlıkla elde edilmesi haramdır. Alkol içmek haramdır ama elimizi temizlemek için kullanırsak haram olmaz.²⁰⁶

Şiiler de Mu'tezile gibi haramı rızık olarak kabul etmezler. Buna, Bakara Suresinin 3. âyetinin delalet ettiğini söylerler. Tabatabâi bu konuda Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında bir izah tarzı ile problemi halletmeye çalışır. O, yaratma cihetiyle

²⁰¹ Ebû Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, s. 330.

²⁰² Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 165.

²⁰³ Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 72.

²⁰⁴ Maide, 5/88.

²⁰⁵ Karaman, *Rızık ve Kazanç Anlayışı*, s. 166.

²⁰⁶ M. Kenan Çığman, *Kaza, Kader, Hayır, Şer*, Pars Matbaası, Ankara, Trs., s. 227.

haramı rızık saymakta ise de teşrii cihetiyle rızık saymamaktadır. Bu ikisi arasında bir zıtlık görmez.²⁰⁷

Muhammed Bakır el- Mecalisi, bunu şöyle izah eder: “Hayatın devamı rızka bağlıdır. Allah, rızkı bu sebeple yaratmıştır. Bu yönüyle rızık, tekvinî bir emirdir. Yaratma cihetiyle rızık zorunludur ve bu cihetten ona haramlık taalluk etmez. Ama insanın fiili olarak onu elde etmesine teklif taalluk eder. Bunda da haramlık helallik söz konusudur. Teşriî rızık, insanın hayatında kullandığı helal olandır, haram değil. Çünkü haram, Allah’ın meşru kıldığı rızık değildir. Haramla rızıklanan insan, aslında Allah tarafından o miktar rızık takdir edilmiştir. Fakat o, helal yerine haramı tercih etmiştir. Mesela hırsız çalmasa, çalarak rızıklandığı kadar helal rızık olacaktı.”²⁰⁸

Özetle, Mu’tezile rızkın manasında, Allah Teala’ya nispet konusunda itibar ederek, Allah’tan başka rızık verenin olmadığını söylemektedir. İnsan, yediği haramdan dolayı yerilmeyi ve cezalandırılmayı hak eder. Allah Teala’ya nispet edilen bir şey çirkin olamaz. O’na nispet edilen şeyi işleyen yerilmeye ve cezalandırılmaya müstahak olmaz. Onun için de haram olan şey rızık olamaz. Ehl-i Sünnet’in buna cevabı ise “yediği haram rızıktan dolayı insanın yerilmeyi ve cezalandırılmayı hak etmesi, rızık konusunda kendi iradesiyle kötü sebeplere tevessül etmesindendir” şeklinde olmuştur.²⁰⁹ Kötüyü yaratmak kötü değil, onu kazanmak, onu elde edebilmek için çaba göstermek kötüdür.²¹⁰ Şia ise yaratma yönüyle haramı, rızık saymakta ise de, teşriî yönüyle rızık saymamaktadır.²¹¹

²⁰⁷ Muhit Mert, *Kaza ve Kader Dairesinde Rızık ve İktisadi Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1994, s. 95.

²⁰⁸ Mert, *Rızık ve İktisadi Hayat*, s. 95.

²⁰⁹ Taftazânî, *Kelam İlmi*, s. 226.

²¹⁰ Ahmet Saim Kılavuz, *Rızık ve Ecel*, Md. *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, A.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1997, s. 584.

²¹¹ Mert, *Rızık ve İktisadi Hayat*, s. 95.

3. RIZIK VE SOSYAL YAŞAM

İnsanlar sosyal varlıklardır. Yaşam alanları içinde edindikleri statü, ilişkilerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bulundukları çevre ve yaşam biçimleri maddi-manevi rızıklar tarafından şekillenmektedir. Maddi refaha ulaşmış olanlar daha rahat bir dünya hayatı yaşarken; bazı insanlar dünyevî sıkıntılar çekmektedir.

Bu noktada İslam ideal davranış biçimleri ortaya koymuştur. Fakir olanların nasıl bir ahlaka sahip olmaları gerektiği, zengin olanların şükür yolları ayrıntılarıyla belirlenmiştir.

Rızık ve sosyal yaşam bağlamında ise en önemli nokta, görünen yaşam standartlarında zengin-fakir farklılığının giderilmesinde müminin alması gereken konumdur. İslam bu noktada genel olarak adına *infak* dediğimiz yardımlaşmayı emretmiştir. Gerek fakir olanların gerek zengin olanların ortaya konulmuş esaslara riayet ettiklerinde sosyal barışın tesis edileceği bir gerçektir.

3.1. FAKİRLİK VE RIZIK

Allah insanı çeşitli meşakkat ve zorluklar içinde yaratmıştır.²¹² Zorluklar içinde yaratılmış olan insan, hayatını sürdürebilmek için çalışmak, çabalamak ve üretmek zorundadır. Ancak bazen bütün bunlar da normal bir hayat sürebilecek maddî imkânı elde etmeye yetmemekte, çeşitli sebeplerle bazı bireyler ya da kesimler, ekonomik olarak zayıf kalabilmektedir. Bu durum bir yerde işin kader boyutu ile de ilgilidir. Ekonomik gücü, toplumun asgari geçim düzeyinin altında olan kimseler "fakir" diye nitelenen kesimi oluşturmaktadır. "Fakir" kelimesi Arapça'da, "delmek", "kazmak", "kırmak" manalarına gelen "fakr" kökünden sıfat olup asıl anlamı "omurgası (fakar) kırılmış kimse"dir.²¹³ Bu durumdaki insan gibi, bir işe güç yetirememesi, başkasına muhtaç olması sebebiyle maddî bakımdan sıkıntı içinde olan kimseye de fakir denildiği ifade edilir.²¹⁴ Kur'an-ı Kerîm'de fakr (yoksulluk) kelimesi ve türevleri on üç âyette geçmektedir.²¹⁵

²¹² Beled, 90/4.

²¹³ Râgıp el-İsfahânî, *El-Müfredât fî ğarîbi'l-Kuran*, Tah.: Muhammed Seyit Geylânî, Beyrut, Trs., s. 388.

²¹⁴ Ağırman, *Dünya-Ahiret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*, s. 199.

²¹⁵ Bkz. Bakara, 2/268, 271, 273; Al-i İmran, 3/ 181; Nisa, 4/6, 135; Tevbe, 9/60; Hacc, 22/28; Nur, 24/32; Kasas, 28/24; Fâtır, 35/15; Muhammed, 47/38; Haşr, 59/9.

Aslî ihtiyaçların dışında, zekât nisabı kadar mala mâlik olmayan veya nisaptan daha fazla mala sahip olduğu halde, bunlar ihtiyaçlarına yeterli bulunmayan kimseye "fakir", hiçbir şeyi bulunmayan yoksula da "miskin" denir. Rasûlullah (s.a.v.) miskini şu şekilde tanımlamıştır: *“Miskin, bir iki lokma veya bir iki hurma için kapı kapı dolaşan kimse değildir. Asıl miskin, ihtiyacını karşılayacak bir şeyi bulunmadığı halde, durumu bilinmediği için kendisine sadaka verilemeyen ve kendisi de kalkıp insanlardan bir şey istemeyen kimsedir.”*²¹⁶ Bu hadis ile peygamber (s.a.v.) miskin olarak tanımlanan kişilerin nasıl bir ahlaka sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.

Yaratıcının kullarından bazılarını fakir, bazılarını zengin kılmasının hikmetlerinden biri yeryüzünün düzenidir. Yani yeryüzünde belli bir sistem ve düzenin işleyebilmesi için Allah, kimi kullarına bol rızık vermiş, kimi kullarının rızıkını kısmıştır. Nitekim *“Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Birbirlerine, iş gördürmeleri için, kimini kimine derecelerle üstün kıldık.”*²¹⁷ Âyetinde insanların bir kısmı diğerlerinden üstün tutularak, birbirlerine iş gördürmeleri sağlandığı ifade edilmektedir. Allah, rızık bakımından herkesi eşit tutmuş olsaydı, bir kısmının bir kısmına hizmet etmesi imkânsız olurdu.

Diğer bir âyette, *“Eğer Allah kullarına (eşit bir şekilde) bol-bol rızık verseydi, yeryüzünde muhakkak taşkınlık ederler, azarlardı. Fakat O, ne miktar dilerse (rızık o kadar) indirir.”*²¹⁸ Buyrulmuştur. Cenab-ı Hakk bu âyette, bütün insanlara eşit olarak bol rızık vermesi durumunda, yeryüzünde tuğyanın ve taşkınlığın tahakkukuna sebep olacağına mutlak olarak hükmetmiştir. Aklen düşündüğümüz zaman da kişinin nefsi kötülüklerle meyleder de, ancak ne var ki o kötülükleri işlemek için gerekli alet ve vasıtaları bulamazsa, yapacağı kötülük ve şer o nispette azalır. Ama bunları ifa etmek için gerekli alet ve vasıtaları elde ederse, işleyeceği kötülük o nispette çoğalır. Böylece mal elde etmenin, tuğyan ve azgınlığa sebep vereceği sabit olmaktadır.²¹⁹

²¹⁶ Müslim, Zekat 101, 102. Ayrıca bkz. Buhari, Zekat 51; Ahkam 17; Müslim, Zekat 110; Ebû Davut, Zekat 24; Nesâî, Zekat 76, 94.

²¹⁷ Sebe, 34/39.

²¹⁸ Şura, 42/27.

²¹⁹ Râzî, Mefâtihi'l-Ğayb, c. XIX, s. 457.

Ayrıca insan, karakteri gereği büyüklenir, büyüklük taslar, bir zenginlik ve iktidar elde ettiğinde, asıl yaratılışının gereği olan şeye dönmüş olur. Ama bir yokluk, sıkıntı, bir bela ve istenmeyen bir durumun içine düştüğünde, inkısarî kalbe düşer ve mahzunlaşır da, böylece itaate ve tevazu haline döner.²²⁰

*“Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını, ellerinin altındakilere vermezler ki, hep eşit olsunlar. Şimdi Allah’ın nimetlerini mi inkâr ediyorlar?”*²²¹ Rızık konusunda herkesin farklı durumda olduğu ortadadır. Âyet-i Kerime bu farklılığı, Allah’ın rızık konusunda bir kesimi diğer bir kesime üstün kılmasına bağlamaktadır.²²²

Dikkat edilirse bazen insanların zeki ve akıllı olanlarının ömrünü azıcık bir dünyalık elde etmek için tükettiğini, buna rağmen onun bunu elde edemediğini; bazen de insanların cahil ve az akıllı olanının arzu ettiği dünya malını elde ettiği görülmektedir. Bunun sebebi sadece insanın çabalaması, çalışması ve zekası olsaydı, o zaman akıllı olanların zenginler, zeki olmayanların ise fakirler olması gerekirdi. Oysa zeki olanların fakir, cahil olanların ise zengin olabildikleri bir vakiyadır. Bu durum, rızıkı taksim edenin Allah Teala olduğunu göstermektedir. Rızık, tamamen zekâyâ göre değildir. Ama bu, insanın çalışmasına da mani değildir.²²³

İnsanın rızıkının az olmasının hikmetlerinden bir diğeri ise, imtihandır. *“Muhakkak biz sizi biraz açlık, biraz korku ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan ederiz. Sabredenleri müjdele.”*²²⁴ *“Bir imtihan olarak sizi hayır ve şerle deneriz.”*²²⁵

Bu âyetlerden anlaşılacağı üzere, imtihan sadece şerle olmamaktadır. Hayır ve iyilikle de imtihan söz konusudur. Fakat insan çoğu zaman hayır ve iyilikle imtihan edildiğini bilmez ve imtihanı kaybeder. Allah Tela’nın kendisine bol nimet vermesi karşısında O’na şükredenler, bu imtihanı kazanacak; şükretmeyip nankörlük edenler, azaba uğrayacaklardır. Allah’ın kendisinin rızıkını daraltması durumunda bunu sabırla karşılayanlar ise, bu imtihanı kazanmış olacaklardır.

²²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. XIX, s. 457.

²²¹ Nahl, 16/71.

²²² Seyyid Kutup, *Fi Zilali’l –Kur’an*, s. 550.

²²³ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. IV, s. 287.

²²⁴ Bakara, 2/155.

²²⁵ Enbiya, 21/35.

Yüce Allah kullarından birisine sevdiğinden değil, kendi dilemesi ve hikmeti gereği bol rızık verir. Yine kullarından birini hakir gördüğü için değil, hikmeti ve kazası gereği, onu imtihan etmek için onun rızkını daraltır.²²⁶

Allah, bazen denemek için kafir günahkarın rızkını bol verir, mü'min ve itaatkarın rızkını da daraltır. Kafirler mal ve evladın çokluğunu, sevgi ve mutluluğun delili olarak görürler.²²⁷ Onlar, bu dünyada rızık ve nimetlerin paylaştırılma esasının hikmetini bilmemektedirler. Bu dünyada kendisine bol nimet verilenlerin, Allah'ın sevgili kulu; az verilenlerinse, Allah'ın hakir kıldığı kullar olduğu gibi yanlış bir zanna kapılmaktadırlar. Oysa gerçek şu ki, çevresine açık ve gören gözlerle bakan herkes, zaman-zaman kötü ve iğrenç karaktere sahip olanların zengin; buna karşın ahlaken temiz ve mükemmel insanların fakir olduğunu fark edecektir. Bu durumda hangi sağduyulu insan, Allah'ın temiz karakterdeki kimseleri sevmediğini, günahkâr insanları ise tasvip ettiğini söyleyebilir? Allah Teala'nın, tevhidi ve nübüvveti kabul hususunda ahdini bozan kimseleri ahirette azaba düşürmesi, onlara nimet ve lezzet kapılarını açmayacağı manasına gelmez.²²⁸

Her ne kadar Allah dilediğine bol rızık verip, dilediğinin rızkını daraltsa da, insanın nasıl olsa rızık Allah'tandır, dilerse daraltır, dilerse bollastırır deyip çalışmaması ve oturduğu yerden rızkını beklemesi de yanlıştır. Allah herkesin rızkını yaratmıştır. Herkesin rızkı bellidir. Kimse kimsenin rızkını yiyemez. Ama Allah kullarından rızıklarını aramalarını ve onu kazanmaları için çaba sarf etmelerini istemektedir.

İnsanoğlunun Allah'ın kendisine verdiği rızıktan istifade etmede dikkat etmesi gereken diğer bir önemli nokta da israftan kaçınmaktır. İhtiyaçtan fazla olarak, gereksiz harcama yapmak israftır. İsrâf ise İslâm'da haramdır. Kur'an, İslâm toplumunu orta halli, dengeli bir toplum olarak niteler, Müslümanların bu halleriyle başka toplumlara örnek teşkil ettiğini belirtir.²²⁹ Hayatın kaçınılmaz bir olgusu olan tüketim konusunda da Müslüman'ın aynı dengeyi koruduğunu vurgular: “Onlar,

²²⁶ Muhammed Ali Sabûnî, *Safvetü't Tefâsir*, (Terc: Sadreddin Gümüş- Nedim Yılmaz), c. IV, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 454.

²²⁷ Bkz. Sabuni, *Safvetü't –Tefâsir*, c. V, s. 144; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mali, Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 1646.

²²⁸ Ebu'l Ala Mevdudi, *Tefhimu'l –Kur'an*, (Terc.: Muhammed Han Kayani – Yusuf Karaca, vd.), İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, c. IV, s. 533.

²²⁹ Bakara, 2/143.

harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."²³⁰ Şu âyet de konuyu güzel bir benzetme ile gündeme getirmektedir: "*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*"²³¹ Açıkça görüldüğü üzere Kur'an; israfı, fakirliğin, çaresizliğin sebeplerinden biri olarak ilân etmektedir. Ekonomik değerlerin ölçüsüzce yok edilmesinin, Allah-kul ilişkisinin sevgi boyutunu olumsuz yönde nasıl etkilediğini şu âyetten açıkça öğreniyoruz: "*Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*"²³²

İsrafın haramlığı ele geçirilen ekonomik değerler için olduğu kadar tabiatta potansiyel halde bulunan değerler için de geçerlidir. Sahip olduğumuz maddî imkânlar bizim emeğimizin, alın terimizin ürünü olsa da, o değerler sonuçta, toplumun ortak varlığının bir eseridir. Ayrıca, içinde yaşadığımız tabîî ortamın bize sunduğu imkânlar sonsuz değildir. İnsan bunları hızla tüketmektedir. Nasıl birey, kazandığını ölçülü kullanarak çocuklarına ekonomik imkânlar bırakmak isterse, toplum da daha sonraki nesilleri bu açıdan gözetmek durumundadır. İşte israf, bu realiteye aykırı olduğu için haram kılınmıştır. Bu sebeple tüketim esasına dayalı bir ekonomik anlayışı da İslâm onaylamaz.

Kur'an'da israf için bir de "saçmak", "malı ölçüsüzce dağıtmak" anlamlarına gelen "tebzir" kelimesi kullanılmıştır: "*Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, tebzir etme. Çünkü tebzir edenler şeytanın kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı nankördür.*"²³³ Alimlerin çoğu, âyetteki "tebzir"i, "malı Allah'ın razı olmadığı (gayri meşru) yerlere harcamak" diye yorumlamışlardır.²³⁴ Mülkiyet hakkı, bir açıdan toplumun ortak değeri olan ekonomik kaynakların istendiği gibi, ölçüsüzce harcanmasını meşrulaştırmaz. Hele harcama kalemi meşru bir iş değilse, ölçülü de olsa İslâm nazarında israftır. Çünkü meşru olmayan işler prensip itibarı ile yararsızdır. Yararsız harcamalar da israf kavramı içinde yer alır.

²³⁰ Furkan, 25/67.

²³¹ İsrâ, 17/29.

²³² Araf, 7/31.

²³³ İsrâ, 17/27.

²³⁴ Şevkânî, *Fethü'l-Kadir*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Trs., s. 221.

3.1.1. FAKİR MÜ'MİNİN AHLAKI

Her şeye rağmen hayat istendiği kadar rahat ve kolay olmayabilir. Çalışma ve israftan kaçınma gibi çabalara rağmen Allah'ın takdiri gereği insan darda kalabilir, yoksulluğun yahut kıt imkânların baskısından kurtulamayabilir. Bu sebeple de bir ümitsizlik hali hâkim olabilir. Hayata küsme ve çaresizlik duygusu yaşanabilir. Bu durumda insan, kendisini yeniden hayata bağlayacak manevî bir desteğe ihtiyaç duyar. İşte Kur'an bu desteği insana sağlamaktadır. Çünkü o, Yaratan'ın mesajlarını içermektedir. Yaratan ise yarattığı insanı ve onun ihtiyaçlarını çok iyi bilmektedir.²³⁵

Her şeyden önce Müslüman fert, dünyanın asıl hedef olmadığını, gerçek hayatın ahirette yaşanacağını bilir. Hakikat anlamıyla bütün insanların fakir, ancak Allah'ın zengin olduğuna iman eder.²³⁶ Hz. Peygamber, “*Dünyada garip bir kimse gibi, yahut bir yolcu gibi ol*”²³⁷ buyurmuştur. Bu yaklaşımın temelinde, insanları iyi kul olmaya, iyi işler yapmaya teşvik amacı yatmakta ise de dolaylı yoldan dünyalıkların da asıl hedef olmadığı, iyi kul olmak kaydıyla, çekilen zorlukların öbür dünyada güzelliklere, nimetlere dönüşeceği duygusunun gelişmesini sağlar. Bu da insanda bir direnme gücü meydana getirir. Pek çok âyet ve hadiste, takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) kulluk şuurunun gerçek göstergesi olarak önemle vurgulanır. Ayrıca Kuran'da takvanın, dar boğazdan çıkmada, rızkın sağlanmasında da etkili olduğunun bildirilmesi gerçekten ilgi çekicidir: “*..Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar, onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter.*”²³⁸ Tüm çabaları gösterdikten sonra işi Allah'a bırakmak anlamına gelen tevekkül de, fakirlik problemi karşısında önemli bir psikolojik direnç kaynağı oluşturmaktadır. “*Nice canlılar vardır ki rızıklarını taşımazlar (yiyecek biriktirmezler). Onları da, sizi de Allah rızıklandırır*”²³⁹ âyeti de gerçek tevekkül sahiplerine aynı hususu vurgulamaktadır.

²³⁵ Mülk, 67/14.

²³⁶ Fâtır, 35/15.

²³⁷ Buhârî, *Sahih*, Rikâk, 3; Tirmizi, *Sünen*, 35.

²³⁸ Talak, 65/2–3.

²³⁹ Ankebut, 29/60.

“Biriniz, mal ve yaratılışça kendinden daha üstün kılınan birine baktığı zaman, bir de kendinden daha aşağı durumda olana baksın.”²⁴⁰ hadisi ile peygamberimiz, maddî imkânsızlıklar karşısında takınılacak temel tavrı ortaya koymuştur.

Kur’an-ı Kerim’de ifade edildiği üzere, insanların rızık endişesi içinde olmamaları istenmiş ve rızkın Allah’ın garantisi altında olduğu belirtilmiştir.²⁴¹ Peygamberimiz de Allah katında en büyük günahın Allah’a ortak koşmak olduğunu belirttikten sonra, bundan sonraki en büyük günahın ise, insanların rızık endişesiyle çocuklarını öldürmek olduğunu işaret etmiştir:

Hz. Peygamber (s.a.v.)’e: “Allah katında hangi günah daha büyüktür?” diye sorulduğunda: “Seni yarattığı halde Allah’a eş koşmandır” buyurmuş, “Sonra hangisidir?” diye soruya devam edildiğinde “Seninle beraber yemek yemesinden endişelenerek çocuğunu öldürmendir.”²⁴² Buyurmuştur. Kuranı Kerim bu endişenin kaynağını açık bir şekilde belirtmiştir. “Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size cimriliği telkin eder. Allah ise, size kendinden bir yarlığama ve bir bolluk vad ediyor. Allah ihsanı geniş olan, her şeyi bilendir”²⁴³. Bu âyet inananları rızık endişesinden uzaklaştırmaktadır. Böylece bu endişenin doğuracağı kötü ahlak bertaraf edilmiş olur.

Kur’an- ı Kerim’de işaret edildiği üzere fakirliklerini bahane ederek insanların haksız yere birbirinin malını sahiplenmesi caiz değildir. “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin.”²⁴⁴ Gayrı meşru şekilde elde edilen bir kazanç, her ne suretle olursa olsun, kişi için helal olamaz.²⁴⁵ Mümin kaynağı belli olmayan bir rızık, zimmetine geçirme hakkına asla sahip değildir. Elinde meşru olmayan bir kazanç varsa gerçek sahibi biliniyorsa, onu iade etmesi gerekir. Mal sahibi bilinmiyorsa, onu sadaka olarak vermelidir.²⁴⁶

²⁴⁰ Buhârî, Rikâk 30; Müslim, Zühd, 8; Tirmizî, Kıyâmet, 59.

²⁴¹ Bkz. Hud, 11/6; Zâriyât, 51/58.

²⁴² Müslim, İman, 141–142, c. I, s. 90.

²⁴³ Bakara, 2/268.

²⁴⁴ Bakara, 2/188.

²⁴⁵ Bkz. Halil Altuntaş, Çalışma Dünyasına İslami Bir Bakış, Diyanet Aylık Dergi, 124, D.İ.B.Y., Ankara, 2001, s. 34.

²⁴⁶ Halil Gönenç, Günümüz Meselelerine Fetvalar, İlim Yayınları, İstanbul, Trs., c. II, s. 164.

İslami ahlak, başkasının kazandığı rızık hususunda ona hased etmeyi yasaklamıştır. Hased, bir başkasında bulunan nimetin, elinden gitmesini istemektir. Bu ise, Allah'ın taksimime razı olmamak demektir. Bu noktada düşünülmesi gereken nimet verilenin iyi veya fena bir kimse olmasında ziyade, veren Allah'ın bu vergisinde bilemeyeceğimiz sır ve hikmetlerin bulunabileceğidir.²⁴⁷

Allah, insanları güç, kuvvet, akıl, zeka ve kabiliyet gibi özellikler yönünden birbirinden farklı yaratmıştır. Her insan bu gibi özelliklerle rızıkını az veya çok kazanır. Fakat rızık böyle dar veya bol olması, hep insanların çalışma ve kabiliyetleriyle mümkün olmaz. Bazen çok akıllı ve yetenekli biri, çok çalışmasına rağmen bol rızık elde edemez. Bazen de akıllı ve yetenekli olmayana bir kimse, çok az bir çalışma sonunda bol bir rızık kavuşabilir. Bu ise, tamamen Allah'ın takdiri ve dilemesiyle olur.²⁴⁸

3.1.2. RIZKA ŞÜKÜR

Yüce Allah, kullarından, kendilerine verdiği rızıklardan temiz olanlarını tüketmelerini, bunun karşılığında ise kendisine şükretmelerini istemektedir. Müslüman bir kimsenin, nimete ulaştığı zaman, veren Allah'a şükretmesi, elinden nimet gidince de feryada başlamayıp sabretmesi gerekir. Çünkü şükür, nimetin çoğalmasına sebeptir. Nitekim Allah Teala Kuran'da; “*Yemin olsun eğer sabrederseniz, elbette ziyade ederim. Eğer küfrederseniz (nimetin kadrini bilmeyip inkâr ederseniz) benim azabım elbette şiddetlidir*”²⁴⁹ buyurarak konunun önemine dikkat çekmiştir.²⁵⁰

Şükür, ya kalp, ya lisan yahut da uzuvlarla olur. Kalp ile şükür, ya nimetin nimet verenden sudur ettiğini bilmek veya lisanı ve uzuvlarıyla O'nu tebcil etmeye azmetmekle olur.²⁵¹

Lisan ile şükretmek, kişinin Cenab-ı Hakk'ın nimet verici olduğunu itiraf etmesi veya O'nu medh-u sena etmesiyle gerçekleşir.

²⁴⁷ Ahmet Lütü Kazancı, *İslam'da İrade, Kaza ve Kader*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1966, s. 73.

²⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. IV, s. 287.

²⁴⁹ İbrahim, 14/7.

²⁵⁰ Kazancı, *İslam'da İrade, Kaza ve Kader*, s. 72.

²⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. IV, s. 211.

Uzuvlarla şükretmek ise, kişinin Cenab-ı Hakk'ı ta'zim ettiğine delalet eden fiilleri yapmasıyla olur.²⁵²

Şükür ile ilgili âyetlere baktığımızda, rızka şükrün en iyi olarak Allah'a ibadet şeklinde olduğunu görürüz. Çünkü şükür, ibadetlerin başıdır.

*“Siz Allah'ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyleyse rızık Allah katında arayın, O'na kulluk edin, O'na şükredin. Siz O'na döneceksiniz.”*²⁵³

İnsan yaratılışı icabı kendisine yapılan iyilik ve yardımlara karşı içinde bir şükran duygusu hisseder. Fakat fitri olan duygu, çeşitli etkenlerden dolayı değiştiği takdirde nankörlüğe dönüşebilir. Yüce Allah da insanın bu yapısını bildiği için Kuran'ın pek çok yerinde uyarı ve tehditlerde bulunmuştur. Yüce Allah, insanoğlunun çok nankör olduğunu ve onun nasıl bir tabiata sahip olduğunu şu ayette açıkça ifade etmiştir:

*“Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de lütfu, keremiyle muamele ederse Rabbim bana ikram etti der. Fakat ne vakit de onu deneyerek üzerine rızkını daraltırsa Rabbim bana ihanet etti, der.”*²⁵⁴

3.1.3.MÜ'MİNİN SERVET KARŞISINDAKİ KONUMU

İnsan sahip olduğu yüksek değere ve üstün yeteneklere rağmen esas olarak zayıf bir varlıktır. Bu zayıflık hem ruh dünyası, hem fiziki yapısı itibarı ile söz konusudur. Kur'an bu gerçeği şu genelleme ile ortaya koyar: *“İnsan zayıf olarak yaratılmıştır.”*²⁵⁵ Bu "açıgını" kapamak için kendini güçlü hissedebileceği ortamı hazırlamak eğilimi içindedir. Mal, servet ve maddî güç elde etme çabası bu eğilimin en açık göstergesidir. Bu çaba aşırı hırs ve cimrilik şeklindeki yansıması ile insan ruhunun derinliklerinde yatmaktadır. "Zaten nefislerde kıskançlık hazırır."²⁵⁶ Bu ruh yapısı zaman-zaman onu hiç ölmeyecekmiş gibi davranmaya, hayata maddeci ve dünyevî gözle bakmaya sevk eder. *“Malının kendisini ebedi*

²⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. IV, s. 211.

²⁵³ Ankebut, 29/17.

²⁵⁴ Fecr, 89/15-16.

²⁵⁵ Nisâ, 4/28.

²⁵⁶ Nisâ, 4/128.

kıldığını sanır.”²⁵⁷ “Fakat o hep dünyaya sarıldı ve kendi nefsinin arzusuna uydu.”²⁵⁸ “Gerçek şu ki, insan tatminsiz bir tabiatla yaratılmıştır”²⁵⁹

İslâm insanın bu yanlış yönelişini önleyecek bir dünya görüşü sunar. Buna göre bütün kâinat Allah’a aittir. “Göklerde, yerde, bu ikisi arasında ve toprağın altındaki her şey yalnızca O’nundur.”²⁶⁰ İnsanın mal ve maddî imkânlar karşısındaki konumu ise tasarruf yetkisinden ibarettir. Şu âyet bu gerçeği dile getirmektedir: “Allah’a ve Resulüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı mallardan (Allah yolunda) harcayın”²⁶¹ İnsan, Allah’ın kendisine emanet ettiği malları, O’na kulluk yolunda kullanacaktır Sonunda da, bu tasarrufu nasıl gerçekleştirdiği konusunda hesaba çekilecektir. “Andolsun mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz.”²⁶² “Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır.”²⁶³ Kur’an bu ve benzeri âyetlerle dünyanın geçici olduğu, esas amacın geçici hayat değil, ebedî olan ölüm ötesi hayat olduğu mesajını vermektedir. Müslüman’ın dünya görüşü bu çerçevede şekillenir. İşte, kültürümüzde, mal sahibinin kendisini "emanetçi" diye tanımlaması bu dünya görüşünün yansımasıdır.

İnsan yeryüzünün en şerefli ve değerli varlığı olarak yaratılmıştır. Çünkü onun Allah’a kulluk gibi temel bir görevi vardır. Bu görevi yerine getirebilmesi için kendisine sayısız nimetler verilmiş ve her ihtiyacı karşılanmıştır. “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve en temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”²⁶⁴ “Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah’ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?”²⁶⁵ Ancak rızık ve diğer nimetlerin insanlara bol-bol verilmiş olması, bütün insanların rızık ve nimetler konusunda eşit imkânlarla sahip olduğu anlamına gelmemektedir. İlâhî hikmet gereği olarak insanlar mal ve maddi imkânlar bakımından farklı

²⁵⁷ Hümeze, 104/3.

²⁵⁸ Araf, 7/176.

²⁵⁹ Meâric, 70/19–20.

²⁶⁰ Tâhâ, 20/6.

²⁶¹ Hadid, 57/7.

²⁶² Âl-i İmran, 3/186.

²⁶³ Enfal, 8/28.

²⁶⁴ İsra, 17/70.

²⁶⁵ Lokman, 31/20.

konumlara sahiptirler: “Allah, rızık konusunda kiminizi kiminize üstün kıldı.”²⁶⁶ “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine derece-derece üstün kıldık.”²⁶⁷ Dünya hayatında rızık ve geçimlikler prensip olarak fertlerin kendi kapasitelerine topluma, çağa, sisteme, genel hayat şartlarına ve sosyal ilişkilere bağlı olarak değişir.

3.2. SOSYAL YARDIMLAŞMA VE RIZIK

İnsanın temel niteliklerinden biri de onun bir sosyal varlık oluşudur. Hayatını tek başına sürdürmesi hemen-hemen imkânsızdır. Sosyal hayatın temel kuralı ise yardımlaşmadır. Ancak bu yardımlaşma çeşitli biçim ve görüntülerde gerçekleşebilir. Üstlendiği görev karşılığında ücretini alan bir kimse aslında topluma bir şekilde yardım etmektedir. Çeşitli mesleklerin her biri geniş anlamıyla birer toplumsal yardım birimi gibi rol üstlenmektedirler. Ancak sergilenen yardımlaşmalar her zaman toplumun genel yararına olmamakta, çoğunluğun zararına olacak şekilde, küçük bir azınlığın, ya da sayılı kişilerin yararını hedefleyebilmektedir. İşte İslâm bu sosyal gerçekten hareketle “İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”²⁶⁸ Genel kuralını getirmiştir.

Yardım kavramı geniş bir muhtevaya sahip olmakla birlikte, esas itibarıyla ihtiyaç içinde olanların bu ihtiyacının karşılıksız olarak giderilmesi anlamında kullanılır. İhtiyaçlar çok kere maddî imkânlarla karşılandığı için yardım denince akla ilk gelen maddî yardım olur. Bu da genellikle yoksulları ve düşkünleri akla getirir.

3.2.1. İNFAK YÖNTEMİ

Bireyler arasında ekonomik farklılıkların bulunması kaçınılmaz olmakla birlikte, bu farklılaşmanın aşırı boyutlara ulaşması da sağlıklı bir toplum yapısının göstergesidir. Bu gösterge aynı zamanda insanın yapısında var olan mal tutkunluğu ve hırsın, toplumun önemli bir kesimine hâkim olduğuna da işaret eder. İnsanlar arasındaki ekonomik dengesizliğin giderilmesi için fertlerin arasında ve hayatın

²⁶⁶ Nahl, 16/71.

²⁶⁷ Zuhurf, 43/32.

²⁶⁸ Nisâ, 4/2.

bütün bölümleriyle kurumlarında yardımlaşma prensibinin yürürlükte olması gerekmektedir.

Kur'an, katı ve aşılmaz toplumsal bir tabakalaşmayı önleyerek mali açıdan birbirlerine yakın katmanlardan oluşan bir toplum gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.²⁶⁹ İslâm'ın bu problem karşısında getirdiği pratik yöntem fakirin maddî olarak desteklenmesidir. Kur'an, bütün insanları “*Rahman'ın kulları*”²⁷⁰ diye nitelemek sureti ile bir bütün olarak ele alır ve Allah'ın nimetlerinden herkesin, insanca yaşayabilecekleri ölçüde yararlanmasını öngörür. Bu amacı gerçekleştirmek üzere çalışmayı ön şart olarak ortaya koyar. Bununla birlikte her nasılsa maddi imkânlardan yoksun kalmış, güçsüz düşmüş kimselerin çaresiz ve desteksiz kalmalarını önlemek için de infak mekanizmasını devreye sokar.

İnfak sözlük anlamıyla, malın elden çıkarılması, harcanması, sarf edilmesi demektir. Terim olarak infak ise, bu harcamanın, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla, O'nun istediği, gösterdiği yerlere harcanması anlamını ifade eder. Kur'an, takva sahiplerinin temel nitelikleri arasında, Allah yolunda infakı zikretmektedir.²⁷¹ İnfakın temel hedefi, ihtiyaç sahiplerini, düşkünleri, yetimleri, kısaca toplumun darda kalmış bireylerini zor durumdan kurtarmaktır. Kuran “Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?”²⁷² âyetiyle ihtiyaç sahiplerine bu desteğin verilmesini emretmektedir.

İnfak, İslam'da insan-servet ilişkisinin temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır: “*Sevdiğiniz mallardan infak etmedikçe, iyiliğe asla ulaşamazsınız.*”²⁷³ “*Ey iman edenler! Hiçbir alış-verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın inkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.*”²⁷⁴ “*Sana, neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Fazla olanı.*”²⁷⁵ Şu âyette de infak edenlerin manevi

²⁶⁹ Orhan Atalay, *Kur'an-ı Kerim'de İnsan-Meta İlişkisi*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Erzurum, 1993, s. 113-114.

²⁷⁰ Furkan, 25/63.

²⁷¹ Bakara, 2/3.

²⁷² Nahl, 16/71.

²⁷³ Âl-i İmran, 3/92.

²⁷⁴ Bakara, 2/254.

²⁷⁵ Bakara, 2/219.

kazançları, harika bir benzetme ile dile getirilmektedir: “*Mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumları, her birinde yüz buğday tanesi bulunan yedi başak bitiren bir tek buğday tanesi gibidir. Allah dilediğine (mükafatı) kat-kat verir. Allah lütufu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”²⁷⁶

Mekke döneminde Müslüman’lar sosyal, psikolojik, ekonomik ve fiziki olarak ağır baskılara maruz kalmışlardı. Özellikle, maddi gücü olmayanlar, korumasız bulunan köleler, yetimler ve fakirler daha ağır şartlar içinde yaşıyorlardı. Hicretten sonra Müslümanların bir devlet düzeni içinde organize olmaları üzerine kısa zamanda hem sosyal hem ekonomik alanda güçlendiler. Hz. Peygamberin sağlığında, "sadaka" kelimesi, "insanın Allah rızasını kazanmak üzere malından ayırıp fakirlere verdiği meblağ" anlamında kullanılıyordu. Bu anlamda sadaka, verenin durumuna göre ya farz olur (zekât) ya vacip olur (fıtır sadakası) veya nafil olur. Daha sonraları farz olan sadaka için "zekât" kelimesinin kullanılması yaygınlaşmıştır. İşte Mekke döneminde gönüllü bağışlar niteliğinde olan sadakanın yanında bu dönemde, ayrıca düzenli bir şekilde ödemek durumunda oldukları zekât yükümlülük haline getirilmiştir: “*Onların mallarından sadaka (zekât) al ki, bununla onları (günahlardan) temizleyesin, onları arındırasın.*”²⁷⁷

Yukarıdaki ayetin işaret ettiği üzere “zekat”, özündeki “temizlik” anlamı ile,

a) Malı, başkalarının hakkını ondan ayırıp sahiplerine vererek manen temizlemek ve iyice helalleştirmek açısından,

b) İnsanın fıtratında bulunan mal hırsı ve cimrilik duygularını törpüleyip terbiye ederek insanın ruhen “tezkiyesini”, yani temizlenip-arınıp yücelmesini sağlaması açısından bu ibadete isim olmuştur. Dolayısıyla nefsin terbiye edip, nefsin isteklerini ve hırslarını gemleyip, manen olgunlaştıran bir ibadettir. Nitekim şu ayette de buna işaret edilmektedir.

“*O çok takva sahibi olan cehennemden uzak tutulur. O ki, malını verir, temizlenir.*”²⁷⁸

Zekât emri doğrudan Hz. Peygamber’e hitap eden bu âyetten başka daha birçok âyette namaz ile birlikte ve müminlere yönelik olarak tekrar edilmektedir. Biz

²⁷⁶ Bakara, 2/262.

²⁷⁷ Tevbe, 9/103.

²⁷⁸ Leyl, 92/17–21.

bu âyetlerden birini örnek olarak zikredeceğiz: “*Namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Resulüne itaat edin.*”²⁷⁹ Bu âyette ve benzerlerinde zekâtın, defalarca namazla birlikte yan yana zikredilmesinin özel bir anlamı vardır. O da şudur: Namaz kişisel bir ibadettir. Doğrudan Allah’a karşı yerine getirilmesi gerekir. Zekât ise toplumsal bir ibadettir. Allah’ın emriyle kullara karşı yerine getirilir. Namaz Allah’ın hakkı olduğu için, bu konuda meydana gelecek eksiklikleri Allah’ın affetmesi söz konusudur. Zekât ise, fakirin, toplumun hakkı olduğu ve bu konuda sergilenecek kusur ve ihmallerin telafisi kul hakkının ödenmesi ile kayıtlı bulunduğu için, durum daha ciddi ve önemlidir. Zekâtın kimlere verileceği ise, “*Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak fakirlere, düşkünlere, zekât görevlilerine, kalpleri Müslümanlığa ısındırılacak kimselere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara, yolda kalmışlara mahsustur.*”²⁸⁰ Şeklinde belirlenmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz âyette sadaka, zekât anlamına kullanılmıştır. Âyetin zikrettiği bu sekiz grup incelendiğinde, zekâtın (dolayısıyla sadakanın) iki ana amacının olduğu görülür: Birincisi, toplum içinde ekonomik dar boğazda kalan, fakirliğin ve çaresizliğin pençesinde kıvranan insanların problemlerine çözüm getirmek, diğeri ise İslâm’ın var oluş amacının gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır.

Kuran ve İslam açısından ‘yoksulluk’ konusunun ne denli önemsendiğini ve ciddi çözümler ortaya konduğunu en güzel gösterecek delillerden birisi de yanlışlık veya mecburiyet sonucu işlenen bir günahın bağışlanması için, *şer’i olarak verilen cezalar* diye tarif edebileceğimiz kefaretlere konusudur. Burada maddi hayatla manevi hayat iç içe girer. İbadetlerin iç boyutu, fertlerin ruhi olgunluğunu sağlarken, dış boyutu da muhtaçlara servet transferini sağlayıp, toplumun maddi refahını gerçekleştirir.²⁸¹

Bu cezalardan birisi zihar kefaretidir. Kur’an-ı Kerim, bir erkeğin karısını boşamak istediği zaman, ona: “Sen bana, annemin sırtı gibisin” demesini cezalandırmak için, şöyle ağır bir kefarete vazetmiştir. “*Kadınlarından zihar ile ayrılmaya kalkıp da sonra dediklerini geri alacak olanların, ikisi ilişkide bulunmadan önce bir köle azad etmeleri gerekir. İşte siz bununla öğütleniyorsunuz.*”

²⁷⁹ Nur, 24/56.

²⁸⁰ Tevbe, 9/60.

²⁸¹ Atalay, *İnsan Meta İlişkisi*, s. 120–123.

Allah her ne yaparsanız haberdardır. Ona gücü yetmeyen de karısıyla ilişkide bulunmadan önce iki ay sırasıyla oruç tutsun; ona da gücü yetmeyen altmış yoksul doyursun. Bunlar, Allah'a ve peygamberine inanasınız diyedir ve bunlar Allah'ın çizdiği sınırlardır. Kafirler için ise acı bir azap vardır.”²⁸²

İkincisi, insanın geçerli mazereti olmadan, ramazan orucunu bozması durumunda gereken oruç bozma kefaretidir. Bu konuda şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler, oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de korunasınız diye farz kılındı. Sayılı günler... İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, diğer günlerden sayısınca tutar. Ona dayanamayanlar üzerine de bir yoksulu doyuracak fidye vermek gerekir. Her kim de hayrına fidyeyi artırırsa hakkında daha hayırlıdır. Yine de oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır; eğer bilerseniz.”²⁸³*

Üçüncüsü, hacc ve umre ibadeti sırasında ihramlı iken işlenen suçların kefaretidir. Bu da şöyle ifade edilir: *“Ey iman edenler, sizler ihramda iken av hayvanını öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse Kabe'ye varacak bir kurbanlık olmak üzere öldürdüğü hayvanın dengi bir ceza vardır ki, ya o nispette fakirleri doyurmak, yahut onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki bu şekilde yaptığının vebalini tatsın. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bir daha yaparsa Allah onun intikamını alacak. Allah, azizdir, intikamı vardır.”²⁸⁴* Bu konuda, kefaret vermek zorunda olan birisi, dilerse üç gün oruç tutar veya altı fakire üç ay (takriben 10 kg) buğday verir ya da asgarisi bir koyun olmak üzere, kurban keser.²⁸⁵

Dördüncü bir çeşit de yemini bozmanın kefaretidir: *“Allah, bile-bile kendinizi bağladığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti çoluk-çocuğunuza yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri doyurmak yahut giydirmek veya bir köle azad etmektir. Bunlara gücü yetmeyen üç gün oruç tutar. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti bu!...”²⁸⁶* ayeti de bunu anlatmaktadır.

Yoksula yardım için her fırsatı değerlendiren Kur'an'ın benzeri tavsiyelerinden biri de şöyledir: *“Miras taksimi yapılırken uzak akraba, yetimler ve yoksullar da orada hazır bulunuyorlarsa, hem onlara ondan bir miktar verin, hem de*

²⁸² Mücadele, 58/3-4.

²⁸³ Bakara, 2/183-184.

²⁸⁴ Maide, 5/95.

²⁸⁵ Orhan Atalay, *İnsan-Meta İlişkisi*, s. 122.

²⁸⁶ Maide, 5/89.

gönül alıcı sözler söyleyin.”²⁸⁷

Aynı sebepten dolayı, bir taraftan dini kusurları giderebilmek için, insanları, kefaretlar yoluyla yoksullara yardıma sevk ederken, bir taraftan da normalde izin vermediği bazı davranışlara, fakire yardım gibi olumlu bir konuda olmak ve bazen öncesinde sadaka vermek şartı ile izin verir. Mesela bir topluluk içinde, diğer insanları şüphelendirecek ve rahatsız edecek tarzda iki-üç insanın kendi arasında fısıltı ile konuşmaları İslami ahlak açısından hoş görülmediği halde, bu şartlarla ona izin verilmiştir. Buna işareten *“Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi veya iyilik yapmayı veya insanların arasını düzeltmeyi isteyenler hariç. Ve her kim bunu Allah’ın rızasını arayarak yaparsa, yarın Biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”²⁸⁸* buyrulmuş ve müminlere şu uyarı yapılmıştır: *“Ey iman edenler, peygambere gizli bir şey danışacağınız zaman, fısıltınızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için hem bir hayır hem de daha ziyade temizliktir. Fakat gücünüz yetmezse, şüphe yok ki, Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Yoksa fısıltınızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu? Mademki, yapmadınız, Allah da size tövbe lütfetti, artık namaza devam edin, zekâtı verin ve Allah’a ve peygamberine itaat edin. Allah her ne yaparsanız haberdardır.”²⁸⁹* Bu son ayetlerin hükmü farziyet açısından belki nesh edilmiştir, ama müstehab olarak tavsiye oluşu devam etmektedir.²⁹⁰

Sosyal yardımlaşmada asıl görevin zenginlere düştüğü açıkça görülmektedir. Yanlış tavırlara binaen, bir takım zenginler ve zenginlikler hakkında olumsuz ifadelere bakarak, mal ve zenginliğin mutlak olarak kötülendiği sanılmamalıdır. Dinimizde toplumun maddi refah durumuna katkıda bulunacak, umumun faydasına sarf edilecek, insanı dilencilik zilletinden ve fakirlik belasından koruyacak, yoksulları ve öksüzleri gözetecek, olan mal, bir gıpta konusu addedilmiş, dolayısıyla teşvik edilmiştir.²⁹¹ Allah Teala, *“Bir yanda hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle, diğer yanda tarafımızdan güzel bir rızık verdiğimiz, ondan gizli, açık olarak*

²⁸⁷ Nisa, 4/8.

²⁸⁸ Nisa, 4/114.

²⁸⁹ Mücadele, 58/12–13.

²⁹⁰ Lütfullah Cebeci, *Yoksulluk, “Kuran ve Yoksulluk”*, Deniz Feneri Yayınları, 1. bs., İstanbul, 2003, c. II, s. 301.

²⁹¹ Orhan Atalay, *İnsan-Meta İlişkisi*, s. 71.

*harcayan hür bir insan. Bunlar hiç eşit olur mu?”*²⁹² Derken, Hz. Peygamber (s.a.v.) de *“Yalnızca iki şey gıpta edilmeye değerdir. Biri; Allah’ın kendine vermiş olduğu Kur’an ile gece gündüz amel eden adam; diğeri de Allah’ın kendisine vermiş olduğu “malı” gece- gündüz infak eden adamdır”* buyurmuştur.²⁹³

Kuran’ın yardımlaşma prensiplerine uymayan, Allah’a ve ahirete inanmadığı için şeytanın empoze ettiği korkulara kapılıp, mal hırsı ile dolan, dolayısıyla aç doyurmayan, yoksula yardım etmeyen, muhtaca vermeyen kötü zenginler için sembol kişi anlatılır: Karun... “Ahiret yurdunu” aramaya yönelik olmayan böylesi zenginlik, gerek Kuran’da gerekse hadislerde yerilir. Çünkü bu zihniyet, nimetin kaynağını inkar etmek, kendisinin sahip olduğu varlığın asıl maliki olduğuna inanmak gibi bir sapmaya götürür. Böylece mal o tür zihniyetin elinde, topluma tahakküm ve onu sömürme gibi olumsuzluklara alet edilir. Nitekim münafıklar, taraftarlarına *“Allah’ın Rasulünün yanındakilere nafaka vermeyin ki dağılsınlar! diyorlardı. “Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır, fakat münafıklar anlamazlar.”*²⁹⁴ İşte Karun, Allah’ın, geçmiş asırlar içinde, kuvvetçe ondan daha güçlü, mal ve taraftarca daha çok, nice kimseleri helak etmiş olduğunu unutup, *“(Bu mal) bana ilmin sayesinde verildi.”*²⁹⁵ diyerek, bu malda yoksulun-fakirin hiçbir hakkı olmadığını ileri sürerken bu zihniyeti temsil ediyor.

Allah Teala, Karun gibi helal-haram yolla, altın-gümüş yığıp, malın hakkını vermeme konusunda bizi şöyle uyarıyor: *“Ey iman edenler, haberiniz olsun ki, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altını ve gümüşü hazineye tıkıp da onu Allah yolunda harcamayanları, acı bir azap ile müjdele! O gün ki, bunların üzeri cehennem ateşinden kızdırılacak ve kendilerinin alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak ve: “İşte bu, sizin kendiniz için derip tıktıklarınız; haydi, tadın bakalım derip tıktıklarınızı!” denilecek.”*²⁹⁶

İslam, toplumu maddi açıdan birbirine yakın duruma getirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için de bir takım tedbirler geliştirmiştir. Bunların başında malı ve ruhu temizleyen zekât gelir. Ayrıca adına kefarete denilen cezalar da hep

²⁹² Nahl, 16/75.

²⁹³ Buhari, tevhid, 45.

²⁹⁴ Münafıkün, 63/7.

²⁹⁵ Bkz. Kasas, 28/78.

²⁹⁶ Tevbe, 9/34–35.

yoksulu gözeterek zenginden fakire doğru servet transferini sağlamıştır. Toplumda sosyal yardımlaşmanın gerçekleşmesi, toplumda zenginlerin var olması ile mümkündür. İslamın tasvip etmediği zenginlik malı biriktirip yığan, yoksula yedirmeyenlerin zenginliğidir. Bunun aksine İslam, zengin olup da malını infak eden kişileri gıpta edilmeye değer olarak görmektedir.

3.3. RIZIK, EMEK VE TEVEKKÜL İLİŞKİSİ

Çalışma, insanın en temel eylemlerinden ve insan olarak var olmanın şartlarından biridir. Hayatın tüm alanlarında insanın muvaffak olduğu başarılar, onun çalışan bir varlık olmasına dayanır. Çalışmayanın insanlar arasında değeri de olmaz.

Çalışma bir zorunluluktur, çünkü bu kâinatı yaratan Allah (c.c.), insanı da yaratarak dünyamıza koymuştur. İnsan hayatı için gerekli olan her şey dünyamızda onun istifadesine sunulmuştur. Ama dünyaya, insanın hiç bir şey yapmaksızın kendiliğinden hayatta kalmasını sağlamak gibi bir görev verilmemiştir. Hayat için gerekli şeyleri bulup kullanması insana bırakılmıştır. Aksi takdirde hayatta kalması söz konusu olamaz. Bunun için insan, yeme içme, barınma ve korunma gibi faaliyetler yapmak zorundadır.

İnsan, hem kendine, hem de çevresine karşı görev ve sorumlulukları olan bir varlıktır. En başta varlığı kendisine, Allah tarafından emanet olarak verilmiş ve varlığını koruması istenmiştir. Bu emaneti korumak onun temel görevlerindendir. Hiç kimse bu emanete ihanet edemez, onda dilediği gibi tasarrufta bulunamaz ve onu yok etmek için çalışamaz. Yeme-içmeyi, barınma ve korunmayı terk ederek onu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakması caiz değildir. İnsanın kendi hayatını devam ettirmesi dinen ona yüklenmiş bir görevdir. Allah onun bu görevini tarihin belli safhalarında vahiy yoluyla hatırlatmıştır

Çalışma insan için şahsî olduğu kadar toplumsal bir görevdir de. İnsan bu dünyada tek başına yaşayan bir varlık değildir. O, toplum içinde yaşar ve diğer insanlarla çeşitli ilişkileri vardır. O, duruma göre ya bir ana-baba, ya bir evlat veya bir akraba, bir komşu, bir arkadaştır. İnsan çevresine karşı ilgisiz kalacak bir makine değildir. İnsan, insan olmanın verdiği sorumlulukla sadece kendi yakınları için değil mevcut ve gelecek tüm insanlık için çalışmalıdır. Bu açıdan bakılacak olursa onun diktiği bir ağaç, ektiği bir ekin, dokuduğu bir kumaş, yaptığı bir ayakkabı, icat ettiği

bir alet, ürettiği bir teknik, sadece kendisi veya yakın çevresi için yapılmış çalışmanın eseri değildir. Bunlar diğer insanlara da ulaştırılır, onların da istifadesine sunulur. Örneğin, telefonu icat ederek haberleşmeyi kolaylaştıran, ampülü icat edip elektriği ışığa döndürerek gecemizi gündüze çeviren kimseler, bunları sadece kendileri için yapmamışlardır. Bütün insanlık bunlardan yararlanmaktadır.

İslâm'ın temel kaynaklarında çalışma hakkında neler söylenmektedir? Öncelikle şu belirtilmelidir ki, Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.), fitrata ters bir şey söylemez. Yani Allah (c.c.) tekvînî emir açısından insanı çalışmak zorunda yaratmıştır. O, yüce kitabında, insanın aklen ve hissî kavrayacağı çalışmak zorunda olduğu gerçeğini yer-yer hatırlatmış, hatta teklîfî emirle çalışmayı insana bir vazife olarak yüklemiştir.

Allah'ın (c.c.) iki çeşit kanunu vardır. Bunlardan biri, kâinatta cereyan eden ve fizik, kimya, astronomi, astrofizik, biyoloji ve tıp gibi değişik ilimlerin esaslarını teşkil eden kanunlardır. Buna “kâinat kitabı” da diyebiliriz. Bu kitap bir bakıma sessizdir, İkincisi; nebiler vasıtasıyla Allah'ın bize gönderdiği kanunlardır ki, bizde ‘Kuran’dır. İşte bu iki kitabın da bilinmesi ve hükümlerine riayet edilmesi şarttır. Ekseriyet itibarıyla, kâinat kitabını okuyup değerlendirmenin mükâfatı dünyada verile gelmiştir. Kuran’a uymanın mükâfatı da ahirette. Müminler, Kurân'ın sadece ibadet ve taata müteallik meselelerine uyuyorlarsa, mükâfatsız kalmayacaklar ama bu, ahirette olacaktır. Başkaları kâinat kitabını okuyor ve onun kanunlarına riayet ediyorsa onun mükâfatı da dünyada verilecektir. Hem dünya hem ukbâ muvaffakiyetlerine gelince; bu da her iki kitabı aynı seviyede okuyup anlamaya bağlıdır. Aslında bu iki kitap, bir hakikatin iki yüzünden ibarettir. Her ikisinde de aynı el ve aynı kudret vardır.

Allah (c.c.) Kuran’da bazen hatırlatma bazen de emirlerle fitrat kitabında yazdığını insanoğluna bildirmektedir. Nitekim Yüce Allah, insanın ancak çalışmasının karşılığını alacağını²⁹⁷ geceyi dinlenme, gündüzü de çalışma vakti kıldığını;²⁹⁸ belirtmektedir.

²⁹⁷ Necm, 53/40.

²⁹⁸ Nebe, 78/9–11.

“Allah yeryüzünü sizin emrinize vermiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın ve rızık olmak üzere verdiği şeyleri elde ederek istifade edin”²⁹⁹ “Namaz kılınca yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütuf olarak verdiği şeyleri elde etmek için çalışın”³⁰⁰ âyetleri ile çalışmaya teşvik etmiştir.

Kuran ve Sünnette çalışmadan bahseden nasslar genelde rızık eksenli bir çalışma üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, sanki dar bir alanda çalışma tavsiye ediliyor da, diğer alanlardaki çalışmalar ihmal ediliyor anlamına gelmemelidir. Hâlbuki çalışmanın sadece kişisel rızık eksenini ile sınırlı olmadığı Kur’an-ı Kerim’in pek çok yerinde vurgulanmaktadır. Örneğin, “Sizi yeryüzünde yaratıp, orayı imar etmenizi dileyen Allah’tır.”³⁰¹ Âyeti ile insandan yeryüzünün imarı istenmektedir. Âyette geçen “isti’mar” kelimesine tefsirciler tarafından iki anlam yüklenmiştir. Bunlardan birincisi, “Allah sizi, yeryüzünü imar ediciler yaptı”, ikincisi de, “Allah sizi yeryüzünü imarla vazifeli kıldı” şeklindedir. Birinci tefsir şekli tekvînî emri ifade eder, ikincisi ise teklîfî emri. İslâm uleması yukarıda zikrettiğimiz âyete dayanarak, meskenlerin yapılması, su kanallarının açılması, ağaçlandırma çalışmaları gibi imar işlerinin topluma farz olduğunu söylemişlerdir.³⁰²

Zikrettiğimiz âyetlerde görüleceği üzere Kurân’ın değer atfettiği çalışmanın iki temel noktası vardır. Bunlardan birincisi, insan hayatının devamını sağlayacak olan temel ihtiyaç maddelerinin temini, yani rızık istihsaline yönelik çalışmadır. İkincisi ise, hayatı kolaylaştıran, yaşamayı rahat hale getiren altyapıyı sağlamak için çalışmadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de bu iki noktada çalışmayı hem teşvik etmiş, hem de sahabeden bazılarını bizzat nasıl çalışılacağını öğretmiştir.

Hiz. Peygamber’in hadislerinde rızık teminine yönelik çalışma son derece yüceltilmiştir:

“Öyle günahlar vardır ki, onları ne namaz, ne oruç, ne de hac affettirir, onları ancak geçim temini için yapılan çalışma siler, götürür.”³⁰³

²⁹⁹ Mülk, 67/15.

³⁰⁰ Cuma, 62/10.

³⁰¹ Hud, 11/61.

³⁰² İbn’l-Cevzi, *Zadü’l-Mesir*, Beyrut, 1984, c. IV, s. 133; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Hayyan, *el-Bahru’l-Muhit*, Beyrut, 1992, c. VI, s. 175.

³⁰³ Ebu’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Ahsenü’t-Tekâsîm*, Beyrut, 1994, s. 157.

*“Çalışmaktan elleri nasır bağlayan ve yorgun olarak uyuyan kimse mağfur olur”, “Âdemoğlundan hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah’ın nebisi Hz. Davud da elinin emeğini yedi”*³⁰⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.) Sa’d b. Muaz’la karşılaşmış tokalaşmış, ellerinin nasırlı olduğunu görünce sebebini sormuş, o da, ailem için çalışmaktan böyle oldu deyince, Efendimiz, “İşte Allah’ın sevdiği eller” buyurmuştur.

*“Helal rızık temini için çalışma Allah yolunda cihad etmek gibidir”*³⁰⁵

Başka bir hadise de şudur: Kays b. Ebu Gareze ticaret yapan bir insandır. Medine’den bazıları Kays ve adamlarını ‘simsar’ olarak nitelemektedirler. Bu ifadede biraz kınama vardır. Bu şekildeki niteleme onların ticaret şevkini kırmaktadır. Peygamber Efendimiz ise ‘tüccar’ olarak nitelemiştir ki, bu şekildeki niteleme onlar için bir teşvik olmuştur.³⁰⁶

Hz. Muhammed (s.a.v.), hem bizzat çalışarak örnek olmuş, hem de bazı sahabilere nasıl çalışılacağını öğretmiştir. Bir defasında kendisinden bir şey dilenen fakir bir adama, dilenmenin kötülüğünü söyledikten sonra “Evinde bir şey yok mu?” diye sormuş, o da bir kap ile bir örtüden başka bir şey olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) onları getirmesini istemiş, adam da gidip getirmiştir. Hz. Peygamber, yanındaki sahabeye onları açık artırma ile iki dirheme satmış ve parayı adama vererek bir dirhemle ailesi için yiyecek, kalan bir dirhemle de bir ip ve balta alıp getirmesini tembih etmiştir. Adam iple baltayı getirince gidip ormandan odun toplamasını ve pazarda satmasını öğütlemiş ve kendisine on beş gün mühlet vermiştir. On beş gün sonra adamın on dirhem kazanarak geri döndüğü görülmüştür.³⁰⁷

Konuyla ilgili Kur’ân âyetlerinde ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerinde dikkat çeken bir diğer yön de, çalışmada dünya ahiret dengesinin kurulmasıdır. *“Allah’ın sana verdiği şeylerle ahiret yurdunu kazanmaya çalış. Dünyadan da nasibini unutma”*³⁰⁸ âyeti ile Allah bu dengeyi ortaya koymuştur. Hz. Peygamber

³⁰⁴ Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseynb. Ali b. Mûsâ, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Tah.: Muhammed Abdulkadir Atâ, Mekke, 1414/1994, İcare, 15.

³⁰⁵ Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, c. IV, s. 6.

³⁰⁶ *Ebu Davud*, Büyu, 1; *Tirmizi*, Büyu, 4.

³⁰⁷ *Ebu Davud*, Zekât, 26; *İbn Mâce*, Ticârât, 25.

³⁰⁸ Kasas, 28/77.

(s.a.v.) de, “Sizin en iyiniz kimdir biliyor musunuz? Dünyası için ahiretini, ahireti için de dünyasını terk etmeyendir. Çünkü böyle bir kimse her ikisini de kazanır, başkasına muhtaç olmaz”³⁰⁹ hadisiyle çalışmada bu dengeyi kurmayı tavsiye etmiştir. İslâm’ın temel kaynaklarında, çalışmayı terk ederek başkasından gelecek ‘bir lokma bir hırka ile yaşama’ diye adlandırılan hayat tarzını salık veren herhangi bir metin yoktur. Aksine daha önce de anlattığımız gibi temel İslâmî kaynaklar çalışmayı, hem de nitelikli çalışmayı öğütlemektedir. Hatta Peygamber Efendimizin (s.a.v.) “İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır”³¹⁰ hadisi bunu vurgular. Bu hadis, toplam kalite yönetimiyle ilgilenen uzmanların dikkatini çekmiştir. Toplam kalite, üretimde kalitenin artarak devam etmesi demektir. Bu söz de, sayısal anlamda olmasa bile verimlilik açısından her günü bir öncekinden daha iyi geçirmeyi öğütlemekle Peygamberimizin (s.a.v.) Müslümanlara çizdiği hedefi göstermektedir.

Geldiğimiz bu noktada tevekkül anlayışına da temas etmek yerinde olacaktır. Tevekkül ile çalışma arasındaki bağı anlamak, Müslüman dünyada zaman-zaman problem haline gelmiştir. Tevekkül, sebepleri yerine getirdikten sonra neticeleri Allah’tan beklemek, bu hususta Allah’a tam güven duymak anlamına geldiği halde, Müslüman toplumlar içinde tevekkülün sebepleri terk etmek olduğu ve çalışmanın da tevekküle aykırı olduğu söylemini benimseyen kesimler olagelmıştır. Bunlar tevekkülü, “Allah’a itimat ederek sebepleri yerine getirmekten kat-ı nazar etmektir” şeklinde tanımlayarak, insanı Allah’tan alıkoyan meşguliyetlerden uzaklaştırdığı, Allah’a bağlanmayı ve güvenmeyi sağladığı, mal fitnesi ve hesabından koruduğu için tevekkülün tercih edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.³¹¹ Bu düşüncüyü destekleyen dini nasslar da yok değildir. Nitekim onlar bu düşüncelerine;

*“Rabbimiz şöyle buyuruyor: Ey âdemoğlu! Vaktini bana ibadete ayır ki kalbini zenginlikle, elini rızık ile doldurayım. Ey âdemoğlu! Benden uzaklaşma, yoksa kalbini fakirlikle, elini de meşguliyetle doldururum.”*³¹² *“Kim diğer meşguliyetlerini bırakır da Allah’a ibadete yönelirse Allah da ummadığı yerden bütün ihtiyaçlarını ve rızıkını karşılar. Kim de dünyaya yönelirse Allah da onu*

³⁰⁹ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. I, s. 393.

³¹⁰ İbn Acîbe, *İkazu’l-Himem Şerhu Metni’l-Hikem*, s. 127.

³¹¹ Ebu Kasım Abdülkerim b. Havâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed Niysâbü’rî, el-Kuşeyrî, Tah.: Mârûf Züreyk-Ali Abdülhamit Baltacı, *er-Risaletü’l-Kuşeyriyye*, Beyrut, 1991, s. 164.

³¹² Tirmizi, Kıyame, 30; İbn Mace, Zühhd, 2.

dünyaya vekil kılar” hadislerini de delil gösterirler. Ancak böyle bir tevekkül anlayışı, toplumda kendini sadece ibadete vermiş ve zühd hayatını tercih etmiş olan az sayıda özel kimselere (ehâss-ı havâs) mahsus olabilir, halkın geneli için değil. Çalışma olmazsa toplum hayatı inkıtaa uğrar.

Biz toplumun geneli için diyoruz ki, tevekkül sebepleri terk etmek değil, aksine onlara sarılmaktır. Sebeplerine başvurduktan sonra işlerin sonuçlarıyla ilgili olarak kalbin Allah’a itimat etmesidir. “Ya Rasulallah, Devemi bağlayıp mı tevekkül edeyim, yoksa salıverip mi tevekkül edeyim?” diye soran arabiye Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in “*Deveni bağla sonra tevekkül et*” şeklindeki cevabı³¹³ bu konudaki tartışmayı açık bir sonuca bağlayacak niteliktedir.

Bunu çok iyi kavramış olan Hz. Ömer, hiç çalışmaksızın Medine sokaklarında oturan, başkasından bir şeyler bekleyerek karnını doyuran ve kendilerini mütevekkil olarak adlandıran Yemenlileri “Siz mütevekkil değil müteekkilsiniz (hazır yiyiciler), mütevekkil, tohumu toprağa atandır” diyerek kovmuştur.³¹⁴ Bunlardan anlaşılıyor ki tevekkül ile çalışma arasında bir zıtlık yoktur.

Tevekkülün sebepleri terk etmek olduğu düşüncesine delil gösterilen, fakat yanlış anlaşılan bir hadis-i şerifin izahına da yer vermek isabetli olacaktır. Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), “Siz eğer gerçekten tevekkül etmiş olsaydınız, kuşlar gibi beslenirdiniz. Kuşlar sabahleyin kursakları boş olarak yuvalarından çıkarlar, dolu olarak yuvalarına dönerler.”³¹⁵ buyurmuştur. Bu hadis ilk bakışta tevekkülün anlamının hiç bir şey yapmaksızın Allah’tan bir şeyler beklemek olduğunu ifade ediyor görünümündedir. Ama cümlelere dikkat edilirse, kuşların yuvalarından çıkarak yiyecek aradıklarını ve elde ettiklerini vurgulamaktadır. Yuvada oturup yiyecek beklediklerini değil. Dolayısıyla gerçek anlamda tevekkülün; üzerine düşen vazifeyi yaptıktan sonra, neticeyi Allah’tan beklemek olduğunu vurgulamaktadır. Bu hadis, tevekkül ile tembellik arasındaki farkı da bariz bir biçimde ortaya koymaktadır.

³¹³ Tirmizi, Kıyame, 60.

³¹⁴ İbn Ebi’-d-Dünya, *Kitabu’t-Tevekkül*, Beyrut, Trs., s. 1; Ahmet Naim, *İslâm Ahlâkının Esasları*, s. 70.

³¹⁵ Tirmizî, Zühd, 33; *İbn Mâce*, Zühd, 14.

Kurtubî, “Azık edinin, azıkların en hayırlısı takvadır”³¹⁶ âyetinin bu konuda bir uyarı olduğunu ifade etmektedir. O, bu konuda Buhârî’nin İbn Ömer’den rivayet ettiği³¹⁷ şu hadisi de âyetin sebebi nüzulü arasında gösterir: “Yanlarına hiçbir yiyecek almadan haccetmek üzere Mekke’ye gelen Yemenliler, orada insanlardan dilenerek karınlarını doyuruyorlar, sonra da kendilerini mütevekkil kimseler olarak adlandırıyorlardı. Bu âyet nazil olarak yolculukta azık almak gerektiği noktasında uyarıda bulundu.”³¹⁸ Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, “azıkların en hayırlısı takvadır” âyeti, kişinin başkasından istemeyip, kendi kazancıyla yetinmesini takva olarak nitelemektedir.

Kesp ile tevekkül arasında bir zıtlık görmeyen ulema şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Bir kimse hem kesp yapabilir hem de tevekkül. Çünkü tevekkül Allah’a güvenerek ve dayanarak her şeyin Allah’tan olduğuna inanmaktır ve yeri kalptir. Sebeplere riayet etmenin yeri ise azalardır. Dolayısıyla kalbe ait bir şey ile uzuvlara ait bir şeyin aynı insanda içtimaı mümkündür”³¹⁹. Bununla birlikte meseleyi şu şekilde izah etmek de mümkündür: Sonuçları Allah’tan beklemek kadar, sebeplere riayet etmek de Allah’ın bizden talebidir. Dolayısıyla bu iki talebin birbiriyle çatışması düşünülemez. Aksine bu iki kanunun uyumu zorunludur ve insan bu iki kanuna uyduğu takdirde dünya ve ahirette başarılı olur.

Rızık ve çalışma ilişkisinde gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus da şudur. Kuranın âyetleri ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) uygulamaları rızık temini için çalışmanın gerekliliğini açıkça ortaya koymakla birlikte ne kadar çalışılırsa rızık o kadar az veya çok verileceği gibi matematiksel bir sonuç yoktur. Kişi emek verir ve tevekkül ederek sonucunu Allah’tan bekler. Dilediğine ne kadar vereceğine yaratıcı karar verir. Yaratıcının bu konudaki dileği insanlara bir ibret ve imtihan sebebidir. Bu noktada aşağıdaki âyetleri incelememiz yerinde olacaktır.

*“Allah’ın, rızık dilediğine bol verdiğini ve (dilediğine) kıstığını görmediler mi? Bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır.”*³²⁰

³¹⁶ Bakara, 2/197.

³¹⁷ Buhârî, Hac, 6.

³¹⁸ Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. II, s. 411.

³¹⁹ Bacûrî, *Şerhu Cevhereti’tevhid*, s. 442–446; Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 163.

³²⁰ Rum, 30/37.

“Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriği çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın.”³²¹

“Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya’yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. “Meryem, Bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”³²²

“Allah rızık dilediğine bol verir, (dilediğine de) kısar. Onlar ise dünya hayatı ile sevinmektedirler. Halbuki dünya hayatı, ahiretin yanında çok az bir yararlanmadan ibarettir.”³²³

“Ey Muhammed, de ki: “Şüphesiz, Rabbim rızık dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Fakat insanların çoğu bilmezler.”³²⁴

Kur’ân ve Sünnet, üretimi hedefleyen çalışmaya bir değer atfetmekte ve onu yüceltmektedir. Yani İslâm dininin temel kaynaklarında, ister hayatın devamını sağlayacak temel ihtiyaç maddelerinin üretimine, isterse hayatın zevkli ve kolay yaşanmasını sağlayacak altyapıyı kurmaya yönelik olan çalışmalara bir değer atfedildiği açık bir biçimde görülmektedir.³²⁵ Durum böyle olmasına rağmen Müslüman dünyanın buna paralel bir görünüm sergilemediği de bir gerçektir. Bu hâl, zihniyetimizi oluşturan temel kaynaklara yüklenilen anlamlarla alakalı olsa gerektir. Zihniyetin inşasında bunların yeniden değerlendirilmesini gerekli görüyoruz.

³²¹ Al-i İmran, 3/27.

³²² Al-i İmran, 3/37.

³²³ Ra’d, 13/26.

³²⁴ Sebe, 34/36.

³²⁵ Bkz. İbn’l-Cevzi, *Zadü’l-Mesir*, Beyrut, 1984, c. IV, s. 133; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Hayyan, *el-Bahru’l-Muhit*, Beyrut, 1992, c. VI, s. 175.

SONUÇ

İnsan, varlığının devamını Allah'ın kendisine verdiği rızka borçludur. Dolayısıyla rızık bilinci, yaratıcı ve şükür bilinci ile sıkı bir ilişki içindedir. Yaşamın bütün boyutlarında insanoğlunu ilgilendiren bu kavram üzerinde çalışmak oldukça önemlidir.

Rızık kavramı nasip, hisse, yenilen, içilen, giyilen, kendisinden faydalanılan şey, barınılacak yer, mesken gibi anlamlara gelir. Arap dil bilimcileri rızık kelimesinin atâ ihsan, pay, şükür, yağmur ve yiyecek manasın da kullanıldığını tespit etmişlerdir. Hususi ve dar manasıyla, insan bedeninin gücünü ve dolayısıyla hayatın devamını sağlayan gıdalara rızık adı verilir. Geniş anlamda ise, Allah'ın insana verdiği, yararlansın veya yararlanmasın insanın elinde bulundurduğu mal ve mülktür. İktisadi anlamda da insan hayatının devamı için kullanılan, hatta insan elde etsin veya etmesin evrende potansiyel olarak bulunan, insanlığın istifadesine sunulabilecek mal ve kaynakların tamamına rızık adı verilebilir. Bu anlamda rızık iktisadi hayatın objesi olmakta ve iktisat ilmindeki kaynak teriminin ilahi boyutunu da içeren bir karşılığı olarak kullanılmış olmaktadır. Rızık kavramı Kuranı Kerimde, yenilen şeyler, yağmur, nasip- hisse, maddi-manevi nimetler, dünyevî- uhrevî ihsanlar anlamında kullanılmıştır.

Rızıkı yaratan ve tabiattaki dağılımını yapan Allah'tır. Yaratıcı tabiattaki dağılımı bir takım kurallara bağlamıştır. Sebep ve sonuç zinciri içerisinde cereyan eden bu sisteme ekolojik denge denmektedir. Ekolojik dengenin bozuluyor olmasının nedeni, insanın havayı, toprağı ve suyu sömürmeye çalışmasıdır. Seküler aklın insanlığa dayattığı bu davranış biçiminden acilen vazgeçilmelidir. Ekolojik terörü engelleyebilmek ancak İslam'ın sunduğu davranış ahlakı ile mümkündür.

İnsan hayatının devam etmesi, yeme, içme, giyinme ve mesken edinmeye bağlıdır. Allah'a iman ve kulluk görevlerinin yerine getirilmesi de ancak bu ihtiyaçların yerine getirilmesiyle mümkün olur. İnsan ihtiyaçlarının karşılanması ise iktisadi bir hayatı gerektirmektedir. İktisadi hayat, geri plandaki bir takım karışık muamelelere rağmen, fiyatların artış ve düşüşlerinden ibarettir. Modern dünyada fiyatları belirleyen insanî unsurları daha etkin olarak hissetmekteyiz. Örneğin, önceki

zamanlarda bir ürüne karşı toplu protesto veya toplu yönlendirme mümkün değil iken bugün medya aracılığı ile insanlar organize olabilmektedir. Böylece söz konusu ürünlerin fiyatları direkt olarak etkilenmektedir. Önceleri kuraklık nedeniyle tamamen Allah'ın iradesi ile gerçekleşen fiyat artışları günümüzde güçlü devletlerin ellerindeki ürünü satmak amacıyla diğer devletlere o ürünün üretimini engellemeleri ile bir nevi kuraklık varmış gibi sonuç doğurmaktadır. İnsanın kendi iradesi ile gerçekleştirdiği bu eylemlerin sebebini Allah olarak göstermek bizi yanlış çıkarımlara götürecektir. Dolaylı olarak insanın iradesinin anlamsız olduğu söylenmiş olacaktır. Elbette kişinin arzu ve isteklerinin yaratıcısı Allah'tır. Ancak bu arzu ve istekleri O'nun emirleri doğrultusunda yönlendirecek olan insandır.

Rızkın bazı şartlarla artıp eksilebileceği ayet ve hadislerle sabittir. Ancak Allah'ın tüm canlılara vermeyi vaad ettiği rızık bu kapsamın dışındadır. Yaratıcının garanti verdiği bu rızık türünde artma ve eksilme olmaz. Kader sözlükte ölçü anlamına gelmektedir. Allah canlılara vereceği rızkı bir ölçüye göre belirlemiştir. Kaderi toplumda yaygın olarak anlaşıldığı şekliyle 'alın yazısı' anlamında ele alıp insanın sorumluluğunu boşa çıkarmak İslam düşüncesiyle bağdaşmamaktadır.

Kişinin kendisinden faydalanmış olduğu rızka yaratılmış olması yönüyle haramlık taalluk etmez. Rızkın haram olmasına sebep olan şey, o rızkı elde etmede tutulan yoldur. Rızkın lügat anlamının temelinde, haz, nasip ve pay gibi manalar vardır. Bu durumda insan haram rızıktan yararlanınca bu, bir haz, nasip ve pay olmaktadır. Eğer haram insan için rızık kabul edilmezse ona ikinci bir rızık ismi aranması gerekirdi ki, bu da mümkün değildir. Haramın rızık sayılmaması durumunda insan dışındaki canlıların rızıklarını izah etmek de oldukça güçleşmektedir. Çünkü helal ve haram olma keyfiyeti insan için geçerlidir.

İnsanların maddi imkânları birbirinin aynı değildir. Bu sayede kişilerin birbirlerinin işlerini yapmaları sosyal yaşamı kolaylaştırır. Allah, fakir olanlara sabrın, zengin olanlara infakın sonucunda cennet kapılarını va'd etmiştir. İslam, sabır ve şükür ile psikolojik direnç noktaları oluşturmuştur. Böylece toplumsal çözümleri engellemiştir. Toplumdaki zengin-fakir ayrımının minumuma indirilmesi yardımlaşma ile mümkündür. Rızıkların toplumda adaletli bir şekilde dağılması, sosyal hayatta yüz-yüze gelinen temel problemlere sağlıklı çözümler aramaya büyük katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLHAMÎT**, İrfan, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akâid Esasları*, (Terc.: M. Saim Yeprem), Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.
- AKKAD**, Mahmud Abbas, *Kuran Felsefesi*, (Terc.: Ahmet Demirci), Nur Yayınları, Ankara, 1975.
- AKBULUT**, Ahmet, *Allah'ın Takdiri ve Kulun Tedbiri*, A.Ü.İ.F.D., Sayı 33, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1992.
- Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.
- ALTUNTAŞ**, Halil, *Çalışma Dünyasına İslami Bir Bakış*, Diyanet Aylık Dergi, 124, D.İ.B.Y., Ankara, 2001.
- ALÛSÎ**, Şehâbuddîn Mahmûd; *Rûhu'l Meânî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, trs.
- ASLAN**, Abdülgaıffar, *Kuran Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003.
- ATALAY**, Orhan, *Kur'an-ı Kerim'de İnsan-Meta İlişkisi*, Y.Lisans tezi, Erzurum, 1993.
- ATAY**, Hüseyin; *İslâmın İnanç Esasları*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1992.
- Hüseyin Atay, *Kuran ve Hadiste İman Esasları*, D.İ.B.Yayınları, Ankara, 1959.
- AYDIN**, Ali Arslan, *İslam İnançları Tevhid ve İlmi Kelam*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1984.
- BAĞDÂDÎ**, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir; *Usûlu'd-din*, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiye, 3. bs., Beyrut, 1981.
- Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Terc.: Ethem Ruhi Fııııııı), Kalem Yayınevi, İstanbul, 1979.
- BAKILLÂNÎ**, Kadı Ebû Bekr; *Kitabu't-Temhîd*, (Tah.: İmaduddin Ahmed Haydar), Muessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, 1. bs., Beyrut, 1987.

BESYÛNÎ, Hamid Ahmed Tahir, *Esmâ'ul-Hüsna*, (Terc.: Mehmet Ali Kara, Hanifi Akın, Muhittin Korkmaz), Polen Yayınları, İstanbul, 2007.

BEYÂZÎ, Kemaleddin, *İşârâtü'l-merâm min İbârâti'l-İmam*, Kahire, 1949.

BEYDÂVÎ, Ebû Sa'îd Abdullah b. Umer; *Tavâli'ul-Envâr*, İstanbul, 1305.

BEYHÂKÎ, Ebu Bekr Ahmed, *el-İtikad*, Beyrut, 1985.

-----*Şu'abu'l-îmân*, Tah. Muhammed es-Said Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1410.

-----*es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Tah.: Muhammed Abdulkadir Atâ), Mekke, 1414/1994.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mali, Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmâ'il; *El-Câmi'u's-Sahih*, 2.bs., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

-----*Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, (Terc.: Abdullah Fevzi Kocaer), Hüner Yayınları, Ankara, 2004.

BÛTÎ, Said Ramazan, *İslam Akaidi*, (Terc.: Mehmet Yolcu-Hüseyin Altınalan), Madve Yayınları, İstanbul, 1986.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.

CEBECİ, Lütfullah, *Yoksulluk*, Deniz Feneri Yayınları, 1. bs., İstanbul, 2003.

CURCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif; *Şerhu'l-Mevâkıf*, Menşûrâtü Rıza, (Matba'atu's-Sa'âdet Mısır, 1908/1325, 1. baskıdan ofset), 2. bs., Kum, ş.1383/h.1415.

CUVEYNÎ, İmamu'l-Haremeyn; *Kitabu'l-İrşâd*, (Tah.: Esad Temîm), Muessestu'l-Kutubi's-Sakafiyye, 2. bs., Beyrut, 1992.

ÇİĞMAN, M. Kenan, *Kaza, Kader, Hayır, Şer*, Pars Matbaası, Ankara, trs.

DEYLEMÎ, Ebu Şuca Şîraveyh b. Şehredar b. Şîraveyh el- Hemezânî, *Firdevs bi Mesrûrî'l-Hitap*, (Tah.: Said b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut, 1406/1986.

- EBÛ DAVÛD**, Süleyman b. Eş'as; *es-Sünen*, (Tah.: Bedrettin Çetiner), 2. bs., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- EBÛ HANÎFE**, “*el-Fıkhü'l-Ekber*”, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, (Arapça Metinlerle Birlikte çev.: Mustafa Öz), M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- EBU HAYYAN**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut, 1992.
- EBÛ NUAYM**, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiya*, Beyrut, 1405.
- EBÛ SU'ÛD**, Muhammed b. Muhammed el-Âmâdî; *İrşâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- EKEN**, İbrahim, *Kader*, D.İ.B.Y., Ankara, 1963.
- ELMALILI**, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, trs.
- ESED**, Muhammed; *Kur'an Mesajı*, (Çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 1996.
- EŞ'ARÎ**, Ebu'l-Hasen Ali; *Makâlâtü'l İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, (Çev.: Mehmet Dalgıç- Ömer Aydın) Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- FALAY**, Nihat, *İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1978.
- FAZLUR RAHMAN**, *Ana Konularıyla Kuran*, (Terc.: A. Açıkgenç), Fecr Yayınları, Ankara, 1987.
- FETTÂNÎ**, Muhammed Tahir b. Ali, *Tezkiratu'l-mevdûât*, Beyrut, trs.
- FİLİPELİ**, Ahmet Hilmi, *Üss-i İslam*, (Adnan Bülent Baloğlu-Halife Keskin), T.D.V.Y., Ankara, 1997.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kûb; *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, 3.bs., Beyrut, 1993.
- GAZZÂLÎ**, Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed; *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, (Tah.: Muhammed Mustafa Ebu'l-'Ulâ), Mektebetü'l-Cündî, Mısır, trs.

-----“Kavâ'idu'l-'Akâid”, *el-Mecmû'atu Resâili'l-Ğazzâlî*, Dâru'l Kütübî'l İlmiye, Beyrut, 1986/1406, c. 2.

-----*Minhâcü'l-âbidin*, Kahire, 1953.

-----*Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebvî Sünnet*, (Terc.: Ali Özek), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.

GÖLCÜK Şerafettin- TOPRAK Süleyman; *Kelam*, Tekin Kitabevi, 2.bs., Konya 1991.

-----*Kur'an ve İnsan*, Esra Yayınları, Konya, 1996.

-----*Kelami açıdan Fiyat Artış ve Düşüşleri*, A.Ü.İ.F.D., 5, A.Ü. Basımevi, Erzurum, 1982.

GÖNENÇ, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İlim Yayınları, İstanbul, Trs.

GÜLER, İlhami; *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

-----*İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.

GÜRSOY, Kenan, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Ankara, 1987.

HÂKİM, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh en-Niysâbü'rî, *el Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Tah. Mustafa Abdulkadir, Atâ, Beyrut, 1411/1990.

HİNDÎ, Ali b. Husamü'd-din el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, Beyrut, 1989.

ISFEHÂNÎ, Ebu Senâ Şemseddîn b. Mahmûd; *Metâli'u'l-Enzâr*, İstanbul, 1305.

ISFEHÂNÎ, Er-Râğıb Hüseyin b. Muhammed; *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru Kahraman, İstanbul, 1986.

-----*el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, Trs.

İBNU'L CEVZİYYE, Abdurrahman b. Ali Ebu'l Ferec, *İlelu'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, Tah. Halil el-Meys, Beyrut, 1403.

-----*Zadü'l-Mesir*, Beyrut, 1984.

İBN EBİ'D-DÜNYA, *Kitabu't-Tevekkül*, Beyrut, Trs.

İBN HACER, Ebu'l Fadl Şihâbuddin Ahmed b. Ali Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, Beyrut, 1406/1986.

İBN HALDUN, Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyyüd'din İbn Haldun Mâlikî Hadramî, *Mukaddime*, (Terc.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 1. bs., İstanbul, 1982.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Sahihu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Hibbân*, Tah. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1414/1993.

-----*el-Mecrûhîn*, (Tah.: Muhammed İbrahim Zâid), Haleb, Trs.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ' İsmâ'il; Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm, Dâru'l-Kalem, 2. bs., Beyrut, 1988.

İBNU'L- MANZÛR, Cemalu'd-din Ebu'l-Fadl; *Lisânu'l-'Arab*, (Tah.: Ali Şîrî), Dâru İhyâi Turâsî'l-'Arabî, 2. bs., Beyrut, 1992.

İBN ZEKERÎYYA, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, Kahire, h. 1366.

İCÎ, 'Adudu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ahmed; *el-Mevâkif*, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, Trs.

KADI ABDU'LCABBAR, Ebu'l Hasan, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1965.

-----*el -Muğni*, Kahire, 1965.

KARAMAN, Fikret, *Tevekkül, Kader ve Trafik Kazaları*, Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 125, D.İ.B.Y., Ankara, 2001.

-----*Rızık ve Kazanç Anlayışı Üzerine Bir İnceleme*, F.Ü.İ.F.D., Sayı: 1, Elif Ofset ve Matbaacılık, Elazığ, 1996, ss. 155-176.

KAZANCI, Ahmet Lütfi, *İslam'da İrade, Kaza ve Kader*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1966.

KESKİN, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1966.

KILAVUZ, Ahmet Saim, *Rızık ve Ecel*, Md. İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, A.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1997.

KOCAOĞLU, Sami, *Çağdaş İslam İlmihali*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1969.

- KUDÂÎ**, Muhammed b. Selâme b. Cafer *Musnedü's-Şihab*, Tah. Hamdi b. Abdulmecit es-Selefi, Beyrut, 1407/1986.
- KURTUBÎ**, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed; *El-Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'an*, yer yok, Trs.
- KUŞEYRÎ**, Ebu Kasım Abdülkerim b. Havâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed Niysâbûrî, (Tah.: Mârûf Züreyk-Ali Abdülhamit Baltacı), *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut, 1991.
- KUTLU**, Sönmez, *İmam Maturîdi ve Maturîdîlik*, Avrasya Yayınları, Ankara, 2003.
- KUTUP**, Seyyid, *Fî Zilâli'l- Kur'an*, (Terc.: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, vd.), Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- MACDONALD, D. B.**, “Kader” Md., *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1964.
- MAHMUD**, Ebussuud, *İslami İktisadın Esasları*, (Çev.: Ali Özek), Fatih Matbaası, İstanbul, 1969.
- MÂLİK B. ENES**, *Muvatta*, (Tah.: Muhammed Fuad Abdalbaki), 2.bs., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- MANNAN, M., A.**, *İslam Ekonomisi*, (Terc.: Bahri Zengin –Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul, 1980.
- MATÛRÎDÎ**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed; *Kitâbu't-Tevhîd*, (Tah.: Fethullah Huleyf), El-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.
- MERT**, Muhit, *Kaza ve Kader Dairesinde Rızık ve İktisadi Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1994.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l -Kur'an*, (Terc.: Muhammed Han Kayani – Yusuf Karaca, vd.), İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- MUSLİM**, Ebu'l-Huseyn Muslim b. El-Haccac; *el-Câmi'u's-Sahih*, (Tah.: Muhammed Fuad Abdalbaki), 2.bs., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- MÛNÂVÎ**, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-kadir*, Beyrut, 1416.

NESEFÎ, Ebu'l Mu'în; *Tabıratu'l-Edille Fî Usûli'd-Din*, (Tah.: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün), D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2003.

-----*el-Akâid*, (Şerhu'l-Akâid içinde), Eser Kitabevi, İstanbul, 1976.

ORMAN, Sabri, *Gazzâli'nin İktisat Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984.

ÖNER, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1982.

RÂĞİP, el-İsfahânî, *El-Müfredât fî ğarîbi'l-Kuran*, (Tah.: Muhammed Seyit Geylânî), Beyrut, Trs.

RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. 'Umer; *Tefsir-i Kebîr*, (Terc.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, vd.), Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.

-----*Mefâtihü'l-gayb*, Beyrut, 1990.

SABÛNÎ, Muhammed Ali, *Maturidiye Akaidi*, (Terc.: Bekir Topaloğlu), D.İ.B.Y., Ankara, 1979.

-----*el-Bidaye fî usûli'd-din*, (Terc.: Bekir Topaloğlu), Ankara 1992.

-----*Safvetü-t Tefasir*, (Terc.: Sadreddin Gümüş- Nedim Yılmaz), c. 4, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1990.

SEHÂVÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *Ahsenü't-Tekâsîm*, Beyrut, 1994.

SUYÛTÎ, Celâlu'd-din Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Camîus Sağir min Hadîsi'l-beşîri'n-nezir*, Daru'l-fikr, Beyrut, Trs.

ŞENTÜRK, Lütfi, *Tevekkül ve Kader*, Diyanet Aylık Dergisi, 123, D.İ.B.Y., Ankara, 2001.

ŞERİATÎ, Ali, *Hacc*, Özgün Yayıncılık, İstanbul, 2003.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *El-Fevâidu'l-mecmûa fî'l-ehâdisi'l-mevdû'a*, Tah. Abdurrahman Yahya el-Muallimî, Beyrut, 1407.

-----*Fethü'l-Kadir*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Trs.

ŞEYBÂNÎ, İmam Muhammed, *Kitabu'l Kesb, İslam İktisadında Helal Kazanç*, (Terc.: Mustafa Baktır), Seha Yayıncılık, İstanbul, 1993.

- TABARÂNÎ**, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, (Tah.: Muhammed Şekûr Mahmud el-Hacc Emrir), *el-Mu'cemu's-sağir*, Beyrut, 1405.
- TAFTÂZÂNÎ**, Saduddin Mes'ud b. 'Umer; *Şerhu'l-Mekâsıd*, (Şerhiyle birlikte basılı), (Tah.: Abdurrahman 'Umeyr), 'Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1989.
- Şerhu'l-'Akâid*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1977.
- Kelâm İlmi ve İslam Akaidi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- TAHÂVÎ**, İmam Ebû Ca'fer; *'Akîdetu't-Tahaviyye*, (Şerhi içinde), (Tah.: Heyet), El-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
- TEHÂNEVÎ**, M. Ali b. Ali, *Keşşafu ıstılâhâtı'l-fünûn*, İstanbul, 1984.
- TİRMİZÎ**, Muhammed b. İsa, *Es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- TOPRAK**, Süleyman, *İbn Haldun'a Göre Allah'ın Sıfatları ve Kader*, S.Ü.İ.F.D., 2, S.Ü. Basımevi, Konya, 1986.
- YAZICIOĞLU**, M. Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara, 1998.
- İslam Dini Esasları*, A.Ü.A.Ö.F.Y., Eskişehir, 1998.
- YAZIR**, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, Trs.
- YENİÇERİ**, Celal, *Ebû Hanife'nin Hayatı, Mali ve İktisadi Görüşleri*, M.Ü.İ.F.D., 4, Bayrak Yayımcılık, İstanbul, 1986.
- YEPREM**, M. Saim, *Maturidinin Akide Risalesi ve Şerhi*, M.Ü.İ. F.V.Y., İstanbul, 1989.
- YILMAZ**, Sabri, *Elmalıya Göre Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri, Günümüz İnanç Problemleri*, (İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu), Erzurum, 2001.
- ZEBÎDÎ**, Muhammed Murtedâ; *Tâcu'l-'Arûs bi Şerhi'l-Kâmûs*, Mısır, Trs.
- ZEBÎDÎ**, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahi-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Terc.: Kamil Miras), Emel Matbaacılık, Ankara.

ZEMAHŞERÎ, Cârû'llah Mahmûd b. 'Umer; *el-Keşşâf 'an Hakâikî Ğevâmidi'l-Kur'an*, Neşru'l-Belâğâ, Kum, 1315.

ÖZET

TÜRK, Şuayip “*Kelâmî Açından Rızık Problemi*” Yüksek Lisans Tezi.

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet CEYLAN.

Çalışmanın birinci bölümünde rızık kavramı lugat, ıstılah ve Kuran’daki kullanım alanları açısından incelenmiştir. Lugat itibarıyla nasip, hisse, yenilen, içilen, giyilen, kendisinden faydalanılan şey, barınılacak yer, mesken vb. anlamlara gelen rızık kelimesi ıstılahta, en geniş şekliyle Allah’ın insana verdiği, yararlansın veya yararlanmasın insanın elinde bulundurduğu mal ve mülk anlamına gelmektedir. Kuran’da ise kısaca; ister dünyevî olsun isterse uhrevî olsun maddî ve manevî ihسانlar manasında kullanılmıştır.

Rızıkı yaratan ve yeryüzüne hikmetine uygun olarak dağıtan Allah’tır. Allah rızkın canlılar arasındaki dağılımını sebep-sonuç ilişkileri içinde gerçekleştirmektedir. Eko sistemi oluşturan bu zincirin sağlıklı yürümesi insanın yaratıcı düşüncesi ile doğrudan ilgilidir. Evreni emanet olarak gören insan bu sistemin işleyişine yardımcı olurken; evrene sahip olamaya çalışan insan onu sömürmeye çalışmaktadır. Bu da ekolojik ve sosyal terörü kaçınılmaz hale getirmektedir.

Rızkın kelim kitaplarında işleniş daha çok onun haram ve helal oluşu, artması ve eksilmesi, mülkiyeti ve infakı şeklinde olmuştur. Çalışmamızda iktisâdi hayatta rızkın nasıl tezahür ettiği üzerinde yeterince durulduktan sonra rızkın hangi sıfatlara bağlı olarak artıp eksileceği üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm içersinde ayrıca rızık-kader ilişkisi incelenmiş ve haramın rızık olup olmaması sorusuna cevap aranmıştır.

Üçüncü bölümde ise rızkın sosyal hayat içinde tezahür ettiği alanlara değinilmiştir. İslâm’ın fakirliğe yaklaşımı, bu sorunun çözümü için önerdiği teklifler araştırılmıştır. Ayrıca emek ve tevekkül ilişkisi bağlamında rızıkları yaratanın, onların elde edilme imkan ve şartlarını yaratanın Allah olduğunu kabul etmekle beraber, kazanılmasının insanın çaba sarf etmesine bırakıldığı üzerinde durulmuştur.

SUMMARY

TÜRK, Şuayip “*The Problem of Rizq/ Sustenance in Relation to Islamic Theology* ” Master Thesis.

Supervisor: Ass. Prof. Dr. Ahmet CEYLAN.

In the first part of this study, the term ‘sustenance’ was studied in terms of lexicon, terminology and its usage in the Quran. Sustenance, lexically, means portion, share, something eaten, drunk and worn, shelter, dwelling, etc. Sustenance also means, in terminology, ‘the goods and chattels,’ no matter used or not, given to human beings by God. In the Quran, ‘sustenance’ is used for material and spiritual benefactions given both on earth and in the hereafter.

God is the One who creates sustenance and distributes it on earth in wisdom. God makes this distribution among living beings with a causal connection. Stability in this chain that constitutes the eco-system is directly related with the idea of a Creator. The man, who observes the universe as a custody given by God, contributes to this balance and preserves it. Yet, the man who desires to take hold of its control tries to exploit it. Therefore, ecological and social terrorism becomes inevitable.

In Islamic Theology, ‘sustenance’ is mostly studied in terms of illicit or permissible, its increase and decrease, possession and disbursement. After focusing on the appearance of ‘sustenance’ in economical life, it was made clear that some positive or negative attributions cause it to increase or decrease. In the second part of the study, answers are sought to the question whether illicit possessions are sustenance and the relation between sustenance and faith is studied.

In the third part, the fields of social life in which sustenance appears were designated. Islam’s approach and solutions to indigence were also studied. On the other hand, it was stressed, within the context of labour and resignation (after taking necessary precautions, putting oneself in God’s hands and trusting that God will arrange things for the best), that man has to strive to attain sustenance, having the faith in the principle that God is not only the One who creates sustenance but also the One who creates the conditions to obtain it.